

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM VE ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU BÖLÜMÜ

**BM PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRE HAKKI VE HAKKA
İLİŞKİN UYGULAMALAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

EDA NUR YÜCEL

LEFKOŞA – 2023

ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM VE ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU BÖLÜMÜ

**BM PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRE HAKKI VE HAKKA
İLİŞKİN UYGULAMALAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

EDA NUR YÜCEL

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR MUSTAFA ERÇAKICA

LEFKOŞA - 2023

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

KAMU HUKUKU

TEZ ONAY BELGESİ

Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda, 22118466 numaralı, Eda Nur YÜCEL'in hazırladığı "BM Perspektifinden Çevre Hakkı ve Hakka İlişkin Uygulamalar" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili savunması yapılmış ve adayın çalışması jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunmuş ve Kamu Hukuk tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez savunma tarihi: 22/06/23

Jüri Üyeleri

- 1) Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERÇAKICA
Tez Danışmanı
- 2) Yrd. Doç. Dr. Fatma Esenyel HANAZ
- 3) Yrd. Doç. Dr. Muhammet KOÇAKGÖL

İmza

.....

.....

.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Tahir ÇELİK

BEYANNAME

İsim ve Soyisim:

Eda Nur YÜCEL

Tezin Başlığı:

BM PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRE HAKKI
VE HAKKA İLİŞKİN UYGULAMALAR

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERÇAKICA

Yıl:

2023

Yukarıda başlığı verilen ve tarafımca kaleme alınan bu tez çalışması içerisinde verilen tüm bilgileri akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu; bu çalışmaya özgün olmayan ve başka kaynaklardan aldığım bilgileri, akademik kuralların ve etik davranışların gerektirdiği şekilde, metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi beyan ederim.

Bu tez çalışması; Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü tarafından saklanabilir ya da elektronik olarak sunulabilir.

Bu tez, UKÜ Kütüphanesi tarafından;

- ☐ hemen;
- ☐ 1 yıl sonra;
- ☐ 2 yıl sonra;
- ☐ 3 yıl sonra;

Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü'ne teslim edilmesinin ardından yayınlanacaktır.

Tarih:

İmza:

TEŞEKKÜR

Bu konuda yüksek lisans ödevi yazma fikrimi kabul edip, bana çalışma imkânı sağlayan, ödev çalışmam sırasında kıymetli fikirleri ve tecrübeleri ile bana yol gösteren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERÇAKICA'ya verdiği emekler ve gösterdiği özveri için teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışma, uluslararası kuruluşların çevre hukukunun gelişimine katkısını hükümetler arası kuruluşlar kapsamında incelemekte olup, özellikle Birleşmiş Milletler Çevre Programları (UNEP) yapısı gereği uluslararası çevre hukukuna katkısını, zayıf ve güçlü yanlarını incelemektedir. Çevre sorunları, uluslararası düzeyde tek durak noktası değildir; hükümetler arası kuruluşlar, yetkilerinin bir parçası olarak çevre araştırmaları yürütmektedirler.

Birleşmiş Milletlerin veya diğer yetkili uluslararası kuruluşların yan kuruluşu veya uzman kuruluşlarının aksine, UNEP, sınırları ve yetkileri net olan bir yapıdır. Buna bağlı olarak çevreyi koordine eden kuruluşların ve hükümetler arası ilişkileri kolaylaştıran diğer kuruluşların çalışmalarından daha iyi performans göstermeleri beklenmeyebilmektedir. Başlangıcından bu yana projeyi güçlendirmek için zaman içerisinde çeşitli kararlar alınmışsa da, bu kararlar istenilen etkiyi yaratmamıştır.

Bu bağlamda birçok görüş, program yapısının yeterince mükemmel olmadığına ve programın otoritesini güçlendirmek için program yapısının revize edilmesi gerektiğine inanmaktadır; ancak bu görüşler doğru olmadığından, bu çalışma UNEP'in uygulama yoluyla nasıl güçlendirilebileceğini önermektedir.

Anahtar kelimeler: Birleşmiş Milletler, Çevre Hakkı, Uygulamalar.

ABSTRACT

This study examines the contribution of international organizations to the development of environmental law within the scope of intergovernmental organizations, particularly analyzing the United Nations Environmental Programme's (UNEP) contribution to international environmental law, its strengths, and weaknesses due to its structure. Environmental problems are not a single-stop issue at the international level; intergovernmental organizations conduct environmental research as part of their authority.

Unlike a subsidiary or specialized agency of the United Nations or other competent international organizations, UNEP is an organization with clear boundaries and authority. Therefore, it may not be expected to perform better than the organizations coordinating the environment and other organizations facilitating intergovernmental relations. Even though various decisions have been taken over time to strengthen the project since its inception, these decisions have not created the desired impact.

In this context, many opinions believe that the program structure is not perfect enough and that the program structure needs to be revised to strengthen the program's authority. However, as these opinions are not correct, this study suggests how UNEP can be strengthened through implementation.

Keywords: United Nations, Environmental Rights, Practices.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ	1
1.ÇEVRE HAKKI, ÇEVRE HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUK.....	3
1.1.Çevre, Çevre Hakkı ve Uluslararası Çevre Hukuku	3
1.1.1.Çevre ve Uluslararası Çevre Hukuku	4
1.1.2.Çevre Hakkı	5
1.2.Uluslararası Çevre Hukuku Acil Durumları ve Uluslararası Konferanslar	10
1.2.1.Uluslararası Çevre Hukukuna Genel Bakış	11
1.2.1.1.Uluslararası Çevre Hukuku ve Bu Hukukun Kaynakları.....	12
1.2.1.1.1.Uluslararası Andlaşmalar	12
1.2.1.1.2.Gelenek ve Örf - Adet Kuralları	16
1.2.1.1.3.Hukukun Genel İlkeleri	17
1.2.1.1.4.Yargı Kararları	18
1.2.1.2.5. Doktrin	23
1.2.2.Uluslararası Konferanslar	23
1.2.2.1.Stockholm Konferansı– Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı	24
1.2.2.2.Brundtland Raporu.....	25
1.2.2.3.Rio Konferansı – BM Çevre ve Kalkınma Konferansı.....	26

1.2.2.3.1.Rio Deklarasyonu	26
1.2.2.3.2.Gündem 21	28
1.2.2.4.Johannesburg Zirvesi – Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi	29
1.2.2.5.Rio+20 Konferansı – BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı	29
1.2.2.6.Aarhus Sözleşmesi	30
1.3. Uluslararası Çevre Hukukunda Günümüzde Geçerliliği Olan İlkeler	35
1.3.1. “Kirleten Öder” İlkesi	35
1.3.2. “Entegrasyon” (Bütünleyicilik) İlkesi	37
1.3.3. “Önleme” İlkesi	37
1.3.4. “Kaynağında Önleme” İlkesi	38
1.3.5. “İhtiyat” İlkesi	39
1.3.6. “İşbirliği” İlkesi	39
1.3.7. “Katılım” İlkesi	40
BÖLÜM 2	43
ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ÇEVRE ALANINDA YAPTIKLARI UYGULAMALAR	43
2.1. Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Uluslararası Örgütlere Genel Bakış	43
2.1.1. Birleşmiş Milletler	44
2.1.1.1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı	44
2.1.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu	45
2.1.1.3. Uluslararası Hukuk Komisyonu	46
2.1.1.4. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu	47
2.1.1.5. Dünya Tarım Örgütü	47
2.1.1.6. Dünya Ticaret Örgütü	48
2.1.1.7. Dünya Meteoroloji Örgütü	49

2.1.1.8. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı.....	50
2.1.1.9. Uluslararası Denizcilik Örgütü	50
2.1.1.10. Dünya Sağlık Örgütü	50
2.1.1.11. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü	51
2.2.2. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı	52
2.2.3. Bölgesel Örgütler	52
2.2.4. Finansal Örgütler	56
2.2.5. Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği	56
BÖLÜM 3	58
Birleşmiş Milletler Çevre Programı.....	58
3.1. UNEP Organizasyonuna Genel Bir Bakış	60
3.1.1. 1997 (XXVII) Sayılı Kararda Öngörülen Organlar	60
3.1.2. UNEP'in Görevleri	63
3.1.3. UNEP'in Çalışmaları	65
3.1.3.1. UNEP'in Katkıları ve Uluslararası Antlaşmalar	65
3.2. Çevre Konusunda Uluslararası Örgüt Yoksunluğu ve Yapılan Çalışmalar	67
3.2.1. UNEP Yapısının Eksik Tarafları	68
3.2.2. Öngörülen Çözüm Konuları ve Önerileri	69
BÖLÜM 4	72
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	75

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Yüz binlerce yıl boyunca, dünyanın dört bir yanında yaşayan insanlar, çevresel düzenlemeleri bir dizi yöntemle dönüştürmüştür; ancak bu yöntemler sık sık çevresel hasara yol açmıştır. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çevresel meseleler önemli ölçüde daha ciddi hale gelmiştir. Sanayileşme ve tarımsal aktivitelerin yoğunlaşması ve ilerlemesi, çevresel bütünlüğün bozulmasına ve dolayısıyla ciddi çevresel sorunların yüzeye çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde karşılaşılan temel çevresel meseleler arasında ağaçlandırmanın azalması, çölleşme, hava durumu modellerindeki değişiklikler, asidik yağışlar, toprak erozyonu, ozon tabakasındaki azalma, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve kara, hava, deniz ve tatlı su ekosistemlerindeki artan kirlilik bulunmaktadır.

Birçok çevresel sorun, doğası gereği küresel boyutta olduğundan, bu meselelerin çözümü de global bir yaklaşım gerektirir. Çevre üzerindeki bu yıkıcı etkiler, uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve çevresel konularla ilgili bir hassasiyet oluşturmuştur. Bu gelişmeler, 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Çevresi Konferansı'nın (Stockholm Konferansı olarak da bilinir) düzenlenmesine zemin hazırlamıştır. Stockholm Konferansı, çevresel meseleler üzerine düzenlenen ilk geniş kapsamlı toplantıdır.

Çevresel meseleler ve çevre hukuku, bugünün dünyasında sıkça gündeme gelen ve tartışılan konulardır. Yaşanabilir bir çevre, sadece insan yaşamını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ulusal ekonomileri ve kalkınmayı da önemli ölçüde belirlemektedir.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), global toplumun ortak bir endişesi olmuştur. Buna ek olarak diğer hukuk dallarından farklı olarak, çevre hukuku, geniş kapsamlı uluslararası konferansların sonucunda oluşturulan ilk çevre koruma yasaları ile, giderek daha fazla uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla, çevre düzenlemelerine dair konuşulduğunda, başlangıçta konunun uluslararası hukuk çerçevesindeki gelişimini değerlendirmek önemlidir.

Çevre koruma konusunda en önemli uluslararası belgelerden biri, 1972'de BM İnsan Çevresi Konferansı tarafından yayımlanan “Stockholm Bildirisi”dir. Bu bildiri, çevresel konulara dair uluslararası bir organizasyon tarafından gönderilen ilk önemli mesajdır. “Ortak Geleceğimiz” adlı 1987 tarihli belge, “sürdürülebilir kalkınma” terimini barındırmakta olan ve çevre konusunda geniş bir etki yaratan, tarihsel hedeflerle ilgili en yaygın ikinci yasadır. 1992'deki BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ise çevre hukukunun temel ilkelerini belirleyen, geniş çapta kabul gören Gündem 21 ve Rio Deklarasyonu ortaya çıkarmıştır. Tarih ilerledikçe, çevre sorunları, uluslararası organizasyonların aksine, hemen hemen tüm büyük hükümetler arası kuruluşların öncelikli ilgi alanı haline gelmiş ve bu durum, konuyu araştırma alanlarının ön sırasına taşımıştır.

Sağlık, havacılık, tarım, ticaret ve finans gibi sektörler, UNEP tarafından çevresel konuların merkezine yerleştirilmiştir. Belirtilen alanlardaki projelere, çevresel sorunların çözümüne yönelik uluslararası kuruluşların ortak sorumluluğu verilmiştir; ancak çevre ile diğer sektörler arasındaki entegrasyon, birçok uluslararası kuruluş, kendi içlerinde çevresel birimler oluşturmaya ve kendi disiplinleri ile çevre arasındaki bağları düzenlemeye teşvik etmiştir. Bu bakımdan, çevre sorunları, diğer konulardan farklı olarak, örgütsel bir bütünlükten yoksundur. Uluslararası kuruluşların çevrenin farklı yönlerine çeşitli perspektiflerden bakmaları ve UNEP'in sınırlı yetki ve sorumluluklarına sahip olması, bu kuruluşun uluslararası bir çevre örgütü olarak etkin bir biçimde işlev görememesi yönündeki önemli bir eleştirinin temelini oluşturmuştur. Çevre hukukunun son belgelerinden biri, potansiyel olarak gelecekte etkili bir metin olabileceği beklentisiyle incelenmiştir. Bu inceleme, önceki anlayışların aksine, mevcut metnin teyit edildiğini ve Çevre Ajansı'nın yetkilerinin genişlemiş etkilerini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefi, uluslararası çevre hukuku çerçevesinde geliştirilen durumları ve çevre mevzuatının desteklemesi gereken durumları, hükümetler arası çevre organizasyonları çerçevesinde incelenmesidir. Özetle, uluslararası çevre hukukunun tanımlanmasıyla ilgili çerçeve üzerinde durulmuş ve açıklanmıştır. İkinci bölüm, küresel ve bölgesel düzeylerde belirli yasal statülere ve Dünya Koruma Birliği'ne (IUCN) sahip finansal kuruluşlar ile önemli hükümetler arası kuruluşların

çevresel ilişkilerini, rollerini ve yeteneklerini analiz etmektedir. UNEP, halen bir küresel organizasyon olup, Birleşmiş Milletlerin ve diğer ilgili uluslararası kuruluşların ele alınacağı bir sonraki bölümde ele alınmış olmasına rağmen, bu önemsiz değildir. İkinci bölüm, sadece uluslararası kuruluşların çevre hukukuna olan etkisini ve katkısını belgelemekle kalmamakta, ayrıca çevre konularının diğer alanlarla nasıl bağlantılı olduğunu ve bu nedenle tek bir organizasyon altında birleştirilemeyeceğini de açıklamaktadır. Üçüncü ve son bölüm, UNEP'in kurumsal terminolojisini ele almakta ve neden bağımsız bir çevre organizasyonu kurulamayacağını göstermek için yeni çevre organizasyonu doktrininde geliştirilen düşünceleri kullanmakta ve doktrin perspektifini sınıflandırmaktadır.

Bu çalışmanın hedefi, uluslararası çevre hukukunun ve bu alandaki ilerlemeye katkı sağlayan uluslararası kuruluşların analizidir. Bu analiz, çevre sorunlarının organizasyonunu aydınlatmakta ve bu konu hakkında çeşitli bakış açıları sunmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için, uluslararası çevre mevzuatını yorumlayan uluslararası kuruluşların pozisyonları ele alınmıştır; ancak bu sorunun hükümetler arası kuruluşlar ve diğer uluslararası aktörler ile sınırlı olmadığı önemle belirtilmelidir ki; bu nedenle bu çalışmanın kapsamı sınırlıdır. Araştırma yapılırken uluslararası konferansların sonuçları, yargı kararları, kuruluşların resmi kaynakları ve doktrinde sunulan görüşler dikkate alınmıştır.

1.ÇEVRE HAKKI, ÇEVRE HUKUKU VE ULUSLARARASI HUKUK

1.1.Çevre, Çevre Hakkı ve Uluslararası Çevre Hukuku

Çevre; insanların, diğer canlıların ve ekosistemlerin hayatlarını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Son yıllarda, küresel çevre sorunlarının büyümesi ve etkilerinin daha belirgin hale gelmesiyle birlikte, çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir geleceğin sağlanması gerektiği konusunda geniş bir farkındalık oluşmuştur. Bu bağlamda, çevre hakkı ve uluslararası çevre hukuku, giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Çevre hakkı, bireylerin ve toplulukların temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkını içerirken, uluslararası çevre hukuku ise bu hakkın dünya genelinde nasıl korunacağına ve uygulanacağına dair normları ve politikaları

belirlemektedir. BM bu noktada, çevre hukukunun evrenselleşmesinde ve çevre hakkının tanınmasında öncü bir rol oynamaktadır.

1.1.1. Çevre ve Uluslararası Çevre Hukuku

Çevre, tüm canlıların yaşamını sürdürmekte temel bir kaynaktır ve çevrenin korunması, küresel bir öncelik haline gelmiştir. Sürdürülebilir bir geleceği sağlamak amacıyla çevrenin korunması ve yönetilmesi, uluslararası hukukta ayrı bir yer edinmiştir. Bu alanda, uluslararası çevre hukuku belirli bir önem taşır ve bu hukuk dalı, çevre ile ilgili politikaların ve anlaşmaların düzenlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.¹

Uluslararası çevre hukuku, çevresel sorunlara yanıt olarak 20. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamış bir hukuk dalıdır. Bu süreçte, BM ve diğer uluslararası kuruluşlar, çevre hakkının evrenselleştirilmesi için çeşitli anlaşmalar ve sözleşmeler aracılığıyla kritik rol oynamışlardır.²

UNEP ve Rio Deklarasyonu gibi önemli adımlar, uluslararası çevre hukukunun gelişiminde önemli birer kilometre taşıdır. Bu tür sözleşmeler ve deklarasyonlar, çevrenin korunmasının önemini ve insan hakları ile doğrudan bağlantısını vurgulamıştır.³

Uluslararası çevre hukuku, özellikle hükümetler arası ve çok taraflı anlaşmalarla birlikte, çevre kirliliğini kontrol etme, biyoçeşitliliği koruma ve iklim değişikliği ile mücadele gibi bir dizi önemli konuyu ele almaktadır. Bununla birlikte, uluslararası çevre hukuku, sadece devletlerarası ilişkilerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireysel hakları ve toplulukları da doğrudan ilgilendiren çevre hakkını da içermektedir.⁴

¹ Birnie, P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). *International Law & the Environment*. Oxford University Press.

² Voigt, C. (2008). *The Role of General Principles in International Law and Their Relationship to Treaty Law*. *Transnational Environmental Law*, 4(2).

³ Sands, P., & Peel, J. (2012). *Principles of International Environmental Law*. Cambridge University Press.

⁴ Bodansky, D., Brunnée, J., & Hey, E. (2017). *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press.

Özetle, çevre ve uluslararası çevre hukuku arasındaki ilişki, çevre hakkının korunması ve sürdürülebilir bir geleceğin sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu alanda daha fazla çalışma ve çaba gerektiği açıktır; ancak uluslararası çevre hukukunun, bu hedeflere ulaşmak için vazgeçilmez bir araç olduğu kabul edilmelidir.

1.1.2. Çevre Hakkı

"Çevre" terimi, genellikle uluslararası hukuki metinlerde yer bulmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nın 1972'deki oturumunda onaylanan Stockholm Deklarasyonu'nun ikinci maddesi, çevrenin doğal kaynaklarını su, bitki örtüsü, hava, fauna ve doğal ekosistemler şeklinde sınıflandırılmaktadır. 1993'teki Lugano Sözleşmesi'nde belirtildiği üzere, "çevre" terimi, "canlı ve cansız doğal kaynaklar, hava, su, toprak, flora, fauna ve bu unsurların karşılıklı etkileşimleri, ve bunların kültürel mirasın bir parçası" olarak tanımlanmıştır. 1972 Stockholm Bildirisinden 50 yıl sonra, insan hakları evriminin son durağı olarak adlandırılan üçüncü kuşak haklar, diğer adıyla dayanışma hakları, önemli bir ilerleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haklar, bireycilikten çok toplum odaklıdır ve genel olarak kolektif bir niteliğe sahiptir (Shelton, 2002). Dayanışma hakları, bireylerin ve devletlerin ortak sorumluluklarını vurgulamakta ve genellikle sadece kolektif bir çabanın sonucu olarak gerçekten uygulama alanı bulabilmektedir. Bu haklar kapsamında barış hakkı, kalkınma hakkı, çevre hakkı ve kültürel mirasın korunması hakkı gibi haklar bulunmaktadır.

Çevre hakkı, diğer dayanışma hakları gibi, niteliği gereği zamansal ve mekânsal çoklu unsurları içermektedir. Bu hakkın bireysel boyutu, her bireyin sağlıklı ve çevresel olarak uygun bir yaşam kalitesine sahip olma hakkını ifade etmektedir. Bu hakkın topluluk boyutu ise, toplulukların kendi yaşam tarzlarını ve çevrelerini koruma hakkını içermektedir. Bunun yanında çevre hakkı, gelecek kuşakların çevresel haklarını koruma altına almakta ve bu yönüyle intergenerasyonel bir adaleti vurgulamaktadır.⁵

Çevre haklarının geliştirilmesi süreci, çelişkilerden ziyade ihtiyaçları dikkate alarak hukuk sisteminin iç mantığının formüle edilmesini ve peyzajın normatif bütünlüğünün sağlanmasını içermektedir. Bu hak, çevre hareketinin doğuşunu ve bireylerin ve

⁵ Knox, J. H. (2018). The Human Right to a Healthy Environment. Cambridge University Press.

toplulukların çevre duyarlılıklarını dikkate alarak çevre haklarının düzenlendiği sürecin gerçekleştiğini belirtmektedir. Çevre hukuku, hak sahiplerinin tehlikeli faaliyetlerden kaçınmalarını sağlamakta ve onlara sağlıklı, dengeli ve bozulmamış bir yaşam ortamında sürdürülebilir bir insan yaşamı sunmaktadır. Aynı zamanda, hak sahiplerinin gelecek nesiller ve ülke içinde yaşamak için zorunlu koşulları taşımasını gerektirmektedir.⁶

Çevre hukukunu düzenleyen metinler, çevre haklarının kim veya hangi grup tarafından korunması gerektiğini belirlemektedir. Bu metinler, insanları ve insan çevresini korumayı amaçlamakta ve çevre hukuku anlayışının sadece henüz keşfedilmemiş olan çevrenin korunmasına dayandığını kabul etmektedir. Bu nedenle, yasal düzenlemenin anlaşılması önemlidir.⁷

BM Genel Kurulu'nun 217 A(III) kararı ile kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde, çevreyle ilgili bir madde bulunmamaktadır. Benzer şekilde, 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de çevre haklarına atıf bulunmamaktadır.⁸

1972 yılında Haziran ayında, Türkiye'nin de katılımıyla 113 ülke, İsveç'in başkenti Stockholm'de birleşerek büyük ölçekli ilk uluslararası çevre konferansını gerçekleştirmiştir. Bu konferansın resmi adı, uluslararası çevre hukukunun başlangıç noktası olarak kabul edilebilecek olan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'dır.⁹

Stockholm Konferansı, kurumsal, normatif, finansal ve programatik gelişmeler ortaya çıkaran ve uluslararası insan hakları hukukunda önemli gelişmelerin kapısını açan Stockholm Bildirgesi ile sonuçlanmıştır. Stockholm Bildirisi'nin birinci maddesi, uluslararası çevre hukukuna kritik bir prensip ekleyerek önemli bir katkıda

⁶ Kaboğlu, İ. (1989). Ç"evre Hakkı Üzerine: Danıştay Kararının Düşündürdükleri", İnsan Hakları Yıllığı, 10-11, y. 1989, s. 119-120.

⁷ Turgut, N. (2001). Environmental Law, Savaş Publishing House, renewed 2nd edition, Ankara, 2001, p.1-152.

⁸ Dinç, G. (2008). Environment and Human According to the European Convention on Human Rights, TBB Publication, Ankara, 2008, p. 1-3

⁹ Başlar, K. (1992). International Environmental Law and World Environment Summit, Journal of Ecology, Issue: 3, 1992, p. 1-20

bulunmuştur. Bu ilke zaman içerisinde ulusal anayasalara dahil edilmiş ve devletlerin vatandaşlarına karşı bir yükümlülük haline gelmiştir.¹⁰

Bildirgenin 1. maddesinde belirtilen “Onurlu Yaşama Hakkı” şu şekildedir: İnsanın, özgür ve eşit bir şekilde, refah içinde bir çevrede yaşamını sürdürebilme hakkı temel bir haktır ve bu, onurlu bir yaşam koşulları sunar. İnsanın çevreyi koruma ve iyileştirme görevi büyük bir sorumluluktur. Bu bağlamda, ayrımcılık, kayıtsızlık, ırkçılık, sömürgecilik ve diğer tüm baskı biçimlerinin, yabancı hâkimiyetinin teşvik edilmesine ve sürdürülmesine yol açacağı kabul edilmelidir ve bu durumlar reddedilmelidir.¹¹

Bu maddede, insanların onurlu bir çevrede yaşama hakkının temel bir hak olduğu ifade edilmektedir. Çevre ile ilgili haklar, üçüncü kuşak hakların en kritik bölümünü oluşturmaktadır.¹²

Çevre hakları, bugün itibarıyla uluslararası düzeyde korunan insan hakları arasında kabul edilmekte ve bu alandaki düzenlemeler artan bir hızla genişlemektedir. İnsan hakları; kişilik hakları, siyasi haklar ve ekonomik, kültürel ve sosyal haklar gibi çeşitli kategorileri kapsamaktadır. Bunlar, bireylerin temel özgürlüklerini ve onurlu bir yaşam sürme hakkını korumayı amaçlamakta ve bu haklar, nesiller boyu insanlığın evrensel mirası olarak kabul edilmektedir.¹³ Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere bunlara ek olarak, birinci ve ikinci kuşak haklar olarak bilinen haklar -yaşama, kalkınma, barış ve iletişim hakları gibi- bu geniş kategorinin bir parçasıdır. Birinci kuşak hakları genellikle bireysel özgürlükleri ve politik hakları ifade ederken, ikinci kuşak hakları daha çok ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsamaktadır. Üçüncü kuşak haklar olarak tanımlanan haklar ise, dayanışma hakları olarak da bilinmekte ve çevre hakkı bu kategorinin önemli bir ögesi oluşturmaktadır.¹⁴ Üçüncü kuşak haklar, genellikle toplulukların ve bireylerin ortak çıkarlarını ve dayanışmayı teşvik etmektedir. Bu

¹⁰ Birnie, P.W. Boyle, A.F. (2004). Uluslararası Hukuk ve Çevre, Oxford University Press, 2004, s. 1-38.

¹¹ A.g.e.5, p. 1-3

¹² Arsava, A.F. (1986). Soft Law, United Nations Turkish Association Yearbook 1985, United Nations 40th Anniversary Gift, United Nations Turkish Association Publications, Ankara, 1986, p. 41-52.

¹³ Alston, P. (2005). Non-State Actors and Human Rights. Oxford University Press.

¹⁴ Morsink, J. (2009). Inherent Human Rights: Philosophical Roots of the Universal Declaration. University of Pennsylvania Press.

haklar arasında çevre hakkı, barış hakkı, sürdürülebilir kalkınma hakkı ve kültürel mirasın korunması hakkı gibi haklar yer almaktadır.¹⁵

Çevre hakkı, bireylerin ve toplulukların sağlıklı, sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkını korumaktadır. Bu hak, devletlere ve bireylere çevre koruma yükümlülüğü getirmekte ve çevresel sürdürülebilirlik ve adaletin sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır.¹⁶

Çevrenin korunması sağlık, beslenme ve yaşam hakkı gibi yaşam kalitesinin artırılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu hakların yakın ilişkisi, çevre hakkının insan haklarının özüne doğrudan entegre edilmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuçta, her insanın onurlu bir şekilde yaşama hakkı vardır. İnsan hakları ve çevrenin korunması arasındaki ikinci temel kesişme noktası ihtiyat ilkesidir. Bu ilke, çevre için ciddi bir tehdit oluşturan kirlilik kaynaklarına karşı özellikle önemlidir.

Uluslararası hukuk, çevre haklarının kapsamı konusunda iki ana ilkeyi benimsemektedir: “birlik” ve “önleme”. “Birlik” ve “önleme” ilkesi, uluslararası çevre hukukunda temel prensiplerdir ve çevre hakkının kapsamını belirlemekte önemli rol oynamaktadırlar. “Birlik” ilkesi, uluslararası çevre hukukunda, çevresel sorunların, maddi sınırlarla sınırlı olmayan, global bir perspektifle ele alınması gerektiğini vurgulayan bir prensiptir. Bu ilke, çevre sorunlarının sınırları aşan bir niteliğe sahip olduğu ve bu nedenle uluslararası çevre hukukunun bu sorunlara yönelik bütünleşik ve küresel bir yaklaşım gerektirdiği fikrini temel almaktadır.¹⁷ Önleme ilkesi, uluslararası çevre hukukunun bir diğer önemli prensibidir. Bu prensip, çevre kirliliğinin ve diğer çevresel zararların, oluşmadan önce önlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ilke, potansiyel çevresel zararların önlenmesi ve minimize edilmesi için proaktif tedbirlerin alınması anlamına gelmektedir. Önleme ilkesi,

¹⁵ Eide, A. (2001). Economic, Social, and Cultural Rights as Human Rights. In Eide, A., Krause, C., & Rosas, A. (Eds.), *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook* (2nd rev. ed.). Martinus Nijhoff Publishers.

¹⁶ Boyle, A. (2012). Human Rights and the Environment: Where Next? *The European Journal of International Law*, 23(3), 613-642.

¹⁷ Birnie, P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). *International Law & the Environment*. Oxford University Press.

genellikle “önleyici eylem” ilkesiyle birlikte anılmaktadır ve her iki prensip de, çevresel zararlar oluşmadan önce önlemek için önlemler almayı teşvik etmektedir.¹⁸

Bu iki ilke, çevre hakkının ve uluslararası çevre hukukunun temel yapı taşlarıdır ve çevre hakkının kapsamını belirlemede kritik öneme sahiptir. Birlik ilkesi, çevresel sorunların global bir perspektiften ele alınması gerektiğini vurgularken, önleme ilkesi, çevresel zararların önlenmesi ve minimize edilmesi için proaktif tedbirlerin alınmasını teşvik etmektedir.

Genel bir değerlendirme gerçekleştirildiğinde; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 24. maddesi, tüm toplumların, kendi gelişimlerine uygun, arzulanan ve tamamlayıcı bir çevreye sahip olma hakkını vurgulamaktadır.¹⁹ Çevrenin küresel ve sınırları aşan doğası göz önüne alındığında ise dayanışma ilkesinin önemi anlaşılmaktadır.

Bu doğrultuda “Trail Smelter davası”, çevre hukukunun gelişiminin önemli noktalarından biridir. Bu davada, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) bir alanın, Kanada, British Columbia'daki bir fabrikadan yayılan dumanla kirlendiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, uluslararası toplumun, özellikle sınır aşan sular ve atmosfer gibi çevre konularında dayanışma ilkesine bağlı kalması gerektiği vurgulanmaktadır.²⁰ “Trail Smelter davası”, uluslararası çevre hukukunun önemli bir dönüm noktasıdır ve genellikle, “bir devletin, başka bir devletin egemenliğini, çevresel zarar vererek ihlal edemeyeceği” ilkesinin temeli olarak görülmektedir. Bu dava, çevresel kirliliğin sınır aşan etkileri ve devletlerin çevresel sorumlulukları konusunda önemli bir emsal teşkil etmektedir. Bu konuda ABD ve Kanada arasında bir anlaşmazlık olması nedeniyle, bu konu 1928'de bir tahkim heyetine götürülmüş ve 1931 ve 1941 yıllarında iki ayrı karar verilmiştir. 1941'deki tahkim kararı, çevre hukuku açısından özellikle önemlidir. Kararda, “bir devletin, başka bir devletin egemenliğini, sınır aşan çevresel zarar vererek ihlal edemeyeceği” ilkesi

¹⁸ Voigt, C. (2008). The Role of General Principles in International Law and Their Relationship to Treaty Law. *Transnational Environmental Law*, 4(2).

¹⁹ Algan, B. (2007). Protection of Economic, Social and Cultural Rights, Seçkin Publishing, Ankara, 2007, p. 220-250.

²⁰ Tütüncü, A.N. (1997). Trail Smelter Arbitrator's Decision as a Case Study in Coding Law and Summary of the Decision, *Istanbul University Law Faculty Journal*, Vol 55, No 4, 1997, p. 1-338

benimsenmiştir. Bu durum, çevre hukukunda önemli bir ilke olmuştur ve uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.²¹

Uluslararası düzeyde birçok çok taraflı anlaşma bu ilkeyi desteklemektedir; ancak şu an için evrensel bir çevre sözleşmesi bulunmamaktadır. İnsanlar, çeşitli konular üzerine veya belirli bölgelere yönelik çok taraflı anlaşmalar imzalayarak bir çevre sözleşmesi sistemi kurmayı denemişlerdir.²²

Evrensel bir çevre sözleşmesi oluşturulması fikri, çevre haklarının korunması ve genişletilmesi konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Bu tür bir sözleşme, bireysel ve toplu çevre haklarını tanıyan ve bu hakları koruma altına alan evrensel ilkeleri belirleyebilmektedir. Ayrıca, bu sözleşme çevre haklarını ihlal eden kişilere veya kuruluşlara karşı hukuki eylem başlatma hakkı da dahil olmak üzere, bireylerin ve toplulukların bu hakları uygulama mekanizmalarını belirleyebilmektedir. Sözleşme, devletlerin ve diğer hukuki varlıkların, çevre haklarını koruma ve geliştirme konusunda sorumluluklarını belirlemek için de kullanılabilir. Bunun yanı sıra, bu tür bir sözleşme, çevrenin korunması için gerekli olan politikaları ve standartları da belirlemek için bir çerçeve sağlayabilmektedir. Yine de, böyle bir sözleşmenin oluşturulması ve kabul edilmesi, uluslararası hukukun karmaşık doğası ve çeşitli devletler arasındaki çıkarların çatışması nedeniyle büyük bir meydan okuma olacaktır; ancak birçok uzman ve aktivist, bu tür bir evrensel çevre sözleşmesinin çevresel koruma çabalarını güçlendireceğine ve daha sürdürülebilir bir gelecek sağlayacağına inanmaktadır.²³

1.2.Uluslararası Çevre Hukuku Acil Durumları ve Uluslararası Konferanslar

BM, misyonunu “güvenlik, adalet, sosyal eşitlik ve kalkınmayı hedefleyen bir küresel kuruluş” olarak tanımlamaktadır. Hükümetlerin destekleriyle birlikte, BM, yaşanan ya

²¹ Birnie, P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). *International Law & the Environment*. Oxford University Press.

²² UNEP, (2005). *Register of International Treaties and other Agreements in the Field of the Environment*, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005.

²³ Özdek, E.Y. (1993). *The Right to the Environment as a Human Right*, TODAIE Publications, Ankara, 1993. p: 1-115

da potansiyel afetlere yönelik önlem ve iyileştirme faaliyetlerini gerekli koordinasyonlarla yürütebilmektedir.²⁴

1.2.1. Uluslararası Çevre Hukukuna Genel Bakış

Sınır aşan doğası sebebiyle, çevre sorunları uluslararası çevre hukukunun merkezinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, sınır aşan çevre sorunları, iki veya daha fazla ülkenin birbiriyle iç içe olduğu durumları ifade etmektedir. Bu durumlarda, zararlı emisyonlar su, hava ve toprak gibi çevresel faktörlerle diğer ülkelere taşınmaktadır.²⁵

Çevre meselelerinin küresel bir nitelik kazanmasının, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan geniş çaplı denizlerin kirlenmesi, ozonun incilmesi ve hava kirliliği gibi çevresel değişikliklerin bir sonucu olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası hukuk düzeyinde çevre ile ilgili çalışmaların zorluklarla karşılaştığı görülmekte ve bu durum, çevresel tahribatın çoklu ve iç içe geçmiş nedenlerine, önlem alıcı düzenlemelerin gecikmesine ve uzun zaman dilimleri nedeniyle ülkeler arasında çıkan çatışmalara atfedilmektedir.²⁶

Çevreye verilen zararın nedenleri ve bu zararın oluşumu, geçmişte çatışma kaynağı olarak görülmektedir. Devlet egemenliği ilkesi, uluslararası hukukun genel ilkeleri arasında öncü bir konumda bulunmaktadır. Bu ilkenin iki yönü vardır: Birincisi, devletin diğer ülkelerden bağımsız bir iradeye sahip olduğu; ikincisi ise, devletin kendi sınırları içinde tek yasama yetkisine sahip olan kurum olduğudur. Geleneksel uluslararası hukukta, çevre konularında egemenlik ilkesi yaygın bir kabul görmüştür; ancak, çevre sorunlarının doğası ve önemi nedeniyle ülkeler, egemenlik ilkesini zayıflatmayı ve kaldırmayı hedefleyen uluslararası çevre hukuku araçlarını benimsemeye kararlıdırlar. Belirtildiği üzere, uluslararası çevre hukukunda yasama

²⁴ Altun, F. (2017). Uluslararası Kuruluşların Afet Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin İncelenmesi, Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 1, 32 - 54, 23.06.2017

²⁵ Kaplan, A. (1997). Global Environmental Issues and Policies, Mülkiyeliler Vakfı Publications, Ankara, 1997, p. 1-50.

²⁶ A.g.e.17, s. 21.

organları bulunmasına rağmen, çevre konularında ve uluslararası hukukta yaptırımların uygulanmasına dair bir karar mekanizması mevcut değildir.²⁷

1.2.1.1.Uluslararası Çevre Hukuku ve Bu Hukukun Kaynakları

Uluslararası çevre, bir hukuk disiplini haline gelmiş ve hukukun bir yan dalı olarak kabul edilmekte ve bu bağlamda, hukukun temel prensipleri ve kaynaklarından yararlanılmaktadır. Uluslararası hukukun kaynakları ve dayanakları, öncelikle Uluslararası Adalet Divanı Tüzüğü'nün 38. maddesinde belirtilen kurallarla tanımlanmıştır. Bu maddede genel ve özel uluslararası anlaşmalar; devletler tarafından açıkça kabul edilen ve hukukun üstünlüğünün kanıtı olarak genel uygulamaya kabul edilen uluslararası teamül kuralları; medeni devletler tarafından kabul edilen genel hukuk ilkeleri; hukukun oluşturulmasına katkı sağlayan yargı kararları, ve çeşitli ülkelerin önde gelen yazarlarının görüşleri yer almaktadır. Ayrıca, hakem heyetinin kararının taraflar için bağlayıcı olduğunu belirten 59. maddenin hükümleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.²⁸

1.2.1.1.1. Uluslararası Andlaşmalar

Uluslararası hukukta, anlaşmanın genel çerçevesi ve hangi hükümlerinin kullanılacağı konusu, genel anlamda anlaşmanın tanımıyla ilgilidir. 1969 Viyana Sözleşmesi'nin 2. maddesi 1. paragraf a fıkrasına göre, iki veya daha fazla belgede ifade edilmiş olsun, uluslararası hukuka uygun olarak yazılı biçimde ülkeler arasında yapılan anlaşmalar, uluslararası anlaşmalardır.²⁹

Uluslararası hukuk Andlaşması, yetkilendirilmiş kişiler arasında yazılı olarak yapılan ve uluslararası hukuk kapsamında hak ve yükümlülükleri yaratan, değiştiren veya sonlandıran bir irade beyanı olarak tanımlanmaktadır.³⁰

²⁷ Pazarcı, H. (1983). Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 528, Ankara, 1983, s. 1-250

²⁸ Özer, D.K. (2009). Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları, 2009, No:32, Ankara, USAK Yayınları, s. 1-53.

²⁹ Gündüz, A. (2009). Uluslararası Hukuk Temel Belgeleri Örnek Kararlar, 5. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2009, s. 180-205.

³⁰ Pazarcı, H. (1998). International Law Lessons, Book I, Turhan Bookstore, 5th Edition, Ankara, 1998, p.1-103.

BM himayesinde, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konuları üzerinde duran bir dizi belge müzakere edilmiştir. Bu belgeler genellikle andlaşma veya sözleşme olarak adlandırılmaktadır. Andlaşma terimi genellikle sözleşmeden daha resmi ve dar bir anlam taşımasına rağmen, yasal etkileri birbirine benzerdir.

Protokol, uluslararası hukukta bağlayıcı hukuki yükümlülükler belirleyen bir araçtır ve genellikle bir sözleşmeye eklenen metinleri ifade etmektedir. Bir İhtiyari Protokol, sözleşmenin bir parçası olarak ek hak ve yükümlülükleri belirtmektedir. Ana sözleşmenin tarafları, İhtiyari Protokol'e taraf olmak zorunda değildir. İhtiyari Protokol, ana sözleşmeyle aynı zamanda kabul edilse bile, ayrı imza ve onay süreçlerine tabi olduğu için bağımsız bir niteliğe sahip olabilmektedir.³¹

Butür andlaşmalar, belirli tarafların, tüm tarafların onayı olmadan sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için kendi aralarında bir çerçeve oluşturmalarını sağlamaktadır. Bu durum, iki katmanlı bir strateji oluşturmaktadır. Örneğin; 1966 Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ilk İhtiyari Protokolü, sözleşme kapsamında kurulan Komiteye sunulan bireysel şikayetleri ele almaktadır. Yan andlaşma ise ana sözleşmeyi tamamlayan şartları içermekte ve bu da bir anlaşma olarak kabul edilmektedir. Bir memorandum, genel çerçeve andlaşmanın ayrıntılarını belirleyebilmektedir. Çerçeve andlaşma genellikle genel hedefleri ve temel kuralları belirlemekte, bunun yanında ek protokoller, çerçeve andlaşmanın kurallarına aykırı olmayacak şekilde özel gönüllü yükümlülükler belirleyebilmektedir.³²

Çevre konusu ele alındığında, uluslararası çevre hukukunda Çok Taraflı Çevre Andlaşmaları (ÇTÇA) sözleşmeye dayalı bir yapıya sahiptir ve bu terim hemen hemen tüm ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda, uluslararası çevre anlaşmalarını açıklayan kaynaklarda da sözleşme, andlaşma ve konvansiyon gibi terimler kullanılmaktadır.³³

³¹ Pazarıcı, H. (2005a). International Law Courses, İ. Book, Turhan Bookstore, Ankara, 2005, p. 1-510.

³² Pazarıcı, H. (2005a). International Law Courses, İ. Book, Turhan Bookstore, Ankara, 2005, p. 1-510

³³ Basel, (2003). Tehlikeli Atıkların Denizaşırı Hareketlerinin ve Bertaraflarının Kontrolü Sözleşmesi, 2003

Uluslararası çevre hukukunun ana kaynağı, ikili veya çok taraflı andlaşmalardır. ÇTÇA, uluslararası çevre hukukunun temelini oluşturmaktadır. Birçok ÇTÇA, uzun süreli müzakereler sonucu oluşturulmuş ve hem yerel hem de uluslararası düzeyde uygulamaya konmuştur.³⁴

Bu andlaşmalar, bazıları çok yönlü, bazıları ise küresel öneme sahip olmak üzere farklı niteliklere sahiptir. Tüm diğer uluslararası andlaşmalar gibi, ÇTÇA da 1961 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) hükümlerine tabidir. VAHS, devletler arasında yapılan anlaşmalara uygulanmakta ve bu alandaki uluslararası andlaşmaların yorumlanması, ihlal edilmesi, temel şartlarda değişiklik yapılması gibi hükümleri içermektedir. VAHS hükümleri, genel hukuk normları olarak kabul edildiğinden, sözleşmeye taraf olan ülkeleri bağlamaktadır.³⁵

Bu andlaşmalar arasında; 1971 yılında kabul edilen Ramsar Sözleşmesi, özellikle su kuşları için uluslararası önem taşıyan sulak alanların korunmasına odaklanmaktadır. Bir diğeri ise 1973 yılında kabul edilen MARPOL Sözleşmesi'dir, bu sözleşme gemilerden kaynaklanan kirliliğin önlenmesi ile ilgili düzenlemeler içermektedir. Bu andlaşma ve sözleşmeler, doğal yaşam alanlarına, ortak küresel kaynaklara ve deniz ortamına yönelik tehditleri ele almak ve bu konularda belirli kurallar belirlemek amacıyla oluşturulmuştur.³⁶

ÇTÇA'lar arasında genel bir değerlendirme yapıldığında sınıflandırma ihtiyacı belirmektedir. Buna göre;

Küresel ÇTÇA - Bölgesel ÇTÇA: Küresel ÇTÇA'lar tüm dünyada uygulanırken, bölgesel ÇTÇA'lar sadece belirli coğrafi bölgeler için geçerlidir. Örneğin; tehlikeli kimyasalların ve organik bileşenli kimyasalların uluslararası ticaretine dair bilgilendirme ve onay süreçlerini düzenleyen Rotterdam Sözleşmesi bir Küresel ÇTÇA'dır. Oysa kimyasal atıkların Afrika'ya taşınmasının yönetimi, kontrolü ve yasaklanmasıyla ilgili Bamako Sözleşmesi, sadece belirli bir bölgeye, yani

³⁴ A.g.e.18, s.1.

³⁵ A.g.e.37, s. 1-53

³⁶ A.g.e.10, s.1-49.

Afrika'ya uygulanmakta ve bu nedenle bir Bölgesel ÇTÇA olarak kabul edilmektedir.³⁷

Ekli ÇTÇA – İlişği olan ÇTÇA: ÇTÇA'lar genellikle, ek adı verilen ilave belgelere sahip olup, bu belgeler genellikle ana sözleşmenin bir parçasını oluşturmakta ve genellikle iki farklı türde bulunmaktadır. Ana sözleşmeyi desteklemek amacıyla oluşturulan ancak ayrı bir belge olarak kabul edilmeyen ekler içeren bir ÇTÇA, “Ekli ÇTÇA” olarak adlandırılmaktadır. Bir örnekle; Nesli Tehlike Altında olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticareti Sözleşmesi (CITES), üç farklı ek liste içermektedir. Bu eklerden birincisi en çok tehdit altındaki yaban hayatı türlerini, ikincisi ticaretin kontrol edilmediği durumda tehdit altında olabilecek türleri ve üçüncüsü düzenlemeye ihtiyaç duyulan ticareti listelemektedir. Bu listeler, isimlerin uzun listesinden ibaret olduğu için tek başına bir belge olarak anlamlı değillerdir. Dolayısıyla, bu ek belgeleri içeren sözleşmeler “Ekli ÇTÇA” kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Ekli ÇTÇA'ların yanı sıra, anlaşmaya eşlik eden belgenin zorunlu olarak metnin bir parçası olduğu ancak tüm metni açıklığa kavuşturmak ve kendi başına anlamlı olmak üzere tasarlandığı durumlar da vardır. Örneğin; Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme 1973, 1983 ve 2005 yıllarında kabul edilen altı ek belge içermektedir. Bu belgeler, genel olarak kirliliğin önlenmesine ve petrol kirliliğinin önlenmesi dair kuralları detaylandırmaktadır. Dökme yüklerle ilgili kirlilik, kirleticilerin deniz yoluyla paketlenmesi ve taşınması, gemilerden kaynaklanan kanalizasyon kirliliği, gemi atıklarından kaynaklanan kirlilik ve gemi kirliliğinin önlenmesi konuları, bu belgelerde ele alınmaktadır. Her bir belge, metinden bağımsız olarak, ayrı ayrı ve net bir şekilde incelenebilir. Bu belgeler, sözleşmenin sonunda “Ek” başlığı altında yer almasına rağmen, belirli hukuki farklılıkları vurgulamak için farklı bir şekilde adlandırılmıştır.³⁸

Çerçeve Sözleşmeler: Bazı sözleşmeler, kapsamındaki tüm entiteleri ayrı ayrı düzenlemektedir. Bazıları ise hedeflerine ulaşmak için ek metinlerin sonradan imzalanmasını gerektirebilmektedir. Örneğin; 1992 Rio Konferansı'nda ele alınan

³⁷ UNEP, (2018). OrganizationProfile, <http://staging.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf>

³⁸ UNEP, (2018). OrganizationProfile, <http://staging.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf>

Kyoto Protokolü Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin bir ek protokolüdür. Ana prensipler ve kurumlar, müzakereleri yönlendirmekte ve çerçeve anlaşmaların belirli çevresel konuları bilimsel açıdan ele almasını sağlamaktadır.

1.2.1.1.2. Gelenek ve Örf - Adet Kuralları

Örf ve adet hukuku, uluslararası hukuktaki gibi, uluslararası çevre hukukunun da önem teşkil eder.³⁹ Çevre ve Ticaret Anlaşması (ÇTÇA) bugünkü derecede öneme sahip olmadan evvel, örf ve adet hukuku uluslararası hukukun esas kaynağıydı.⁴⁰

Uluslararası Adalet Divanı Tüzüğü'nün 38. maddesi ile düzenlenen uluslararası örf ve adet hukuku, genel gelenekten bir kanıt olarak, hukukun üstünlüğünü taşıyan bir biçimde kabul görmektedir. Uluslararası örf ve adet hukukunun temelde iki ana bileşeni bulunmaktadır; bunlar materyal ve ideolojik unsurlardır. Maddi bileşen, belirli bir durumda sürekli ve tutarlı davranışı ifade ederken, manevi bileşen, bu davranışın hukuki bir zorunluluk olarak algılanmasını ifade etmektedir.⁴¹ Örf ve adet hukukunun oluşumuna katkıda bulunan belirtilen iki ögenin yanı sıra, sürekli ve uzun süreli uygulama genellikle bir örf veya adet kuralının kabulünde kritik bir faktördür. Bu durum, uluslararası mahkemelerin ve tahkim kurumlarının bu kurallarla ilgili işlemlerinin uzun süreli olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır; ancak uygulamanın sürekliliği ve tutarlılığı, zamanın uzunluğundan daha belirleyici bir rol oynamaktadır.⁴²

Uluslararası çevre hukuku, uluslararası hukukun nispeten yeni bir alanı olduğundan, kuralların oluşum süreci kadar örf ve adet hukukunun oluşum zamanlaması da önem taşır. Bazı ÇTÇA'lar, özellikle çevresel etkilerin değerlendirilmesine ilişkin kurallar, sınır ötesi çevresel konularda devletlerarası işbirliği ve işbirliği, ve bu tür kirliliklerin önlenmesi ve kontrolü hakkında hükümler, kuralların geleneksel hale geldiğini kabul

³⁹ Öktem, E. (2013). Convention on International Trade in Wild Animal and Flora Species (CITES), Official Gazette dated 20.6.1996 and numbered 22672. Customary International Law, Beta Publishing, Istanbul, 2013.

⁴⁰ A.g.e.42, s.1-10.

⁴¹ A.g.e.40, s.1-103.

⁴² A.g.e.37, s. 1-53

etmektedir. Bu durum, özellikle BM Deniz Hukuku Sözleşmesi 1982, Okyanus Ortamı ve Balıkçılık hakkında geçerlidir, bu sözleşme, müzakere sırasında bu kuralların geleneksel olduğunu kabul etmektedir. Anlaşma yapma sürecindeki devlet uygulamaları ve sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükler, uluslararası çevre hukukunun çerçevesinde örf ve adet hukukunun gelişmesine katkıda bulunmaktadır;⁴³ ancak Uluslararası Adalet Divanı'nın, uluslararası çevre hukukunun doğrudan uygulanması yönünde bir kararı henüz bulunmamaktadır. Eksik bir karar varlığı, uluslararası çevre hukukunun uluslararası anlamdaki örf ve adet hukukunun gerçek niteliğinin belirlenmesini karmaşık hale getirmektedir.⁴⁴

Genel olarak örnek vermek gerekirse; Gabčíkovo-Nagymaros davası, Macaristan ve Slovakya arasında bir su barajı projesi konusunda çıkan anlaşmazlık ile ilgiliydi. Mahkemeden, olağan bir kural olarak kabul edilen bir karar vermesi bekleniyordu; fakat mahkeme, kalkınma ve çevre dengesi üzerinden karar vererek bu beklentiyi karşılamamıştır. Diğer yandan, Arjantin-Uruguay Pulp Mills davası, Uruguay Nehri üzerinde kurulan bir selüloz fabrikasının çevresel etkileri sebebiyle Arjantin ve Uruguay arasında çıkan bir anlaşmazlık ile ilgiliydi. Bu dava kapsamında mahkeme, çevre hukukunda sadece zararı önlemeye yönelik eylemlerin örfi bir düzenlemeyi temsil ettiğini belirtmiştir. Bu durumlar ışığında, örfi hukukun bölgesel düzeyde de gelişebildiği görülmektedir. Çevre koruma alanında, genellikle küresel düzenlemelerin kuraldan ziyade istisna oluşu ve Avrupa ve Antarktika gibi belirli sistemlerin mevcudiyeti, bu durumu özellikle önemli hale getirmektedir.⁴⁵

1.2.1.1.3. Hukukun Genel İlkeleri

Hukukun genel ilkeleri, uluslararası bir hukuk düzeni kurma amacı taşımayan diğer hukuk düzenlerinden farklılık göstermektedir. Bu ilkeler doğası gereği çürütülemez niteliktedir ve toplumsal yaşamın temelini oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, bu ilkelerin varlığını ve kökenini kanıtlamak için ek bir kanıt gereksinimi bulunmamaktadır.⁴⁶

⁴³ A.g.e., 38, s. 1-147.

⁴⁴ UNEP, (2000). Malmö Declaration and Nusa Nua Declaration Are The Most Important Outputs In Terms Of Strengthening Its Role, <https://tr.scribd.com/document/43613226>

⁴⁵ A.g.e.56, s. 1-65

⁴⁶ A.g.e.39, s. 180-205.

Genel yasal ilkeler, iyi niyet, edinilmiş mallara saygı ve ayrımcılık yapmama gibi ilkeleri içermektedir. Uluslararası çevre hukuku bağlamında, federal bir yasa olarak ABD’de ortaya çıkan çevresel etki değerlendirmesi konusu ve daha sonra diğer eyaletler ve bölgesel kuruluşlar tarafından benimsenerek küresel çevre mevzuatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Uluslararası çevre hukukunun prensipleri, daha detaylı bir analiz için ayrı kategorilere ayrılmıştır.⁴⁷

1.2.1.1.4. Yargı Kararları

Çevre uyuşmazlıkları arasında en eski olanı 1893 Bering Sea Seal Tahkimi’dir. Daha sonra, 1941’deki Trail Smelter vaka kararı ve 1957’deki Lanoux Lake vaka kararı gibi tahkim kararları, uluslararası çevre tahkimine önyak olmuştur.⁴⁸

Meşhur çevre konusu ulusal ve uluslararası siyasi gündemde giderek büyümesiyle birlikte, çevresel kaynakların korunması gerekliliği konusunda ulusal ve uluslararası kamuoyunda önemli bir farkındalık oluşmuştur. Bu farkındalık sonucunda, birçok yasal düzenleme ulusal hukuk sistemlerine dahil edilmiş ve yukarıda daha detaylı olarak belirtilen anlaşmalara uluslararası düzeyde ulaşılmıştır. Bu güncel gelişmeler aynı zamanda çevresel çatışmaların artmasına ve çeşitlenmesine yol açmıştır. Uluslararası hukukta, tüm uluslararası tüzel kişilerin kararlarına bağlayıcı nitelikte olan bir uluslararası yargı organının bulunmaması, uluslararası hukukun doğasından kaynaklanan bir durumdur ve eleştirilen noktalardan biridir. Bu nedenle, çevresel konulardan kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümü ve yargılanması için yetki alanları parçalanmıştır. Uluslararası adalet mahkemeleri, tahkim mahkemeleri ve Dünya Ticaret Örgütü’nün panel sistemi, uluslararası çevre hukukunda yargısal süreçleri oluşturan unsurlardır. Bu kurumlar tarafından verilen kararların uyuşmazlığın tarafları tarafından uygulandığını vurgulamak önemlidir. Devletlerin kararlarına saygı gösterilmesi, mahkemelerin etkinliğini artırmaktadır.⁴⁹

- **Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Kararları**

⁴⁷ A.g.e.40, s.1-250.

⁴⁸ A.g.e.38, s. 1-147.

⁴⁹ A.g.e.17, s. 1-78.

BM'ye üye olan her ülke, UAD'nin kararlarına uymayı taahhüt eder. Bu, ülkeler arasında herhangi bir uyuşmazlık durumunda, UAD'nin yetkili olduğu konularda verdiği kararların bağlayıcı olduğu anlamına gelmektedir. Bu prensip, BM üyeleri arasındaki hukuki ilişkilerde adaletin sağlanmasını ve uluslararası hukukun etkin bir şekilde uygulanmasını amaçlamaktadır. UAD, BM'nin temel organlarından biridir ve uluslararası hukukun yorumlanması ve uygulanması konusunda yetkilidir. Bu nedenle, BM üyesi olan ülkeler, UAD'nin kararlarına uymakla yükümlüdür.

Korfu Kanalı davasında, UAD, Arnavutluk'un karasularına döşediği mayınların İngiliz gemilerine verdiği zararın sorumluluğunu kabul etmiştir. Arnavutluk ise mayın döşenmediğini ve olaydan haberdar olmadığını iddia etmiştir. UAD, genel olarak devletlerin, ihlal edici eylemleri veya davranışları nedeniyle ülkelerini terk etmemekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, devletlerin sorumluluğu ve eylemlerinden kaynaklanan sonuçlar üzerindeki etkileri hakkında önemli bir prensiptir.⁵⁰

Gabcikovo-Nagymaros davası, Macaristan ve Çekoslovakya arasında inşa edilen üç ayrı baraj ve diğer tesislerin anlaşmazlığına dayanan bir davadır. Bu anlaşmazlık, Tuna Nehri'nin iki ülkeyi sınırlayan bölümünün ekolojik nedenlerle kapatılmasına yol açmıştır. Davanın önemi, UAD'nin uluslararası çevre hukuku kavramlarını ve ilkelerini değerlendiren ilk kararı olmasıdır. Macaristan, çevrenin ve dünya çapında gelişen norm ve ilkelerin evrimi nedeniyle hukuki anlaşmazlığın kapsamının UAD tarafından tanınmadığını iddia etmiştir. Davanın dört yıllık sürecinde, çevreyle ilgili kaygılar devam etmiş ve bölgede yıkımlar yaşanmıştır. UAD, kararında tarafların uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğini tespit etmiştir; ancak, ortak bir çözüm bulma çabalarının ötesinde somut bir karar verilmemiştir.⁵¹

Arjantin-Uruguay kâğıt fabrikası davası, Arjantin'in Uruguay nehrinin kıyılarına yapılan bir kâğıt hamuru fabrikası inşasının nehrin ekosistemine zarar verdiği iddiasıyla Uruguay'a karşı açtığı bir davadır. Arjantin, Uruguay'daki iki fabrikanın nehirleri kirlettiğini iddia etmiştir. Bu davanın kararı, UAD'nin en son kararlarından

⁵⁰ Pazarcı, H. (2005b). LakeLanoux Arbitration, (1957) (FRANCEvSPAIN); I.L.R. 24, 101, Tahkim Mahkemesi, 1 Kasım 16, 1957, s. 471

⁵¹ Güneş, A.Ş. (2006). Gabcikovo v. Nagymaros Davası, Y. 2006, AÜHFD, C.55, S. 1-91.

biri olması nedeniyle önemlidir. Arjantin ve Uruguay Devleti arasında imzalanan 1975 Uruguay Nehri Statüsü, bu davada taraflar arasında yer almıştır. Arjantin, Uruguay'un statü kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmesini, nehri ekolojik yapısına zarar vermeden kullanmasını ve bu nedenle ortaya çıkan zararları tazmin etmesini talep etmiştir; ancak 13 Temmuz 2006 tarihinde UAD, davanın esasının koruma gerektirmediği gerekçesiyle Arjantin'in talebini reddetmiştir. Uruguay, nehirdeki ulaşımın devam etmesini savunmuş, ekonomik olarak zarar gören Uruguay ise kendi lehine koruyucu tedbirler talep etmiş; ancak UAD bu talebi değerlendirmemiştir. Karar, tartışmalı Botnia fabrikasının inşaatına devam edilebileceği tahminini ortaya koymuştur.⁵² 20 Nisan 2010'da UAD, Arjantin-Uruguay kâğıt fabrikası davasında bir karar daha vermiştir. Mahkeme, Uruguay'ın 1975 statüsünün 7. ve 12. maddelerine aykırı hareket ettiğini saptamış; ancak finansal yükümlülüklerle ilişkin 35., 36. ve 41. maddelerin ihlal edilmediğine hükmetmiştir. Mahkeme, 1975 tarihli statünün 7. ve 12. maddelerini incelerken, tarafların bilgilendirme, danışma ve müzakere yükümlülüklerinin olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, Uruguay'ın eylemlerinin “kooperatif mekanizması” olarak bilinen bu üçlü süreci yerine getirmediğine karar vermiştir. Arjantin'in gürültü kirliliği, görüntü kirliliği ve kötü koku iddialarıyla ilgili olarak 1975 Yasası'nın 41. Maddesi'nin uygulanamayacağı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, statünün 60. maddesine göre, doğrudan müzakerelerle çözülemeyen herhangi bir anlaşmazlık UAD'ye taşınabilirken, Arjantin'in 41. maddeyi ihlal ettiği iddiası, statü hükümlerinin UAD tarafından yorumlanma veya uygulanma bağlamında değerlendirilmemiştir.⁵³

- **Çevre ile ilgili Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Kararları**

GATT ve DTÖ yorumları, anlaşmazlıkların ele alınmasında GATT/DTÖ Organize Çevresel Uzlaşma Mekanizmalarına başvurulduğunda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. DTÖ'nün ihtilaf çözüm önerisi, çok taraflı ticarete öngörülebilirlik

⁵² Fitzmaurice, M. (2007). Pulp Mills on the River Uruguay, Journal Judiciaire De La Haye Volume: 2, Numéro, p. 14, 2007

⁵³ A.g.e.17, s 1-78.

ve güvenilirlik getirmek amacıyla üç aşamalı bir sistem olan istişareler, paneller ve temyizler öngörmektedir. Bu durum, özel bir panel prosedürünün uygulanabileceği altı panel mekanizmasını mümkün kılarak önem taşımaktadır.⁵⁴

1982 tarihli Panel kararında, Kanada'nın işlenmemiş boynuzlu kurt ve alabalık ihracatına yönelik önlemlerine ilişkin olarak ABD'nin GATT Anlaşması'nın XI/1 maddesini ihlal ettiğine karar verilmiştir. Ayrıca, 1988 tarihli bir kararla da ABD'nin Kanada'nın önlemlerine karşı yasağın GATT Anlaşması'nın XI/2 b bendinde yer alan yasağı ihlal ettiği belirlenmiştir.⁵⁵

- **Hakemlik Kararları**

Pacific Seal 1893 Kararı, ABD ile Birleşik Krallık (United Kingdom, UK) arasında gerçekleşen bir anlaşmazlık üzerine yapılan bir mahkeme kararıdır. Bu karar, ABD'nin İngiliz derin deniz balıkçılığı faaliyetlerine müdahale etme koşullarını belirlemek amacıyla alınmıştır. Mahkeme, Bering olarak anılan denizin aslında Pasifik Okyanusu'nun bir parçası olduğuna oybirliği ile karar vermiş. Rusya, ABD ve İngiltere'nin deniz üzerindeki özel haklarının var olup olmadığını ve bu hakların hangi bölgede olduğunu belirlemiştir.⁵⁶

Trail Smelter Vakası, 1920'li yıllarda Kanada'da British Columbia isimli bölgede bulunan bir tesis olan Trail Smelter'den dumanın yayılması ve emisyonların ABD'deki Washington eyaletinde çeşitli rüzgarla ilgili zararlara yol açtığı bir durumu ele alan bir yargılama sürecidir. Taraflar, bu zararlar nedeniyle tahkim talebinde bulunmuşlardır. Bununla ilgili davada verilen kararda uluslararası hukuk açısından bir ülkenin başkalarının zararına kendi çıkarını sağlayamayacağını ilk kez kabul etmiştir. Mahkeme, Kanada'nın ABD'ye tazminat ödemesi gerektiğine hükmetmiş ve toplamda 428.000 ABD doları tutarında bir tazminatın ödenmesine karar vermiştir. Ayrıca, teknik çalışmalar için ek ücretlerin ödenmesi de kararlaştırılmıştır. Bu dava, uluslararası hukukta çevresel zararlar ve tazminat konularında önemli bir dönüm

⁵⁴ Topbaş, P.N.T. (2011). WHO Kapsamında Uyuşmazlık Çözümü: Türkiye Deneyimi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13/3 (2011), s. 1-128.

⁵⁵ A.g.e.31, s.1-119.

⁵⁶ Sands, P. (2008). Çevresel Uyuşmazlıkları Dava Etme: Mahkemeler, Tribunaller ve Uluslararası Çevre Hukukunun Progresif Gelişimi, Uluslararası Yatırım Üzerine OECD Küresel Forumu VII, 27-28 Mart 2008, OECD Yatırım Bölümü,

noktası olarak kabul edilmektedir.⁵⁷

1957 tarihli Lake Lanoux Hakemlik Kararı'nda, hakem heyeti komşu bir devletin kendi topraklarına giren suları kirletmesi durumunda sorumluluğun suçlu devlette olduğunu kabul etmiştir. Bu karar, su kaynaklarının korunması ve sınır ötesi kirliliğin önlenmesi konularında önemli bir ilkeyi ortaya koymuştur. Karar, su kaynaklarının korunması ve kirliliğin kontrol edilmesi konusunda uluslararası hukukun uygulanmasında bir kılavuz olarak kullanılmaktadır.⁵⁸

- **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararı**

Öneryıldız - Türkiye kararı, AİHM'in çevresel haklarla ilgili önemli bir karardır. Bu davada, kirlilik nedeniyle meydana gelen metan gazı patlamalarından kaynaklanan ölümlerle ilgili olarak yaşam hakkı ve kirlilik arasındaki bağlantı değerlendirilmiştir. Mahkeme, devletin bu konuda yeterli önlemler almadığı ve başarısız olduğu sonucuna varmıştır. Bu karar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yaşam hakkıyla ilgili hükümlerinin çevre sorunlarını da kapsayabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Çevresel faktörlerin insan hakları üzerindeki etkisini dikkate alan ve devletlerin çevre koruma konusunda sorumluluklarını vurgulayan bu karar, çevresel haklar alanında bir ileri adım olarak kabul edilmektedir. Bunun en önemli nedeni, AİHM bu kararında çevre sorunları ile yaşam hakkı arasındaki bağlantıyı kabul etmiş ve devletin çevre koruması konusunda yeterli önlemleri alması gerektiğini vurgulamıştır. Bu karar, çevresel faktörlerin insan hakları üzerindeki etkisini dikkate alarak, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çevresel haklara doğrudan bir atıfta bulunmamaktadır; ancak mahkeme içtihadıyla çevresel faktörlerin insan haklarına etkisini değerlendirmekte ve yaşam hakkı gibi temel hakların çevre kirliliği gibi çevresel tehditler nedeniyle ihlal edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Öneryıldız - Türkiye kararı, çevre sorunlarına ilişkin insan haklarının korunması ve devletlerin çevre koruması konusundaki sorumlulukları açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu karar, çevresel haklar konusunda uluslararası düzeyde bir dönüm noktası olarak kabul edilirken, AİHM'in çevre sorunlarını insan hakları perspektifinden ele almasının

⁵⁷ A.g.e.43, s. 1-510.

⁵⁸ A.g.e.67, s. 471

önemli bir adım olduğu düşünülmektedir. Bu sayede, çevre kirliliği gibi çevresel tehditlerin insanların temel hakları üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılmış ve devletlerin çevre koruması konusunda daha fazla sorumluluk taşıması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁹

1.2.1.2.5. Doktrin

Doktrinler, uluslararası hukuk kaynaklarının tamamlayıcısı olarak kabul edilebilmekte ve tek başına düşünülmektedir; ancak uluslararası antlaşmalar, teamül hukuku, genel hukuk prensipleri veya ilgili yargı kararlarının eksik olduğu durumlarda, doktrinler uluslararası hukukun yardımcı referans kaynakları olarak kabul edilebilmektedir. Bu kapsamda, BM tarafından kurulan Uluslararası Hukuk Komisyonu da önemli bir kaynaktır. Komisyon, uluslararası hukukun çeşitli konularında taslak metinler hazırlayarak, uluslararası hukukun gelişimini teşvik etmeyi ve bu alandaki yasaların kabul edilmesini hedeflemektedir. Bunun yanında, BM'nin onları olan Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararları ile, Avrupa Birliği'nin (AB) direktifleri, kararları ve yönetmelikleri gibi birçok doküman ve kaynaklar da dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çevreyle ilgili olarak ise, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin kurumsal yapısına dahil olan Taraflar Konferansı kararları da önemlidir.⁶⁰

1.2.2. Uluslararası Konferanslar

Uluslararası konferanslar, farklı ülkelerin temsilcilerinin bir araya gelerek belirli konuları tartıştığı ve uluslararası işbirliğini sağlamak amacıyla düzenlenen toplantılardır. Bu konferanslar, çeşitli sektörlerdeki paydaşları bir araya getirerek küresel sorunlara çözüm bulma ve politika oluşturma sürecine katkıda bulunurlar. Uluslararası konferanslar, genellikle uluslararası ilişkiler, insan hakları, çevre, ekonomi, sağlık, teknoloji, eğitim ve daha birçok konuda gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılar, bilgi ve deneyim paylaşımı, diyalog, müzakere ve uluslararası anlaşmaların yapılması gibi faaliyetleri içermektedir. Uluslararası konferanslar, küresel sorunların

⁵⁹ AİHM, (2004). Yıldızöner Davası AİHM Kararları, AİHM Büyük Dairesi, No: 48939/99, 30.11. 2004, Türkiye

⁶⁰ Bozkurt, E. Kütükçü, M.A. Poyraz, Y. (2012). International Law, Yetkin Publications, 7th Revised Edition, Ankara, 2012, p. 93.

çözümünde önemli bir rol oynamakta ve uluslararası işbirliğini güçlendirmek için bir platform sağlamaktadır.

1.2.2.1. Stockholm Konferansı– Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı

Bir önceki altbölümde Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'ndaki konuya (UNCHS) atıfta bulunularak çevre hukuku kavramı açıklanmaktadır. Konferansın gelişimine yakından bakacak olursak, 1968 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2398 XXIV sayılı kararı, insan çevresi konusunu belirlemiş ve bu konuda bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir.⁶¹

1969 yılında Genel Kurul'un 2581 sayılı kararıyla İnsan Çevresi Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans, insan çevresinin bozulmasının mümkün olduğu kadar ortadan kaldırılması amacıyla, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını ve ekonomik-sosyal kalkınmalarını ele almıştır. Konferansta yerel ve uluslararası düzeyde toplantılar düzenlenerek, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılacak eylemlerin yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Konferansın hedefleri, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu sorunların önemini kabul ederek, uluslararası işbirliği ihtiyacını vurgulamaktadır.⁶²

Stockholm Konferansı'nın kurumsal, normatif, finansal ve programatik sonuçları, Stockholm Bildirgesi sayesinde uluslararası insan hakları hukukunda önemli gelişmeleri tetiklemiştir. Çevrenin korunması ve geliştirmesi konusunda uluslararası işbirliğini teşvik eden Stockholm Bildirgesi, BM Genel Kurulu'nun 2997 sayılı kararıyla kabul edilen bir bildiri olarak, UNEP'in oluşturulmasına öncülük etmiştir.⁶³

Stockholm Bildirisinin 1. maddesiyle işaret edilen önceki metinde, 21. maddesi devletlere, BM Şartı ve uluslararası hukuk normlarına uyumlu bir biçimde, kendi çevre stratejilerine uygun bir şekilde kaynaklarını yönetme yetkisi tanımaktadır; ancak bu yetki, diğer devletlere veya alanlara zarar verme olasılığını minimize etme ve kendi ulusal yetki alanlarındaki güvenliği destekleme yükümlülüklerini engellememektedir.

⁶¹ A.g.e.. 7, s. s. 1-38.

⁶² Birnie, P.W. Boyle, A. Redgwell, C. (2009). *International Law And The Environment*, Oxford University Press, New York, 2009.

⁶³ A.g.e.68, s.1-91.

Başka bir ifadeyle, Stockholm Bildirgesi'nin bir diğer önemli maddesi olan 21. maddesinin de, 1. maddesi gibi, bağlayıcılığı olmayan bir öneri olmaktan öteye geçerek, ülkeler ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından kabul görmüş uluslararası çevre ilkesinin temel taşlarından biri haline gelmiştir.⁶⁴

Stockholm Konferansı ve Bildirisi, kalkınmanın çevresel sonuçları olduğunu ve bu sonuçların kontrolü için uluslararası çabanın gerekliliğini ülkelerin kabul etmesini sağlamıştır. Stockholm sürecinin başlamasından bu yana, çevrenin uluslararası boyutu büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Zamanla yeni metinler ve uluslararası sözleşmelerin oluşturduğu farklı bir yapıya bürünmüştür.⁶⁵

1.2.2.2.Brundtland Raporu

"Ortak Geleceğimiz" adı altında bilinen "Brundtland Raporu", 1983 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun yayınladığı bir belgedir. Komisyon, Gro Harlem Brundtland'ın öncülüğünde bir dizi kararlar sonucunda kamouyuna bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapor, BM Genel Kurulu'nun 38/161 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Rapor, uzun vadeli bir çevre stratejisi önermekte, çevre konularında yön belirlemekte, ortak ve tutarlı hedefler koymakta ve çevrenin korunmasının etkili yollarını bulmaya yönelik çözümler sunmaktadır. Ayrıca, farklı ekonomik düzeylerdeki ülkelerin çevre ve kalkınma bilançolarını dikkate alarak işbirliğini teşvik etmektedir. Bu hedeflerin takip edilmesi ve değerlendirilmesi için ilgili raporlar düzenlenmiştir.⁶⁶

İlk resmi buluşmasını 1 ile 3 Ekim 1984 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştiren Komite, başlangıç oturumunda sekiz önemli konuyu tanımlayıp ele almıştır: nüfus ile çevre ve kalkınma; enerji, endüstri ile çevre ve kalkınma; gıda ile ilgili güvenlik, tarım, ormancılık, konut ile çevre ve kalkınma; uluslararası ekonomi ve çevre ve kalkınma; çevre yönetimi ile ilgili karar-destek sistemleri ve uluslararası işbirliği. Komitenin son oturumunda, 27 Şubat 1987'de Tokyo Deklarasyonu'nun metni ilan edilmiştir.

⁶⁴ Pallemarts, M. (1997). International Environmental Law from Stockholm to Rio: A Step Back to the Future? Translated by Bülent Duru, AÜSBFD, Y. 1997, C. 52, S. 1-4, p. 1-632

⁶⁵ A.g.e.56, s. 1-65.

⁶⁶ A.g.e.78, s. 93.

"Brundtland Raporu", uluslararası çevre hukukunda yer alan önemli kavramlardan biri olan "sürdürülebilir kalkınma" kavramını resmi olarak tanıtmıştır. 1950'li yıllardan beri bilinen bu kavram, raporun yayınlanmasıyla çevre hukukunda genel kabul görmüş bir terim haline gelmiştir. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında tanımlanan sürdürülebilir kalkınma, bugünkü ihtiyaçların, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılanabileceği bir gelişme biçimi olarak açıklanmıştır. Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, bu kavram kalıcı bir prensip olarak kabul edilmiştir.⁶⁷

1.2.2.3.Rio Konferansı – BM Çevre ve Kalkınma Konferansı

1989 yılında BM Genel Kurulu'nun 44/228 sayılı kararı ile 1992 yılının, Stockholm'deki Dünya Çevre Günü'nün 20. yıl dönümüne denk düşeceği ilan edilmiştir. Bu tarih, UNCED'in 5 Haziran'da kutlandığı tarih olarak belirlenmiştir.⁶⁸

3-14 Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da düzenlenen ve Rio Konferansı olarak anılan bu toplantı, biyolojik çeşitlilik koruma, su kaynakları ve denizlerin uygun kullanımı, insan yaşam standartlarının ve sağlığının yükseltilmesi, yoksulluğun yok edilmesi ve genel yaşam kalitesinin artırılması gibi konuları gündemine almıştır. Bu konular, çevre, insan ve kalkınma açılarından değerlendirilmiştir. Rio Konferansı'nın sonucunda beş önemli uluslararası belge onaylanmıştır. Bu belgelerden ikisi, evrensel öneme sahip olan İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir. Ayrıca, "Ormancılık İlkeleri" adı altında bir dizi ilke benimsenmiştir; ancak bu konularla ilgili iki ana belge öne çıkmaktadır: Rio Deklarasyonu ve Gündem 21. Bu belgeler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve çevre koruma stratejilerini belirlemekte ve rehberlik etmektedir.⁶⁹

1.2.2.3.1. Rio Deklarasyonu

Rio Deklarasyonu, Dünya Zirvesi'nde çevre ve kalkınma konularında 27 temel kuralın kabul edildiği, devlet ve hükümet liderleri tarafından onaylanmış bir belgedir. Bu

⁶⁷ A.g.e.80, s. 1-119

⁶⁸ Keleş, R. Hamamcı, C. (2005). Environmental Policy, Imge Bookstore, Ankara, 2005, p. 100-202

⁶⁹ A.g.e.100-202

metin, esnek bir hukuk belgesi olarak bilinmekte ve yasal olarak bağlayıcı olmamasına rağmen hükümetlere siyasi yükümlülükler yüklemektedir. Konferansta tartışılan konuların temel ilkelerini belirleyen Rio Deklarasyonu'nun öne çıkan ilkeleri, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın önemi üzerinde durmaktadır.⁷⁰

İnsanın, doğa ile uyumlu bir şekilde verimli ve sağlıklı bir yaşam sürme hakkı, sürdürülebilir ve dengeli kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Devletler, egemenliklerini uyguladıkları alanların ötesinde çevreye zarar vermemeli ve bu konuda özen göstermelidirler. Kalkınma hakkı, mevcut ve gelecek nesillerin gelişimsel ve çevresel ihtiyaçlarını dikkate alarak dengelenmelidir. Sürdürülebilir ve dengeli kalkınma hedefine ulaşabilmek için, çevre korumanın kalkınma sürecine entegre edilmesi gereklidir. Bu süreç, herkes için daha iyi bir yaşam kalitesinin garanti edilmesi gerekliliğini içermektedir. Uluslar ve halklar, uluslararası dayanışma çabalarını sürdürmelidirler. Çevre korumanın, kalkınma ve barış birbirine bağlı olduğunu ve birbirinden ayrılamayacağı kabul edilmelidir. Bu durum, sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmanın önemli bir parçasıdır.⁷¹

Rio Deklarasyonu'nun 2. maddesi, Stockholm Bildirgesinin 21. maddesi olan ve genel olarak kesin yasal yükümlülükler olarak kabul edilen Çevre ve Arazi Kullanımı Kılavuz İlkeleri'ne dayanmaktadır. Bazıları bu gelişmeyi çevresel eğilimlerin tersine döndüğü bir durum olarak yorumlamakta; ancak konferansın isminden de anlaşılabilceği gibi, amaç, ülkeleri çevresel yükümlülükler konusunda bilinçlendirmek, yoksullukla mücadele etmeyi teşvik etmek ve geliştirmekte olan ülkeleri kalkınma programlarını sürdürmeleri için desteklemektir. Bu perspektiften bakıldığında, Rio Konferansı'nın çevre konularında en geniş katılımlı konferans olduğu söyleyebilmektedir. Konferans, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularında geniş bir anlayış sağlamış ve bu konuları ele almak için küresel ölçekte bir çerçeve sunmuştur.⁷²

⁷⁰ U.N. (1992). Conference in Rio de Janeiro, 3-14 June 1992

⁷¹ A.g.e.77, s.99

⁷² Keskin, F. (2005). United Nations and Türkiye, Ekin Publications, Ankara, 2005, p. 1-7

1.2.2.3.2. Gündem 21

Gündem 21, çevre ve yeşil ekonomi üzerine yoğunlaşan bir eylem planıdır. Bu plan, hükümetlerin, kalkınma kuruluşlarının, BM kuruluşlarının ve özerk sektörlerin, belirli alanlarda gerçekleştirmeleri gereken eylemleri belirlemektedir. Diğer bir deyişle, Gündem 21, UNEP'in işlevsel bileşenini oluşturmaktadır. Gündem 21'in dört temel bölümü - Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Koruma ve Yönetim için Kaynaklar, Aktivist Grupların Güçlendirilmesi ve Uygulama Araçları - UNEP'in (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) kurumsal yapısını ve etkinlik alanlarını belirleyen unsurlardır.⁷³

Stockholm Konferansı'nın global metni, Bölüm IV'ün "Uygulama Mekanizmaları" ve "Uluslararası Hukuki Araçlar ile Mekanizmalar" alt başlıkları altında, çevre hukukuna uluslararası anlamda belirgin bir konum vermektedir. Bu kısım, uluslararası çevre hukukunun etkinliğinin incelenmesi ve iyileştirilmesinin çevre hukukunun ana hedefi olduğunu belirtir. Aynı zamanda, etkili global anlaşmalar ve diğer mekanizmalar aracılığıyla kalkınma çerçevesinin entegre edilmesini teşvik eder. Uluslararası hukuk, çevre ve kalkınma konularının yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin belirgin ihtiyaçları arasında bir denge kurarak sürdürülebilir ve eşit bir gelişme hedeflemektedir. Bu durumda, uluslararası hukukun daha fazla evrileceği altı çizilmektedir.⁷⁴

Gündem 21'in araçları ve hedefleri ile uluslararası çevre hukuku şekillendirilmiştir. Çok taraflı çevre anlaşmaları, çevresel konuları ve sorunları ele almak için mevcut en etkili ve güçlü araçlar olmuşlardır. Gündem 21, uluslararası hukukun rehber ilkelerini belirlerken, iç hukuku ihmal etmemiştir. Bu bağlamda, ulusal hukuk sistemlerine, standartlara, planlara, programlara ve normlara referans vererek, hükümetlerin yasa ve yönetmeliklerini sürekli olarak gözden geçirme ve revize etme gerekliliği vurgulanmıştır. Gündem 21'in ilkelerinin anlamlı ve etkili olabilmesi için, yasama organlarının bu ilkeleri kabul etmeleri ve iç hukukla uyumlu hale getirmeleri gerekmektedir.⁷⁵

⁷³ A.g.e.88, s. 3-14

⁷⁴ A.g.e.19, s. 1.

⁷⁵ A.g.e.17, s. 1-78

1.2.2.4.Johannesburg Zirvesi – Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

2002 yılında, Johannesburg'da gerçekleştirilen 104 devletin ve hükümet liderleri yer almıştır. Bu toplantı sonucunda Johannesburg Yürütme Konferansı Kararları ve Rio'dan bu yana 10 yıllık hedeflere ulaşma çabaları ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin taahhütlerde bulunduğu ve eylem planları şeklinde uyguladığı konular, önemli çıktılar olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede, Resmi Uygulama Planı ve Johannesburg Siyasi Deklarasyonu resmi belgeler olarak kabul edilmiştir. Johannesburg Zirvesi'nin ikinci karar grubu, tüm paydaşları kapsayan ortaklık girişimleriyle ilgilidir. Bu toplantıda, uluslararası organizasyonlar, özel sektörden ve sivil toplum örgütleri çok sayıda ortaklık oluşturulmuştur. Müzakere edilen başlıca konular arasında yoksulluğun giderilmesi, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim düzenlerinin dönüştürülmesi, sosyal ve ekonomik gelişmeyi doğal kaynakları koruyarak ve yöneterek sürdürme, sürdürülebilir kalkınma yoluyla daha sürdürülebilir bir dünya inşa etme bulunmaktadır. Ayrıca sağlık ve sürdürülebilir kalkınma kurumsal yapısı, küreselleşme, genellikle küçük olan ada devletlerinde sürdürülebilir gelişme, Afrika Kıtasında sürdürülebilir şekilde kalkınma, diğer bölgesel inisiyatifler ve uygulama araçlarıyla birlikte sürdürülebilir şekilde kalkınma konuları da gündeme gelmiştir.⁷⁶

1.2.2.5.Rio+20 Konferansı – BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

1992'den bu yana geçen 20 yıllık süreçte, ülkeler BM himayesinde konferansın ilerlemesini değerlendirmek amacıyla bir araya gelmiştir. 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde gerçekleştirilen toplantı, “İstediğimiz Gelecek” adlı sonuç metnini ortaya koymuştur. Bu metin, 11 Temmuz 2019 tarihinde Brezilya'da düzenlenen toplantıda katılımcı ülkeler tarafından onaylanmıştır. "İstediğimiz Gelecek" belgesi, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yeşil bir ekonomiye ulaşma hedefleri ve taahhütlerini içeren, katılımcı ülkelerin üzerinde anlaştığı bir belgedir.⁷⁷

⁷⁶ Pepe, O. (2004b). World Sustainable Development Summit Johannesburg Implementation Plan, Prepared by: National Environment and Development Programme, Foreword, Ankara, 2004, p. 1.

⁷⁷ .g.e. 1, s.101.

1.2.2.6.Aarhus Sözleşmesi

Avrupa Çevre Süreci kapsamında BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından düzenlenen Dördüncü Bakanlar Konferansı çerçevesinde Aarhus'ta kabul edilen ve yürürlük tarihi 30 Ekim 2001 olan Aarhus Sözleşmesi, önemli bir çok taraflı çevre anlaşmasıdır. Sözleşmenin 47 tarafı bulunan AB'ye dayanak olarak, Stockholm Bildirgesi ve Rio Deklarasyonu gibi diğer uluslararası metinlere dayanmaktadır. Sözleşme, tüm tarafların halkın katılımı ve adalete erişim haklarını güvence altına alarak karar alma ve bilgiye erişim süreçlerinde halkın katılımını teşvik etmeyi ve şimdiki ve gelecek nesillerin korunmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sözleşme, sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra tüm üye ülkelere bilgi erişimi, katılım hakkı, idari ve hukuki itiraz hakkı ve çevre bilincinin artırılması gibi çeşitli yükümlülükler getirmektedir.⁷⁸

Aarhus Sözleşmesi'nin üç temel ilkesi, çevreyle ilgili konularda verilere sınırsız erişim, bu konularda karar alma süreçlerinde halkın etkin katılımı ve çevresel anlaşmazlıkların çözümünde adalete erişimin sağlanmasıdır. Son yıllarda geliştirilen üç temel ilke çevresel demokrasi kavramının da temelini oluşturmaktadır. Sözleşme, bu ilkelere dayanarak halkın çevreyle ilgili kararlara katılımını teşvik ederken, çevreyle ilgili verilere açık erişim hakkını güvence altına almaktadır. Ayrıca, çevresel anlaşmazlıkların çözümünde adalete erişimi sağlamak da sözleşmenin önemli bir hedefidir. Bu ilkelere uyum, çevresel demokrasinin güçlenmesine ve sürdürülebilir çevre yönetimi için önemli bir adımın atılmasına katkıda bulunmaktadır.⁷⁹

Aarhus Sözleşmesi, kişi ve kurumların çevreyle ilgili bazı haklarını düzenlemektedir. Bu hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi için, sözleşme taraflarının ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde gerekli yasal düzenlemeleri yapmak için işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, sözleşmenin amaçları doğrultusunda “yetkililer” terimi açıklığa kavuşturulmalıdır. Yetkililer, çevre alanında faaliyet gösteren hükümetler, kamu kuruluşları, gerçek kişiler ve kuruluşlar veya kurumlar

⁷⁸ Kravchenko, S. (2007). Innovations in Compliance with the Aarhus Convention and Multilateral Environmental Agreements, CJIELP, C.18, S. 1, 2007, s.1.

⁷⁹ KISS, C. (2007). Environmental Democracy, Access Initiative Europe, Hungary, 2007, s.1.

anlamına gelmektedir. Ayrıca, kendi denetimleri altında çalışan kişiler, çevre ile ilgili kamu hizmetleri sunan kuruluşlar ve sözleşmeye taraf olan bölgesel taraflar da bu tanıma dahildir. Bölgesel taraflar, ekonomik entegrasyon için yetkili makamları ifade etmektedir; ancak, bu tanımın yasama ve yargıyı değil, sadece yürütme organını içermesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından dikkate değer bir noktadır.

Aarhus Sözleşmesi, herkese çevre hakkıyla ilgili kamuya açık bilgilere erişim hakkı sağlamaktadır. Bu hak, çevrenin durumu, mevcut önlemler ve politikalar veya çevrenin etkilediği alanlardaki insan sağlığı ve güvenliği durumu gibi bilgileri içerebilmektedir. Başvuru sahipleri, talep ettikleri bilgileri nedenini belirtmeden talep tarihinden itibaren bir ay içinde alma hakkına sahiptirler; ancak sözleşme, yerel yetkililerin kendilerine sunulan çevresel bilgileri aktif bir şekilde yaymalarını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bu durum, çevresel karar alma sürecine katılma hakkını içermektedir. Yetkililer, kamuya açık olan ve çevre üzerinde etkisi olan proje teklifleri, çevre planları ve programları hakkında görüş bildirmeleri için çevre sivil toplum kuruluşlarına (STK) ve halka fırsatlar sunmalıdır. Bu görüşler karar alma aşamasında dikkate alınmalı ve nihai kararda kararın gerekçesi ve gerekli bilgiler açıklanmalıdır.⁸⁰

Yukarıda bahsedilen iki hak veya genel çevre yasasına saygı gösterilmediğinde, itiraz edilen kamu karar alma süreçlerini denetleme hakkı ortaya çıkmaktadır. Alma-Ata Deklarasyonu'nun 2. maddesi, Aarhus Sözleşmesi'ni çevreyle ilgili demokrasinin güçlendirilmesinde gelecekteki önemli bir adım olarak kabul etmekte ve uluslararası insan hakları hukukunun benzersiz bir aracı olarak ifade edilmektedir.⁸¹

Alma-Ata Deklarasyonu, aslında, Aarhus Sözleşmesi'nin genel bir değerlendirmesini sağlamak amacıyla düzenlenen ve sözleşme taraflarının ikinci toplantısı tutanaklarının bir ekidir. Bu deklarasyonda, sözleşme tarafları ve sözleşmenin geleceğiyle ilgili beklentiler ifade edilmektedir. Deklarasyonda, Aarhus Sözleşmesi'nin temel bir direği olan 1992 Rio Dünya Zirvesi Deklarasyonu'nun 10. maddesi vurgulanmıştır. Bu

⁸⁰ A.g.e.20, s. 7

⁸¹ UNECE, (2004). Aarhus Sözleşmesi No. ECE/MP.PP/WG.1/2005/4 tarih ve 26 Kasım 2004, Sözleşme Taraflarının Çalışma Toplantısı

maddeye göre, çevre sorunları, ilgili halkların uygun düzeylerde katılımıyla en kapsamlı şekilde ele alınmalıdır.⁸²

Ulusal düzeyde herkesin, kamu makamları tarafından tutulan çevresel verilere, tehlikeli atıklar da dahil olmak üzere, erişim hakkı ve karar alma süreçlerine katılma hakkı vardır. Devletler, bilgi sağlayarak kamu bilincini geliştirmeyi ve teşvik etmeyi taahhüt etmelidir. Adli ve idari prosedürlerin etkili bir şekilde kullanılması, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından sözleşmenin kabul edildiği zamanda garanti edilmiştir. Annan, sözleşmeyi uluslararası hukukta önemli bir kilometre taşı olarak nitelendirmiş ve UNECE'de müzakere edilmesine rağmen küresel öneme sahip bir araç olarak değerlendirmiştir. Sözleşme daha sonra yürürlüğe girmiş ve Avrupa ve Orta Asya'daki çoğu ülke tarafından etkileyici bir hızla onaylanmıştır. Sözleşme, çevre demokrasisi için önemli bir gereksinim olan vatandaşların, uyruklarına veya ikamet yerlerine bakılmaksızın, çevrelerini etkileyen kararlarda söz sahibi olmalarına izin veren tek çok taraflı antlaşma örneğidir.

Sözleşme ile güvence altına alınan haklar, ancak kullanıldığında anlamlıdır. Sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanması için, kamuoyunun farkındalığını artırmak büyük önem taşımaktadır. Aarhus Sözleşmesi, herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının olduğunu ve bu hakkı koruma görevinin bulunduğunu belirtmektedir. Sözleşme aynı zamanda, herkesin sağlığına ve esenliğine uygun bir çevrede yaşamasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu prensipler bugün olduğu gibi gelecek nesiller için de geçerlidir. Hesap verebilirlik, şeffaflık ve duyarlı hükümet ilkelerini içeren sözleşme, vatandaşların çevresel karar alma sürecindeki hakları için asgari standartları belirlemektedir. Sözleşme, taraf olmayı seçen ülkeler için yasal olarak bağlayıcıdır. AB'nin sözleşmeye taraf olması nedeniyle, sözleşme hükümleri AB kurumları için de geçerlidir. Tarafların toplantıları, ilerlemeyi gözden geçirmekle, ulusal politikaları paylaşmak amacıyla da en az iki yılda bir yapılmaktadır. Bu toplantılar, diğer ülke ve kuruluşların tüm temsilcilerine ve gözlemcilere de açıktır. Sözleşme tarafından koruma altına alınan çevresel haklara, sözleşmenin diğer

⁸² DPT, (2007). Devlet Planlama Teşkilatı, 2007-2013 Kamuda İyi Yönetişim İhtisas Komisyonu Raporu, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Yayın no: DPT: 2721, 674, Ankara,

bölümlerinde tanımı ve kapsamı belirtilen yetkililer tarafından saygı gösterilmektedir.⁸³

Bu kavram, yerel düzeyden ulusal seviyeye kadar, tüm sektörlerdeki kamu tüzel kişileri, kamu hizmeti sağlayan ya da kamu idaresi görevlerini yerine getiren hem kamu hem de özel hukuk kişileri ile sözleşme tarafı olan bölgesel ekonomik entegrasyon kuruluşlarının tüm kuruluşlarını kapsamaktadır. Bu yetkili organlar, sözleşme kapsamındaki haklarını kullanan kişilerin cezalandırılmasına, zorlanmasına veya tacize uğramasını önlemeli ve bu durumdan kaçınmalıdır. Sözleşme, herkes için yaşanabilir bir sağlıklı çevre yaratmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, devletlere, çevresel karar alma süreçlerine en etkin halk katılımını sağlama yükümlülüğü açıkça yüklenmiştir; ancak bu haklar tanınmazsa, sözleşme, adalete kolay ve etkin erişimi teşvik etmekte ve çevre hukukunun yaygın ihlallerine karşı halkın yanıt vermesine olanak sağlamaktadır. Sözleşmenin temel direklerini oluşturan unsurlar çevre ile ilgili bilgiye erişim hakkı, çevresel konularında halk katılımı ve adalet arama hakkıdır.⁸⁴

- **AB Kapsamındaki Düzenlemeler**

AB, Aarhus Sözleşmesine Mayıs 2005'ten itibaren taraf olmuştur ve 17 Şubat 2005 tarihinde 2005/370/EC sayılı kararı kabul etmiştir. AB mevzuatının aşağıda ifade edilen iki maddesi, Aarhus Sözleşmesi ile uyumludur.

Bunlar; toplumun bilgi edinme hakkı (28 Haziran 2003 tarihli Direktif 2003/4/EC ile halkın çevresel bilgilere erişim hakkı tanımlanmıştır) ve toplumun karar alma sürecine katılma hakkı (26 Mayıs 2003 tarihli direktif 2003/35/EC, çevre içeriği kapsamında belirli planlar ve programlar geliştirilmesine uygun olarak halkın katılım hakkını belirtmektedir)'dir.

Kamunun çevresel karar alma sürecine ilişkin çeşitli makaleler, farklı AB uygulamalarında yer almaktadır. Ancak, bahsi geçen direktiflerin her ikisi de adalete erişim ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. Ayrıca, 24.10.2003 tarihinde "Aarhus Paketi"nin bir kısmı olarak Komisyon, Parlamento ve Konsey'e, kamu hukuku konulu

⁸³ REC, (2010). REC Türkiye Bölgesel Çevre Merkezi, Ankara, 2010, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları.

⁸⁴ A.g.e.17, s. 17.

“COM 2003 624 Adalet Erişime İlişkin Komisyon Direktifi Teklifi”ni sunmuştur. Paket, ayrıca Sözleşme'nin onaylanmasına ilişkin karar önerilerini ve Topluluk kurum ve kuruluşları tarafından kullanılmak üzere Sözleşme hükümlerinin uygulanmasına yönelik mevzuat önerilerini de içermektedir. Yukarıda belirtilen düzenleme önerileri, Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından 6 Eylül 2006 tarihinde onaylanmıştır. 28.09.2006 tarihinde yayınlanan bu düzenlemeler, 17.07.2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸⁵

Aarhus Sözleşmesi, tüzel kişilerin yanı sıra kurumları da kapsamaktadır. Yayınlanan tüm yönetmelik ve mevzuatlar, kurumların ve tüzel kişilerin ilgilendiği ve ilgili gereklilikleri düzenleyen ilkelerine atıfta bulunmaktadır. Aarhus Sözleşmesi, çevresel bilgilere erişimle ilgili olarak Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü'nü desteklemekte ve Avrupa Parlamentosu, Konsey, Komiteler ve herhangi bir topluluk organı veya bireyin etik belgelerine kamu erişimini genişletmektedir. Ayrıca, Aarhus Sözleşmesi, bu kurumların ve tüzel kişilerin çevresel planların ve programların oluşturulması ve izlenmesi süreçlerine vatandaşların katılımını sağlamasını şart koşturmaktadır. Yönetmelik, belirli koşulları karşılayan çevre STK'larının, bu tür kurum ve kuruluşlardan çevre hukuku kapsamında oluşturulan yasaları veya boşlukları incelemelerini talep etmelerine de izin vermektedir. 13 Aralık 2007 tarihli ve 2008/50/EC numaralı komisyon kararları, idari kayıtların incelenmesi sırasında belirlenen gereklilikleri dikkate alarak, 1367/2006 sayılı Aarhus Yönetmeliği'nin uygulanması için ayrıntılı kurallar belirlemektedir. Kararlar, STK'lar tarafından sağlanan kanıtlar ve taleplere yanıt vermek için son tarihleri belirleyerek, kurumlar ve kuruluşlar arasındaki işbirliğini netleştirmektedir. Kural Karar IV, tüm Topluluk organları ve tüzel kişiler için geçerlidir. Aarhus kararları, giriş kısmı, beş başlık ve toplamda 14 adımdan oluşmaktadır.⁸⁶

⁸⁵ A.g.e.5, s. 7.

⁸⁶ Kaboğlu, İ. (1995). On the Right to the Environment: Reflections of a State Council Decision, Human Rights Yearbook, c. 10-11, p. 1-119

Genel düzenlemeler, çevresel bilgilere erişim, halkın çevre programlarına ve projelerine katılımı, iç inceleme ve adalete erişimle ilgili düzenlemeler, nihai düzenlemelere karşılık gelmektedir.⁸⁷

1.3.Uluslararası Çevre Hukukunda Günümüzde Geçerliliği Olan İlkeler

Uluslararası çevre hukuku, doğanın korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını teşvik eden ilkeleriyle belirginleşmektedir. İklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve kirlilik gibi karmaşık çevresel sorunları ele alırken, bazı temel ilkeler ön plana çıkmaktadır. Tanınmış ilkeler, uluslararası çevre hukukunun temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda, çevre ilkeleri uluslararası çevre hukukunun gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilkeler, çevre sorunlarının tanımlanması ve ele alınmasında temel bir rol üstlenmekte ve ayrıca ulusal çevre yasalarının gözden geçirilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda örneğin; Önleme İlkesi, tehlike belirginleşmeden önce potansiyel çevresel zararları önlemek veya en aza indirmek amacını taşımaktadır. İkinci olarak, Kaynağında Ödenmesi İlkesi, çevresel zararın maliyetini doğrudan sebep olanlara yüklemektedir. Bu ve benzeri ilkeler, devletlerin ve uluslararası kuruluşların çevre politikalarını ve uygulamalarını şekillendirmekte ve uluslararası anlaşmalara rehberlik etmektedir.⁸⁸

1.3.1. “Kirleten Öder” İlkesi

Kirlilik seviyeleri arttıkça, yönetim kirletenlerin birincil sorumluluğu olarak görülmektedir ve bu çerçevede “kirleten öder” ilkesi çevre hukukunun temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Kirletenin, neden olduğu kirliliğin bedelini ödemesi gerektiği fikri kabul edilmiştir ve ilk çevre mevzuatının çoğuna dahil edilmiştir. Bu ilke, daha ziyade OECD olarak da bilinen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü tarafından ilk olarak ortaya atılan bir kavramdır. İlkeyi, ilk olarak 1972 tarihli “Çevre Politikasının Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Yol Gösterici İlkeler” konulu Konseyin Tavsiye Kararında birleştirmiştir.⁸⁹

⁸⁷ A.g.e.6, s. 16.

⁸⁸ A.g.e.42, s. 1-10.

⁸⁹ Sharon, B. (2006). Çevresel İlkeler ve Politikalar- Disiplinlerarası Bir Yaklaşım, A UNSW Press 2006

Söz konusu “Konsey Tavsiye Kararı”, bir taraftan çevresel kaygıları oluştururken, diğer taraftan uluslararası ticaret için eşit koşullar yaratmayı hedeflemektedir.

OECD, "kirleten öder" prensibi doğrultusunda, üretilen ürün ve hizmetlerin fiyatlandırmasına çevresel maliyetlerin eklenmesini savunmaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası ticaret ve yatırımlar arasında meydana gelebilecek büyük çelişkileri engellemeyi hedefler. OECD'nin 1974 tarihli tavsiyelerinde çevresel ve sosyal politikalar arasındaki yakın bağa atıfta bulunmuş ve üye ülkeleri bu politikaları oluştururken “kirleten öder” ilkesini göz önünde bulundurmaya ve bu amaçla birlikte çalışmaya çağırmıştır. OECD'nin “kirleten öder” ilkesine yaklaşımı, ekonomik kaygıların çevresel kaygılardan daha ağır bastığını göstermektedir. Bu ilkenin başlangıçta ekonomik bir ilke olarak uygulamaya konulduğu ve kirleticilerin kontrol altına alınmasının maliyetini kirletenlerin üstlendiği unutulmamalıdır. Bununla birlikte, 1989 tarihli OECD Kaza Sonucu Durumlara İlişkin Tavsiye Kararı, kaza sonucu kirlilik meydana geldiğinde zararı telafi etmek için “kirleten öder” ilkesinin uygulanabileceğini kabul etmektedir. 1980'lerde yaşanan büyük endüstriyel felaketler ve tehlikeli atıkların yönetimi gibi yeni çevresel sorunlar, "kirleten öder" prensibinin evriminde önemli bir rol oynamıştır. Bu sorunlar, ilkenin daha fazla önem kazanmasına ve çevresel etkilerin sorumluluğunu üstlenme gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁹⁰ Ayrıca, 1992 yılında OECD tarafından yayınlanan "Kirleten Öder İlkesi Üzerine Değerlendirme ve Tavsiyeler" ve "Uluslararası Ticari İlişkilerde Kirleten Öder İlkesi" isimli belgeler, bu ilkenin uygulama kapsamını daha da genişletmiştir. Bu şekilde ilke, çevreye verilen zararın tazminini de içerecek şekilde ekonomik önemi kadar önemli hale gelmiştir. Ayrıca, Rio Deklarasyonu'nun 16. ilkesi, OECD tarafından benimsenen ilkeleri daha geniş bir uluslararası katılım metnine dahil etmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu ilkeye göre, ulusal makamlar, çevreyi kirletenlerin genel olarak kirliliğin maliyetlerini üstlenme şeklini dikkate alarak, çevresel maliyetleri uluslararasılaştırmaya ve ekonomik araçların kullanımını iyileştirmeye çalışmalıdır.⁹¹

⁹⁰ Gaines, E.S. (1991). Kirleten Öder İlkesi: Ekonomik Eşitlikten Çevresel Ethosa, 26 TIJL, 1991, s. 495.

⁹¹ A.g.e.4, s. 1-152.

1.3.2. “Entegrasyon” (Bütünleyicilik) İlkesi

Entegrasyon ilkesi olarak anılan ilke, çevrenin korunması ile sürdürülebilirliği için, çevrenin diğer politika alanlarında temel alınmasını ve çevresel unsurların tüm politikaların oluşturulmasında dikkate alınmasını ifade etmektedir. Bu ilke, çevresel hedeflerin diğer politika alanlarıyla entegre edilmesini ve çevre politikalarının izlenebilirlik ve etkinlik açısından diğer politika hedefleriyle uyumlu olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu ilke aynı zamanda, çevre konularının temel uluslararası ilişkilerde önemli olduğunu da göstermektedir.⁹²

Rio Deklarasyonu'nun dördüncü ilkesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için çevrenin korunmasının ve kalkınmanın entegre edilmesi gerektiğini belirtmekte ve bütünleştirme ilkesinin çevre ile diğer politikalar arasında köprü oluşturduğunu varsaymaktadır. Benzer bir yaklaşım, Rio Zirvesi öncesinde Brundtland Raporu'nda da gözlemlenebilir. Brundtland Raporu, çevre ve kalkınma arasındaki ilişkiyi vurgulayarak sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya atmıştır. Ek olarak, Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği de Dünya Koruma Stratejisi'nde çevre ve kalkınmanın birleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmış ve değerlendirme süreçlerinde bu entegrasyonu desteklemiştir. Bu yaklaşımlar, çevre ve kalkınma arasındaki bağlantıyı anlamaya ve bütüncül bir yaklaşımla çevre politikalarının oluşturulmasına yönelik önemli bir çerçeve sunmaktadır. 1994 tarihli Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşmasının önsözü, sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma ve bütünleştirici ekonomik ve ekolojik yaklaşımlara ilişkin bölgesel ve küresel anlaşmalara atıfta bulunmaktadır.⁹³

1.3.3. “Önleme” İlkesi

Önleme prensibi, modern çevre hukukunun en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Bu ilke, kirliliği sadece ortadan kaldırmayı hedeflemeyip, aynı zamanda kirliliği önlemek adına gerekli tedbirlerin alınması gerekliliğini vurgulamaktadır. İlk olarak, önlem ilkesi dikkate alınmaktadır. Çevreye zararlı faaliyetlerle ilgili gerekli tedbirler

⁹² A.g.e.42, s. 3

⁹³ Veinla, H. (2008). EC Hukukunda Entegrasyon İlkesinin Kapsamı ve Özü ve Estonya'daki Uygulaması, http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_2_4.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2022)

ne kadar erken alınır, olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığı o derece azalmaktadır. Bu noktada asıl odak noktası, bir hasarın zaten meydana gelmiş olması durumunda bu hasarı telafi etmek olmalıdır.⁹⁴

Önleme ilkesinin gerekliliği ve önemi, çevre üzerindeki destrüktif ve zararlı etkilerin yıllar sonra kendini gösterebileceği ve bazı sonuçlarının geri döndürülemez olacağı gerçeği ile belirginleşmektedir. Örneğin; flora ve faunanın yok olması, erozyon ve deniz kirliliği gibi durumlar genellikle telafi edilemez hale geldiğinden, akademik araştırmalar, önleme ilkesinin çevresel açıdan “altın kural” olması gerektiğini hem ekonomik hem de ekolojik gerekçelerle savunmaktadır.⁹⁵

İlke, kirliliğin azaltılması ve kirliliğin önlenmesinin müteakip mali boyutlarının farklı olacağı düşüncesiyle ulusal ve ortak metinlerde yerini bulmuştur. Bu doğrultuda, Stockholm Bildirisi'ndeki ifadeler gibi, 1979'da imzalanan Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi (CLRTAP), 1985 tarihli Ozon Tabakasının Korunması Hakkındaki Viyana Sözleşmesi ve 1992 yılında kabul edilen Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu'nun bir uzantısı olarak dahil edilmiştir. Çerçeve içinde Birleşmiş Milletler İklimi Değişiklikler, Çerçeve Sözleşmesinin önsözünde yer almaktadır.⁹⁶

1.3.4. “Kaynağında Önleme” İlkesi

"Önleme" prensibinin daha ileri bir evresi olarak görülen "Kaynakta Önleme" ilkesi, 1992 tarihli Helsinki Sözleşmesi'nde, ilk defa Sınır aşan Suların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımı konularında belirtilmiştir. Bu ilke, çevresel zararları mümkün olan en erken aşamada kaynağında önlemeyi hedeflemekte ve sınırı aşan sular ve uluslararası göller gibi su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımına odaklanmaktadır. Bu şekilde, su kaynaklarının korunması ve kirlilikten önce önlenmesi ön planda tutulmaktadır. Sözleşme metnine göre, oluşan atıklar veya

⁹⁴ A.g.e.74, s. 7

⁹⁵ A.g.e.42, s. 3

⁹⁶ A.g.e.16, s.1-90.

kirleticiler, olumsuz etkilerinin başka bölgelere ulaşmasını önlemek amacıyla üretim sahasında veya en yakın noktada bertaraf edilmesi gerekmektedir.⁹⁷

1.3.5. “İhtiyat” İlkesi

İhtiyat ilkesi, uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerinden biridir. Bu ilke, bir faaliyetin olası zararlı etkileri tam olarak bilinmese veya bilimsel belirsizlikler olsa bile, önlem almanın gerekliliğini belirtmektedir.

İhtiyat ilkesinin ana hedefi, çevresel zararın önlenmesi ve insan sağlığının korunmasıdır. Bu ilke, bir tür risk yönetimi aracı olarak işlev görmektedir ve genellikle bilimsel belirsizlik durumlarında veya kanıtın eksik olduğu durumlarda devreye girmektedir. İlkenin altında yatan düşünce, çevreye veya insan sağlığına zarar verme potansiyeli olan faaliyetlerin durdurulması veya en aza indirilmesidir.

1992 Rio Deklarasyonu'nda onaylanan 15. prensip olarak, ihtiyat ilkesi uluslararası hukukta tanınmıştır. Bu prensip ayrıca, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gibi bir dizi uluslararası çevre sözleşmesinde de ifade edilmiştir.

Bu ilkenin uygulanmasında dikkate alınması gereken önemli bir nokta, tedbirlerin orantılı ve ayrımcılık yapmamak üzere uygulanması gerektiğidir. İhtiyat ilkesinin uygulanması, çevreyi koruma amacıyla belirsizliklerin üstesinden gelmek için bir araç sağlarken, aynı zamanda haksız ticaret kısıtlamaları oluşturabilecek aşırı önlemlerden kaçınmalıdır.⁹⁸

1.3.6. “İşbirliği” İlkesi

Çevre sorunları giderek daha karmaşık bir hale gelmektedir. Bu durum, plan ve politikaların formüle edilmesi, yasa ve yönetmeliklerin belirlenmesi ve uygulanmasında bir dayanışmayı ve ortak çabaları zorunlu kılmaktadır. İşbirliği içinde olan tarafların birbirleriyle bilgi ve görüş alışverişinde bulunması, malzeme ve teknolojiyi paylaşması ve bu konuda çaba sarf etmesi gerekmektedir. Çevre Koruma

⁹⁷ Sadeleer, N.D. (2002). Siyasi Sloganlardan Yasal Kurallara Çevresel İlkeler, Oxford University Press, 2002, s.75

⁹⁸ Lee, M. (2005). AB Çevre Hukuku: Zorluklar, Değişim ve Karar Verme, Hart Publishing, Oxford, 2005, s. 156.

konusunda Uluslararası İşbirliği'ne İlişkin Stockholm Bildirgesi'nin 24. maddesinde belirtilen siyasi yükümlülöklere ek olarak, Rio Bildirgesi'nin 27. maddesi, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma için ölkelerin ve halkların iyi niyet ve ortaklık ruhu içinde birlikte çalışması gerektiğini belirtmektedir. Bu noktada, Rio Deklarasyonu'nun 7. ve 12. ilkeleri, bu konuyu farklı açılardan ele almakta ve ekosistemler arası küresel bir ortaklık sağlamaktadır. Bu bağlamda, ilke 7, ölkeleri Dünya'nın ekosistemlerini koruma ve geliştirme amacıyla küresel bir ortaklık ruhu içinde birlikte çalışmaya teşvik etmektedir. Stockholm ve Rio dışında, işbirliği ilkesi, birçok ikili ve çok taraflı anlaşmada yer almaktadır. Bir diğer örnek ise 1982'de onaylanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin 12. maddesi deniz çevresinin korunmasını hedefleyen hükümleri barındırır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, devletlerin hem küresel hem de bölgesel düzeylerde işbirliği yapmalarını ve kuralların, yönetmeliklerin ve standartların oluşturulmasına aktif bir şekilde katılmalarını öngörür.⁹⁹

1.3.7. “Katılım” İlkesi

Çevresel sorunların doğrudan insan yaşamına etkisi, insanların ortak karar alma isteğini artırarak, zaman içinde yasal düzenlemeleri etkilemektedir. Bu durum, bireylerin çevresel konulara olan farkındalığını artırmasına ve çevresel sorunlara karşı daha duyarlı olmasına yol açmaktadır. Bu gelişmeler, çevresel politikaların ve mevzuatın oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Birincil olarak, çevre bilincinin artmasıyla birlikte bölgedeki insanların çevre sorunlarına duyarlılığı sivil bir hassasiyete dönüşmüş ve çevreci meslek kuruluşları ile sivil toplum örgütleri bu konuda daha aktif hale gelmiştir. Katılım, çevresel yönetim sürecinde aktif rol almayı, etki yaratmayı ve böylece kendi yaşamlarını şekillendirecek sürece katkıda bulunmayı ifade eder. Bu süreçte bireyler, çevresel konular hakkında bilgi sahibi olma, karar alma süreçlerine katılma ve çevresel politika ve uygulamaları yönlendirme fırsatına sahiptirler. Katılım, demokratik bir çevre yönetimi anlayışının bir parçası olarak

⁹⁹ Kavruk, H. (1994). Environmental Mindset and Environmental Organization in Turkey, Ant, İSSUE 690, June

önemli bir role sahiptir. Demokratik bir sürece katılmanın faydaları şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Halkın katılımı, çeşitli görüş ve perspektifleri barındırır.
- Kamusal müdahaleyi artırır ve destekler.
- Çeşitli bilgi türlerini teşvik eder ve kabul eder.
- Yüksek düzeyde diyalog sağlar.
- Sürekli bir katılımcı süreç yaratır.
- İnsanların süreci anlamalarına yardımcı olur.

Katılım ilkeleri Stockholm Bildirgesi'nde yer almaktadır. Bildirgenin başlangıç hükmü, çevresel haklara odaklanırken, aynı zamanda bireylerin hem bugünkü hem de gelecekteki nesiller için çevreyi koruma ve iyileştirme sorumluluğunu ön plana çıkarır.¹⁰⁰Bu yükümlülüğün yerine getirilmesi, bireylerin çevre politikalarının oluşturulmasına ve çevreyle ilgili kararların alınmasına etkin katılımıyla mümkün olacaktır. Stockholm Bildirgesi, bu katılım kavramının temellerini belirlemiştir, ancak bu durum açıkça ifade edilmemiştir. 20 yıl sonra, bu kavram, Rio Bildirgesi'nin 10. ilkesinde açıkça belirtilmiştir. Stockholm Bildirgesi, çevre konularında karar alınırken halkın katılımının önemini vurgulamış ve bu konuda atılacak adımların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Rio Bildirgesi ise, çevresel karar alma süreçlerine aktif katılımın teşvik edilmesini ve çevresel meselelerdeki kararların demokratik ve adil bir şekilde alınmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu ilke, çevre sorunlarının en iyi şekilde ilgili vatandaşların katılımıyla ele alınabileceğini, ulusal düzeyde herkesin kendi toplumunun karar alma süreçlerine katılma hakkına sahip olduğunu ve devletlerin kamu bilincini teşvik etmesi ve bu konuda katılımı desteklemesi gerektiğini belirtmektedir. Aynı konferansta kabul edilen diğer uluslararası anlaşmalar da, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Rio Deklarasyonu gibi, katılım konusunu ele almış olsa da, Aarhus Sözleşmesi özellikle katılım konusunu ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Aarhus Sözleşmesi, halkın çevresel karar alma süreçlerine etkin katılımını teşvik etmeyi, çevresel bilgiye erişimi sağlamayı ve çevre konularında adalet arayışını

¹⁰⁰ A.g.e.101, s. 2-4.

desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu sözleşme, çevresel meselelerde katılımın önemini vurgulayarak, halkın çevresel konularda etkili bir şekilde söz sahibi olmasını hedeflemektedir. Aarhus Sözleşmesi, halkın çevresel karar alma sürecine üç tür karar alma yoluyla katılımını garanti etmektedir. Bu durum, belirli faaliyetler, çevresel programlar, politikalar ve özel düzenlemeler, programlar veya genel olarak bağlayıcı normatif araçlar hakkında kararların hazırlanmasını içermektedir. Sözleşme, katılımın ilgili hükümlerine dair ayrıntılı hükümleri içermekte olup, katılımın bağlayıcı olmadığını açıkça belirtmektedir ve karar alınırken sadece halkın katılımının sonuçlarının dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Madde taraflarını bağlamaktadır; ancak değerlendirmenin şekli belirsizdir ve tarafların takdirine bırakılmıştır. Bu yöndeki kararlılık, çevre yönetimine daha demokratik ve şeffaf bir yaklaşım için gereklidir. Bu alandaki ilerlemeler, sözleşme taraflarının çevre yönetimi politikalarının uygulanmasına bağlı olacaktır.¹⁰¹

¹⁰¹ A.g.e.31, s. 1-119

BÖLÜM 2

ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ÇEVRE ALANINDA YAPTIKLARI UYGULAMALAR

Çevresel meselelerin büyük bölümü, küresel bir özellik taşımaktadır. Ozon tabakasının incilmesi, biyolojik çeşitlilik kaybı, deniz ve okyanusların kirlenmesi, asidik yağışlar ve tropikal ormanların azalması, tüm dünyayı etkileyen ve ilgilendiren kritik küresel konular olarak öne çıkmaktadır. Bu problemlerden herhangi bir ülke tamamen muaf olamaz. Bu belirtilen sorunlar, özellikle 20. yüzyılda endişe verici bir şekilde artış göstermiştir.

Ülkeler, öncelikli olarak kendi ulusal çevre politikalarını geliştirmeye başlamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970 yılında oluşturulan Çevre Koruma Ajansı (EPA), bu tür ilk ulusal çevre kurumlarından biridir. Stockholm Konferansı'nın ardından, çoğu gelişmiş ülke de kendi çevre bakanlıklarını veya çevreyi koruma amacıyla sorumluluk üstlenen diğer kuruluşları kurmaya yönelmiştir. Belirtmek gerekir ki, çevre sorunları hem ulusal hem de uluslararası bir karaktere sahiptir. Ulusal düzeyde etkili çevre politikaları ve kurumları oluşturma çabaları, çevre kirliliği ve kaynakların tükenmesine karşı uluslararası düzeyde eylemleri tetiklemiştir.

2.1. Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Uluslararası Örgütlere Genel Bakış

21. yüzyılın ilk yıllarında, çevresel korumanın ve sürdürülebilir kalkınmanın önemi, önceki hiçbir dönemde olmadığı kadar vurgulanmıştır. Bu dönem, çevresel zorlukların uluslararası düzeyde anlaşılması ve ele alınması gerektiği bilincinin daha da derinleştiği bir zaman olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası alanda faaliyet gösteren BM, BM Kalkınma Programı, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Uluslararası Hukuk Komisyonu, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Dünya Tarım Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Meteoroloji Örgütü, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Uluslararası Denizcilik Örgütü, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü ve benzeri kuruluşların katkıları ele alınmıştır. Bu kuruluşlar, çevresel konuların yönetimi,

sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulması ve uygulanması, uluslararası işbirliği ve politika koordinasyonu gibi konularda önemli rol oynamaktadır.

2.1.1. Birleşmiş Milletler

BM, dünyanın en geniş kapsamlı uluslararası örgütüdür ve 193 üyesi bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın sonunda, 1945'te, barışın korunması, uluslararası güvenliğin sağlanması, sosyal ilerlemenin teşviki, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve insan haklarının korunması gibi temel hedefleri olan bir platform olarak kurulmuştur. Birleşmiş Milletler 'in (BM) yapısı, New York'ta yer alan merkezde bulunan altı temel organ üzerine kurulmuştur: Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC), Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Uluslararası Adalet Divanı ve Sekreteryası. BM, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Eğitim, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi çeşitli uzmanlık alanlarına sahip ajans ve programları da bünyesinde bulundurur. Her bir bu kuruluşlar, belirli hedeflere ve gündemlere sahip belirli alanlarda faaliyet gösterir.

Teşkilat yapısı açısından bakıldığında, BM'yi geleneksel anlamda hiyerarşik yapıdaki diğer kurumlardan farklı olarak, birçok kurumun oluşturduğu bir ağ biçiminde görüp bu perspektiften algılamak, daha modern bir yaklaşımdır. Programları ve konferansları ile uzmanlaşmış kurum ve kuruluşlar, BM'yi geleneksel anlamda uluslararası bir kuruluş haline getirmektedir. BM'nin çevre DNA'sı olarak adlandırılabilen bu karmaşık ağ, kuruluşun faaliyet alanlarının her birinin çevresel bileşenlerini birbirine bağlamaktadır. Buna göre, BM nezdindeki örgütsel statülerinden bağımsız olarak, çevresel yetkileri olan bazı kuruluşlar diğer bölümlerde açıklanmıştır.¹⁰²

2.1.1.1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

BM Kalkınma Programı (UNDP), 1960'ların başında kurulmuş ve tüm dünyada sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bir BM ajansıdır. UNDP; yoksulluğu azaltmaktan, hükümetlerin yönetim yeteneklerini geliştirmeye, çevre koruma ve iklim değişikliği konularında çalışmalara kadar geniş bir çalışma yelpazesi

¹⁰² Topçu, F.H. (2008). Globalization and International Environmental Policies: The Problem of Transition from Management to 'Governance', Turhan Bookstore, Ankara, 2008, p. 222

sunmaktadır. Bu ajans, yaklaşık 170 ülkede ve bölgede faaliyet göstermekte, her ülkenin kendine özgü ihtiyaçlarını ve hedeflerini göz önünde bulundurmakta ve kalkınmayı teşvik ederken insan haklarının ve eşitliğin korunmasına önem vermektedir.¹⁰³

UNDP'nin etkisi, kalkınma çalışmalarında geniş ve çeşitli bir rol oynamasıyla ölçülebilmektedir. UNDP, ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (SDGs) ulaşmalarını desteklemekte ve bu süreci izlemektedir. Ajans, ayrıca, kapasite geliştirme ve teknik yardım sağlama gibi konularda ülkeleri desteklemekte ve böylece bu ülkelerin kendi kalkınma hedeflerine ulaşmalarını sağlamaktadır. UNDP'nin çalışmaları, genellikle yerel, ulusal ve bölgesel düzeylerdeki politika yapıcılarla işbirliği yaparak ve bu düzeylerdeki aktörlerin kendi çözümlerini geliştirmelerine yardımcı olarak gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁴

UNDP, ayrıca, çeşitli global raporlar yayınlamaktadır. Bu raporlar arasında İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report) en bilinenidir. Bu rapor, insan gelişimini ölçmek için kullanılan İnsani Gelişme Endeksi'ni (Human Development Index - HDI) içermekte ve dünya genelinde insan gelişiminin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁵

2.1.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu

BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD) da önemlidir. Bu Komisyon, 1992 yılında Rio de Janeiro'daki Dünya Zirvesi sonrasında kurulmuştur. Bu komisyonun ana amacı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin küresel düzeyde takip edilmesi ve bu alanda ilerlemelerin değerlendirilmesidir. CSD aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası politikaların ve stratejilerin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. CSD'nin ana amacı, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve BM'nin sürdürülebilir kalkınma politikalarını denetlemektir. Bu kapsamda, komisyon

¹⁰³ UNDP. (2021). About UNDP. <https://www.undp.org/about-us.html>

¹⁰⁴ Fukuda-Parr, S. (2016). From the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals: shifts in purpose, concept, and politics of global goal setting for development. *Gender & Development*, 24(1), 43-52.

¹⁰⁵ UNDP. (2020). Human Development Reports. <http://hdr.undp.org/en/home>

sürdürülebilir kalkınmayı takip etme ve bu konuda politika önerileri yapma sorumluluğuna sahiptir.¹⁰⁶

CSD'nin etkisi, sürdürülebilir kalkınmanın küresel gündeme entegre edilmesinde önemli bir rol oynadığı genel kabul görmektedir. CSD, çevre, kalkınma ve ekonomi arasındaki ilişkileri anlama ve bunları birleştirme çabasıdadır;¹⁰⁷ ancak 2013 yılında, CSD'nin etkinliği sorgulanmaya başlanmış ve Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) tarafından Sürdürülebilir Kalkınma Yüksek Düzeyli Politika Forumu (High-Level Political Forum on Sustainable Development veya HLPF) ile değiştirilmiştir. HLPF, sürdürülebilir kalkınmanın daha yüksek politik öncelik kazanması için tasarlanmış ve CSD'nin yerini almıştır.¹⁰⁸

2.1.1.3. Uluslararası Hukuk Komisyonu

Uluslararası Hukuk Komisyonu (International Law Commission veya ILC), BM tarafından 1947'de kurulan ve uluslararası hukukun geliştirilmesi ve kodlanması ile görevli bir organdır. Komisyon, farklı hukuk sistemlerini temsil eden ve uluslararası hukukta yüksek niteliklere sahip 34 bağımsız üyeden oluşmaktadır.¹⁰⁹

ILC'nin temel işlevi, uluslararası hukukun geliştirilmesini ve ilerlemesini sağlamaktır. Bu görevi, uluslararası hukuka ilişkin önemli konularda taslak makaleler ve taslak anlaşmalar hazırlayarak yerine getirmektedir. Bu taslaklar, hukuk kurallarını belirlemekte ve uluslararası hukukun geliştirilmesine ve uygulanmasına yardımcı olmaktadır.

ILC'nin etkisi, bir dizi önemli uluslararası anlaşmanın hazırlanmasına yaptığı katkı ile ölçülebilmektedir. Örneğin; ILC tarafından hazırlanan taslaklar, daha sonra 1969

¹⁰⁶ United Nations. (2007). About CSD. https://www.un.org/esa/dsd/csd/csd_aboutcsd.shtml

¹⁰⁷ Chasek, P. & Rajamani, L. (2003). Steps toward enhanced parity: Negotiating capacity and strategies of developing countries. In: The Roads from Rio: Lessons Learned from Twenty Years of Multilateral Environmental Negotiations. Resources for the Future.

¹⁰⁸ United Nations. (2015). High-Level Political Forum on Sustainable Development. <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf>

¹⁰⁹ Uluslararası Hukuk Komisyonu (2021). Misyonu ve Tarihi. <https://legal.un.org/ilc/> (Erişim tarihi: 1 Haziran 2023)

Viyana Antlaşmaları Hukuku Sözleşmesi ve 2001 Uluslararası Su Kaynaklarının Hukuku Sözleşmesi gibi önemli anlaşmalara dönüştürülmüştür.^{110 111}

2.1.1.4. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu

BM'nin Avrupa Ekonomik Komisyonu, beş bölgesel komisyondan biri olarak 1947'de Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından kurulmuştur. Bu komisyonun genel amacı, AB üye devletlerini, AB'ye üye olmayan Avrupa ülkelerini, Orta ve Batı Asya'daki ülkeleri ve Kuzey Amerika'yı da içine alan bir ekonomik entegrasyonu teşvik etmektir. Komisyonun çevresel faaliyetleri ise genelde, çevrenin ve insan sağlığının korunması ve Gündem 21 doğrultusunda sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesine yönelik araştırmalar yapılmasıdır. Bu bağlamda, Avrupa çevre süreci, ulaşım, sağlık ve sürdürülebilir kalkınma için eğitim süreçlerinde aktif bir rol üstlenmektedir.¹¹²

2.1.1.5. Dünya Tarım Örgütü

Tarım sektörü, insanların gıda güvenliği hakkının korunması ve doğal kaynakların gelecekteki verimliliğinin sürdürülmesi konularında ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. Sürdürülebilir Kalkınma Birimi, 1995 yılında Dünya Tarım Örgütü tarafından kurulan küresel bir başvuru merkezi olarak konumlanarak kalkınmanın sosyal, sosyo-ekonomik, biyolojik ve biyofiziksel boyutlarıyla ilgili öneri ve bilgiler sunmaktadır. Bu birim, tarım sektöründeki sürdürülebilir kalkınma konularında çalışmalar yürütmekte ve politika önerileri sunmaktadır. Aynı zamanda, çiftçiler, uzmanlar, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları arasında bilgi paylaşımı ve işbirliği sağlamaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Birimi, tarımsal üretimin çevresel etkilerini azaltmayı, doğal kaynakları korumayı ve aynı zamanda sosyal ve ekonomik gereksinimleri karşılamayı hedefleyen sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesine yönelik çalışmalara odaklanmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Birimi'nin sorumlulukları doğal kaynakların izlenmesi ve yönetimi, araştırma faaliyetleri, bilgi

¹¹⁰ United Nations Treaty Collection (2021). 1969 Viyana Antlaşmaları Hukuku Sözleşmesi. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtsg_no=XXIII-1&chapter=23&lang=en (Erişim tarihi: 1 Haziran 2023)

¹¹¹ United Nations (2021). 2001 Uluslararası Su Kaynaklarının Hukuku Sözleşmesi. <https://www.un.org/waterforlifedecade/waterlaw.shtml> (Erişim tarihi: 1 Haziran 2023)

¹¹² UNEP, (2012). İlk 40 Yıl: Bir Anlatı, UNON Publications, Nairobi, 2012,

genişletme çalışmaları, eēitim ve iletişim faaliyetleri, tarımsal dönüşüm süreçlerini destekleme ve kurumsal reformları teşvik etme gibi alanları kapsamaktadır. Birimin öncelikli hedefi, tarımsal faaliyetlerin doğal kaynaklar üzerindeki etkilerini takip etmek, sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik etmek ve tarım sektöründe dönüşümü desteklemektir. Bu kapsamda, bilimsel araştırmalar yürütölerek yeni bilgi ve en iyi uygulamaların paylaşımı sağlanmakta, eēitim programları düzenlenerek bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilmekte ve kurumsal reformların teşvik edilmesi için politika önerileri sunulmaktadır. Bu şekilde, sürdürülebilir tarım ve doğal kaynak yönetimi alanında bilgi ve yetkinliklerin artırılması hedeflenmektedir.¹¹³

2.1.1.6. Dünya Ticaret Örgütü

1947 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin önderliğinde imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), uluslararası ticaretin düzenlenmesi ile serbestleştirilmesini amaçlayan bir anlaşmadır. GATT, 1948 yılında yürürlüēe girmiştir ve dünya ticaretinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Anlaşma, tarifelerin indirilmesi, ticaret engellerinin azaltılması, ticaret politikalarının şeffaflığının artırılması ve ticaretin kural tabanlı bir çerçeve içinde yürütölmesi gibi ilkeleri benimsemektedir. GATT, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine katkıda bulunmuş ve uluslararası ticaret düzeninin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. GATT, 1995 yılında BM'nin Dünya Ticaret Örgütü'nü (WTO) kurmasına dek sürdürülebilirliğini korumuştur. Bu dönem boyunca, GATT daha genel anlamda üretimi ve uluslararası ticareti geliştirmeyi, üye ölkelerin refahını artırmayı hedeflemiştir. GATT anlaşmasının yerini alan WTO, 1995 yılında kurulmuş ve bu tarihe kadar sekiz tur müzakere gerçekleştirilmiştir.

WTO, çok taraflı ticaret anlaşmalarının formölle edilmesi ve yönetilmesi gibi çeşitli görevlerin yanı sıra, üyeler arası müzakerelere arabuluculuk yapmak, ticari anlaşmazlıkları çözmek ve işbirliği faaliyetlerini desteklemek dahil olmak üzere, uluslararası ticaret alanında en önemli uluslararası kuruluş olarak kabul edilmektedir.

¹¹³ IUCN, (2018). Uluslararası Çevre İşbirliğine Yönelik Kurumsal ve Mali Düzenlemeler, www.iucn.org/about/ (Erişim Tarihi: 13.03.2023).

Ayrıca, kuruluşun hedefleri doğrultusunda, diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte küresel ekonomi politikasının formülasyonunda etkin rol oynamaktadır.¹¹⁴

WTO belirli bir çevre sözleşmesi olmasa da, çevre politikasının öne çıkması ve yaygınlaşması, kuruluşun Ticaret ve Çevre Komitesi'ni oluşturmasını teşvik etmiştir. Bu komite, çevresel ve sürdürülebilir kalkınma konularını ele alan ve ticareti doğrudan etkileyen çok taraflı çevre anlaşmalarının varlığına odaklanan bir çerçevedir. Ticaret ve çevre arasında bir bağlantı noktası olarak görülen bu anlaşmalar, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini ticaret politikalarına entegre etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçeve, ticaretin çevre üzerindeki etkisini değerlendirmek, çevresel koruma önlemlerini ticaret politikalarıyla uyumlu hale getirmek ve sürdürülebilir ticaretin teşvik edilmesini sağlamak için önemli bir platform sunmaktadır. Montreal Protokolü, Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Sözleşme, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafına İlişkin Basel Sözleşmesi ve Nesli Tükenmekte Olan Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme gibi anlaşmalar, bu tür örnekler arasında yer alabilir. Kuruluşun karar alma süreci ve çelişkilerin yönetilmesi, kendi çalışma alanlarıyla doğrudan ilgili ve aynı zamanda çevre sorunlarıyla kesişen konularda karmaşıklık yaratmaktadır. Bu çelişkiler ve zorluklar, araştırmanın ilk bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹¹⁵

2.1.1.7. Dünya Meteoroloji Örgütü

Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), BM'nin uzmanlaşmış kuruluşlarından biri olarak, BM sistemi içinde dünya atmosferinin yönetim organı işlevini görmektedir. Bu kapasite ile okyanuslar, iklim ve su kaynaklarıyla doğrudan etkileşim içindedir. Bu çerçevede WMO, UNFCCC ve Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi gibi anlaşmaların uygulanmasını desteklemekte ve hükümetlere bu anlaşmaların değerlendirilmesi konusunda tavsiyede bulunmaktadır. Ek olarak, WMO'nun çevresel faaliyetleri arasında, hava ve iklim gözlemleri ile doğal afetlerin hafifletilmesi ve önlenmesi yer almaktadır.¹¹⁶

¹¹⁴ A.g.e.110, s. 1

¹¹⁵ A.g.e.110, s. 1

¹¹⁶ Osce, (2023). Environmental activities Organization for Security and Co-operation in Europe, www.osce.org/environmental-activities (Erişim Tarihi: 13.03.2023).

2.1.1.8. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), nükleer enerjinin kullanım ilkelerini güvenlik, bilim, teknoloji ve bilgi sağlama perspektiflerinden uygulayan, nükleer alanda önemli bir uluslararası kuruluştur. Bu çerçevede, öncelikle bilimsel araştırmaları temel alan bir görevi olup, çevresel çalışmaları da yürütmektedir.¹¹⁷

2.1.1.9. Uluslararası Denizcilik Örgütü

Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), BM'nin uzmanlaşmış bir kuruluşudur ve görevi, gemi güvenliğini ve verimliliğini deniz taşımacılığı faaliyetleri yoluyla sağlamanın yanı sıra çevrenin korunması için küresel düzenlemeler geliştirmek ve benimsemektir. IMO'nun en önemli çevresel sorumluluğu, deniz güvenliğidir. 1954 tarihli OILPOL Hidrokarbonlar Tarafından Kirlenmenin Önlenmesi Sözleşmesi ve 1973 tarihinde yerini alan MARPOL Gemilerden Kaynaklanan Kirlenmenin Önlenmesi Sözleşmesi, IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü) tarafından uluslararası çevre hukukuna dahil edilen önemli belgelerdir.¹¹⁸

2.1.1.10. Dünya Sağlık Örgütü

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), örgütün uzmanlaşmış kuruluşlarından biridir ve ülkelerin sağlık alanında işbirliği yapmasını teşvik ederken, hastalıkları azaltma programları geliştirerek nüfusun yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Kuruluşun amacı, küresel standartlar için yönergeler oluşturmaktır. WHO'nun İnsan Çevresi Bölümü, iklim değişikliği, kimyasal güvenlik, hava kirliliği, trafik kaynaklı emisyonlar, işçi sağlığı, iyonlaştırıcı ve iyonlaştırıcı olmayan radyasyon, hava ve su kalitesi gibi konularda araştırmalar yürütmektedir. Özellikle çocuklar için sağlıklı ortamların oluşturulması da bu bölümün odak noktalarından biridir. Bu çalışmalar, insan sağlığını koruma ve çevresel faktörlerin sağlık üzerindeki etkisini anlama amacıyla gerçekleştirilmektedir. Böylece, sağlığı tehdit eden çevresel faktörlerin

¹¹⁷ A.g.e.110, s. 1

¹¹⁸ IMO, (2018), "Marine Environment", International Maritime Organization, <http://www.imo.org/>, Erişim Tarihi (10.12.2022)

belirlenmesi ve önlemlerin alınması konusunda politika yapıcılar ve sağlık uzmanlarını bilgilendirmek için bilimsel temelli veriler sağlanmaktadır.¹¹⁹

2.1.1.11. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), havacılık sektörüne yönelik politika ve yönergeler geliştirirken aynı zamanda bu sektörde çevrenin korunmasını da sağlamaktadır. Kuruluşun Havacılık Çevre Koruma Komitesi, hava araçlarına sertifikasyon verirken çevresel standartları belirlemekte ve havalimanı planlama, yönetim ve işletme prosedürleri ile havacılık kirliliğini ve çevre üzerindeki etkisini azaltmak için önlemler uygulamaktadır. Ayrıca, kuruluş sekreteryası bünyesinde, kurula destek sağlamak amacıyla Çevre Hizmetleri Birimi kurulmuştur.¹²⁰

Çevre koruma, kuruluşun uçak gürültüsü, uçak motoru emisyonları, gürültü azaltma ve hava kalitesi gibi konuları kapsayan stratejik temalarından biridir. Bu çerçevede, ICAO, üye devletlere ve sivil havacılık sektörüne, havacılık faaliyetlerinin çevresel etkisini azaltmak için rehberlik sağlamaktadır.

ICAO'nun “Çevresel Raporu” adlı yayını, ICAO'nun çevresel hedefleri, başarıları ve ilerlemesi hakkında ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bu rapor, ICAO'nun sürekli olarak çevresel etkiyi azaltmayı hedeflediğini belirtmektedir. Örneğin; 2020 raporunda, ICAO'nun uçak motoru emisyonlarına yönelik standartları belirleme ve havacılık gürültüsünü azaltma konularında ilerleme kaydettiği belirtilmiştir. Ayrıca, hava taşımacılığından kaynaklanan karbon emisyonlarını azaltmayı hedefleyen bir hedef belirlenmiştir.¹²¹ Ayrıca, ICAO, havacılık endüstrisinin iklim değişikliğine katkısını azaltmak için “Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation” (CORSIA) adlı bir mekanizma başlatmıştır. CORSIA, havacılık emisyonlarını telafi etmek için bir dizi önlemi içermektedir ve 2021'den itibaren yürürlüğe girmiştir.¹²²

¹¹⁹ A.g.e.111, s. 264

¹²⁰ A.g.e.17, s. 1-78

¹²¹ ICAO. (2020). Environmental Report. <https://www.icao.int/environmental-report-2020/>

¹²² ICAO. (2021). Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA). <https://www.icao.int/environmental-protection/CORSIA/Pages/default.aspx>

2.2.2. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) asıl amacı, üye ülkelerin ekonomik büyümelerini, istikrarlarını ve yaşam standartlarını iyileştirmeye yardımcı olmak ve dünya ekonomisiyle ilgili sorunları çözmektir. OECD, hükümetler arasında bilgi ve politika deneyimlerini paylaşmak için bir platform sağlamaktadır. Bu, ekonomi politikalarının tasarlanması ve uygulanması konusunda karar vericilere yardımcı olmaktadır.

Çevre politikaları konusunda, OECD Çevre Direktörlüğü, hükümetlerin çevresel ve ekonomik zorlukları daha etkili bir şekilde ele almalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır. OECD, politika analizi ve veri toplama gibi çeşitli araçları kullanarak çevre politikalarının geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çabalar, enerji verimliliği, atık yönetimi, biyoçeşitlilik ve su yönetimi gibi çevre konularını kapsamaktadır. Ayrıca, OECD'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılmasına yardımcı olmak için çalışmalar yaptığını da belirtmek önemlidir. OECD, politika önerileri ve yönergeler ile ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını desteklerken, çevresel meselelere duyarlı bir yaklaşımı teşvik etmektedir.¹²³

2.2.3. Bölgesel Örgütler

Bazı bölgesel işbirliği örgütlerinin, uluslararası çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Aslında, bölgesel örgütlerin hemen hemen tamamının çevre alanında etkinlikleri bulunmaktadır. Buna göre önemli bölgesel örgütler aşağıdaki başlıklarda sıralanmaktadır.

Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyi, 5 Mayıs 1949 tarihinde imzaya açılmış ve 3 Haziran 1949'da Avrupa Konseyi Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesiyle kurulmuş olan hükümetler arası bir kuruluştur. Amacı, Avrupa ülkeleri arasında siyasi ve sosyal işbirliğini sağlamak, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve sosyal refahın gelişmesini desteklemektir. Avrupa Konseyi, üye devletler arasında ortak değerleri ve standartları teşvik ederken, aynı zamanda siyasi diyalog, hukuki işbirliği ve çeşitli alanlarda ortak

¹²³ OECD, (2011). Better Policies for Better Lives, OECD at 50 and Beyond, OECD, 2011, p. 1-8.

projeler ve programlar yürütür. Bu çerçevede, Avrupa Konseyi, insan hakları, demokratik yönetim, eğitim, kültür, çevre, sağlık ve adalet gibi alanlarda çalışmalar yürütmektedir. Üye devletler arasında işbirliğini teşvik ederek Avrupa'da istikrar, güvenlik ve refahı artırmayı hedeflemektedir. İnsan Hakları Bakanlar Kurulu, Parlamenterler Meclisi ve Sekretarya, Konsey'in ana organlarını oluştururken, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise Konsey'in bir yan organı olarak faaliyet göstermektedir. Berne Sözleşmesi, resmi adıyla 1979 Avrupa Yabani Hayvan ve Bitki Koruma Sözleşmesi, Konsey'in çevre korumaya yönelik en önemli katkılarından biri olarak kabul edilir. Sözleşmenin amacı, özellikle birden fazla ülkenin işbirliğini gerektiren durumlarda, yabani flora ve fauna ile bunların yaşam alanlarının korunması ve bu tür bir işbirliğinin teşvik edilmesidir. Bu işbirliği, Avrupa Komisyonu'nun sekretaryası tarafından sağlanmaktadır.¹²⁴

Avrupa Birliği

AB, uluslararası bir yapı olup, AB'nin çevre mevzuatı uluslararası hukuk normlarının mekânsal özelliklerini sergileyerek, uluslararası hukuk normlarına dönüşmektedir ve AB'nin iç yaptırım yeteneğini elde etmektedir. AB çevre mevzuatı hem yatay hem de dikey sektörleri düzenleme yetkisine sahiptir. Yatay mevzuat, spesifik bir çevre konusuna bağlı olmayan ancak doğası gereği genel nitelikte olan düzenlemelerdir. Temel amacı, karar verme sürecini geliştirmek ve ilgili mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanması sürecine destek sağlamaktır. Yatay mevzuat kapsamında çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler arasında çevresel bilgiye erişim, çevresel etki değerlendirmesi, halkın katılımı ve mahkemelere erişimle ilgili direktifler yer almaktadır. Yatay mevzuatın bir parçası olarak, çevresel etki değerlendirmesi yönergeleri, çeşitli projelerin çevresel etkilerini değerlendirerek karar verme süreçlerine rehberlik etmeyi amaçlar. Aynı şekilde, çevresel bilgiye erişimle ilgili

¹²⁴ Pepe, O. (2004a). Environmental Atlas of Turkey, Ministry of Environment and Forestry, General Directorate of EIA and Planning Ankara, p. 2.

direktifler, kamuoyunun çevreyle ilgili bilgilere erişimini desteklemekte ve şeffaflığı sağlamaktadır. Halkın katılımıyla ilgili düzenlemeler, karar alma süreçlerine toplumun aktif katılımını teşvik ederken, mahkemelere erişimle ilgili direktifler, çevresel konularla ilgili hukuki yollara erişimi kolaylaştırmaktadır. Bu örnekler, yatay mevzuatın çevresel düzenlemeleri destekleme ve iyileştirme amacını yansıtmaktadır. Dikey mevzuat ise belirli bir çevre sorununu spesifik olarak düzenleyen ve belirli standartları ile paydaşların belirli yükümlülüklerini kapsayan düzenlemeleri ifade etmektedir. Dikey mevzuat örnekleri arasında hava kalitesi, su kirliliği ve atık yönetimi konularında AB direktifleri bulunmaktadır.¹²⁵

Uluslararası anlaşmalar, uluslararası hukukun ana kaynağı olmalarının yanında, AB çevre hukukunun da birer parçasıdır. Bu bağlamda, Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme, uluslararası anlaşmaların, bölgesel düzeyde dahi olsa, hukuki metinler haline geldiğinin en açık ve güçlü örneklerinden biridir. Bu örnek, AB hukuk düzenine getirilen kuralların çeşitli yaptırımlarla desteklendiği gibi, uluslararası anlaşmaların da uluslararası hukuk haline dönüştüğünü göstermektedir. Bu tür durumlarda, Avrupa Adalet Divanı (ABAD), AB'nin ikincil yasalarının birincil hukukla uyumlu olup olmadığını kontrol eder ve AB hukukunun tüm üye devletlerde tutarlı bir şekilde uygulanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır.¹²⁶

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1973-1975 yılları arasında 35 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilmiş ve bu süreç, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) kuruluşuna kadar devam etmiştir. AGİT, 2011 yılında kurulmuştur ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı tarafından başlatılan sürecin bir sonucudur. Bu dönemde, teknik, çevresel ve insani konularda işbirliğine yönelik bölgesel örgütler kurulmuştur. Güvenlik ve çevre sorunları arasındaki entrikası ilişki nedeniyle, AGİT kendi yetki alanına giren çevresel görevleri de üstlenmiştir. Özellikle doğal

¹²⁵ a.g.e, 25, s. 39 vd.

¹²⁶ Özkan, I. (2011). Avrupa Birliği Kamu Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 194-195.

kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi konusunda üye ülkeleri desteklemekte ve su kaynakları yönetimi projelerine katkı sağlamaktadır.¹²⁷

AGİT, çevre alanında önemli faaliyetlerden birini halkın çevre bilincini artırmaya ve Aarhus Sözleşmesi'nin uygulanmasını sağlamaya yönelik olarak üye ülkelerde Aarhus Merkezi ve Topluluk Çevresel Bilgi Merkezi'nin kurulmasıyla gerçekleştirmiştir. Bu merkezlerin temel amacı, kamuoyunun çevre koruma konusunda aktif katılımını teşvik etmektir. Merkezler, AGİT Ekonomik ve Çevresel Faaliyetler Ofisi ile bağlantılıdır ve UNECE Aarhus Sözleşmesi sekreteryası ile yakın işbirliği içerisinde. AGİT, iklim değişikliği, tehlikeli atıklar, enerji ve su güvenliği gibi konuları etkin bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda, teşkilat, güvenliğin ve işbirliğinin sağlanması için politika geliştirme ve proje uygulama faaliyetlerini sürdürmektedir.¹²⁸

Diğer Bölgesel Kuruluşlar

Bir bölgesel siyasi örgüt olarak, belirli bölgesel çok taraflı ve ikili anlaşmalar geliştirerek koruma çalışmalarını başarıyla yürütmüştür. Güney Pasifik Bölge Teşkilatı, özellikle bölgedeki 10.000'den fazla ada göz önünde bulundurulduğunda, deniz ortamı, balıkçılık ve ormancılık alanlarında koruma çabalarına yönelik araştırmalar gerçekleştirmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Afrika Birliği, kuruluşundan bu yana bölgedeki doğal yaşamın korunmasına yönelik çeşitli sorumluluklar üstlenmiştir. Özellikle, 1968 Afrika Sözleşmesi - Doğal Kaynakların ve Doğanın Korunması Sözleşmesi olarak da bilinir - üye ülkelerin doğal kaynakları korumak ve sürdürmek için gerekli önlemleri almasını zorunlu kılmaktadır. Bu sözleşme, Afrika Birliği üye devletlerinin doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlama konusundaki taahhütlerini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, Afrika Birliği çeşitli politika ve önlemler geliştirmekte ve üye ülkelerin doğal kaynakların korunması konusunda işbirliğini teşvik etmektedir. Bu şekilde, Afrika Birliği, bölgedeki doğal yaşamın korunmasına yönelik önemli bir rol oynamaktadır.¹²⁹

¹²⁷ A.g.e.58, s.1-3

¹²⁸ A.g.e.19, s. 1

¹²⁹ A.g.e.19, s. 1

2.2.4. Finansal Örgütler

Çevresel sorunlar ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili konuları ele almak için bir dizi finansal örgüt kurulmuştur. Bu örgütler genellikle, çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma projelerine finansman sağlamak ve politika önerileri sunmaktadırlar.

Dünya Bankası Grubu, bu tür finansal kuruluşların en tanınmış örneklerinden biridir. Çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma projelerini finanse etmek için çok sayıda program ve fon oluşturmuştur. Dünya Bankası, hem genel hem de özel çevre fonları aracılığıyla, çevresel projeler için önemli bir kaynak sağlamaktadır.¹³⁰

Dünya Çevre Fonu (Global Environment Facility veya GEF), çevresel projelere finansman sağlamak için tasarlanmış bir diğer önemli uluslararası örgüttür. GEF, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği, uluslararası sularda sürdürülebilirlik, ozon tabakasının korunması, kara erozyonu ve kalıcı organik kirleticilerin eliminasyonu gibi global çevre sorunlarını ele almayı hedeflemektedir.¹³¹

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi bölgesel kalkınma bankaları da çevresel projelere finansman sağlamaktadırlar.¹³²¹³³

2.2.5. Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN), Fransa'nın 1948 yılında öncülüğünde, üye ülkeleri, sivil toplum kuruluşlarını, diğer hükümetler arası kuruluşları ve kamu kurumlarını kapsayacak şekilde kurulmuştur. Bu yönüyle dünyanın en büyük çevre örgütüdür. Hukuki alanda, Uluslararası Doğa Koruma Birliği tarafından onaylanan Dünya Koruma Stratejisi, çeşitli uluslararası yasal önlemler öngörmektedir. Bu önlemler arasında yağmur ormanlarının, sulak alanların, açık denizlerin, atmosferin ve Antarktika'nın korunması bulunmaktadır. Ayrıca, birçok ülkenin ortak yaşam alanlarının korunmasını özellikle uluslararası okyanus ve nehir havzalarının korunmasını güçlendirmek de stratejinin bir parçasıdır. Ek olarak, IUCN,

¹³⁰ World Bank. (2020). Environmental Funds. <https://www.worldbank.org/en/topic/environment/brief/environmental-funds>

¹³¹ Global Environment Facility. (2021). What We Do. <https://www.thegef.org/about-us>

¹³² Asian Development Bank. (2021). Environment. <https://www.adb.org/sectors/environment/main>

¹³³ European Bank for Reconstruction and Development. (2021). Green Economy. <https://www.ebrd.com/what-we-do/sectors-and-topics/green-economy.html>

Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme de dahil olmak üzere, doğal kaynakların ve doğanın korunmasına yönelik birçok çok taraflı sözleşmenin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.¹³⁴

Çevre, uluslararası politikaların ve sektörlerin genelinde etkisi olan bir konudur ve hemen hemen tüm hükümetlerarası kuruluşlar çevreyle doğrudan ilişkili yetkilere ve faaliyetlere sahiptir. Bu durum, çevre konularını tek bir BM kuruluşunun veya bağımsız bir hükümetlerarası kuruluşun çalışmalarının dışında bırakmaktadır ve küresel çevre politikası, 1972'den beri UNEP'in koordinasyonunda uluslararası aktörler tarafından uygulanmaktadır. Bu durum eleştirilse de, uygulayıcılar ve bilim insanları, küresel çevre yönetiminin reform ihtiyacını kabul etmektedir; ancak bu reformun nasıl uygulanacağı, uzun süredir çözilemeyen bir sorundur.¹³⁵

¹³⁴ BM (2007). Çevresel Demokrasi, Erişim Girişimi Avrupa, Macaristan, 2007, s.1.

¹³⁵ A.g.e.19, s. 1.

BÖLÜM 3

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınması ve sürdürülebilir bir geleceğin teşvik edilmesi amacıyla kurulmuş bir BM ajansıdır. UNEP, 1972 Stockholm Konferansı'ndan bu yana uluslararası çevre politikalarının oluşturulması ve çevresel sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi için önemli bir rol oynamıştır.

UNEP, hükümetler arasında işbirliğini teşvik ederek, çevresel politikaların geliştirilmesine ve uygulanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, bilimsel araştırmaları desteklemekte, çevresel verileri toplamakta ve analiz ederek, politika yapıcılara bilgi sağlamak ve kapasite oluşturma faaliyetleri yürütmektedir. UNEP, “Dünya Çevre Günü” gibi uluslararası etkinlikler düzenleyerek çevresel farkındalığı artırmaya çalışmakta ve sivil toplum ve özel sektörle işbirliği yaparak çevre koruma çabalarını desteklemektedir.

UNEP'nin öncelikli konuları arasında iklim değişikliği, biyoçeşitlilik korunması, kimyasalların yönetimi, çevresel kirlilik, sürdürülebilir tüketim ve üretim yer almaktadır. UNEP ayrıca, çevre politikalarının ve projelerinin etkili bir şekilde uygulanması için uluslararası hukukun geliştirilmesine ve çevrele ilgili anlaşmaların müzakerelerine de katkıda bulunmaktadır.¹³⁶

UNEP Çevre Konferansı'nın kuruluş belgesi olan Stockholm Bildirgesi'nin I. bölümünde de belirtildiği üzere, dünya genelinde çevre konusundaki farkındalık ve hareketlilik 1950'lerde başlamıştır. Bu dönemde sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışının etkileri gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme, çevreyle uyumsuzluk ve olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Teknolojik ilerleme ve uluslararası işbirliği bu dönemde başlamıştır; ancak sanayileşmenin çevre üzerindeki etkisi, kaynakların yerel ülkelerden çok komşu ülkelerde daha fazla hissedildiği için, çevre meselesi hem yerel hem de uluslararası düzeyde dikkat çekmiştir. Çevrenin bütünlüğü

¹³⁶ United Nations Environment Programme. (2021). About UNEP. <https://www.unep.org/about-un-environment-programme>

ve ekolojik koşulların evrenselliği, dünya çapında çevre sorunlarının çözümünde belirleyici unsurlar olarak ön plana çıkmıştır.¹³⁷

1960'lar çevre sorunlarının ciddi şekilde tartışıldığı bir dönemdir. Özellikle 1967 yılında İsveç'in BM Daimi Temsilcisi'nin yoğun çaba sarf ettiği görülmüştür. 1968'de BM Genel Kurulu'na sunulan öneri, çevre sorunlarının küresel doğasını vurgulamış, farklı sektörlerden ve disiplinlerden aktörleri bir araya getirmenin ve bilinçlendirmenin önemini vurgulamış ve BM kuruluşları arasındaki koordinasyonun büyük önem taşıdığını hatırlatmıştır. Konferans, insan faaliyetlerinin çevre ve insan üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu bağlamda, yeni kurumlar oluşturma ihtiyacının olduğuna karar verilmiştir. 1969'da BM Genel Kurulu'nun 2581 sayılı kararıyla İnsan Çevresi Konferansı düzenlenmiştir. Stockholm toplantısında, BM çerçevesinde oluşturulacak uluslararası bir programın temellerini atan bir karar kabul edilmiştir.¹³⁸

UNEP'in uzmanlaşmış bir kuruluş yerine bir program olarak kurumsallaştırılmasının nedeni, çevre konularının tek bir merkezde yönetilemeyeceği düşüncesidir. UNEP, BM sisteminin çevresel faaliyetlerinin yoğunlaşması olarak kavramsallaştırılmış ve BM sistemi içinde çevresel faaliyetlerin koordinasyonunu ve işbirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Stockholm toplantısının açılış konuşmasında belirtildiği gibi, UNEP insan çevresinin bozulmasını önlemek ve iyileştirmek için genel bir amaç taşımaktadır. UNEP'in tek bir kuruluş olarak organize edilmemesinin nedeni, çevresel araştırmaların merkezi bir yapıda yapılamayacağı düşüncesidir ve bu bağlamda UNEP'in katalitik ve koordinasyon kapasitesinin önemli olduğu kabul edilmiştir.¹³⁹

¹³⁷ UNEP, (2010). Malmö Deklarasyonu (2000), <https://tr.scribd.com/document/432613226/Malmo-Ministerial-Declaration> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).

¹³⁸ Ivanova, M. (2005). UNEP'i Küresel Çevre için Çapa Kuruluşu Olarak Değerlendirmek: UNEO Tartışması için Dersler. Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi Çalışma Belgesi Serisi No: 5, s.1.

¹³⁹ Najam, A. (2003). The Case Against a New International Organization, Global Governance, 9 (2003), 1-380

3.1. UNEP Organizasyonuna Genel Bir Bakış

UNEP, doğrudan BM Genel Kurulu tarafından yetkilendirilen bir kuruluştur; ancak UNEP, ECOSOC himayesi altında faaliyet göstermektedir. UNEP'in yasal niteliği, BM yan kuruluşları ile onun uzman kuruluşları arasında yer almaktadır.¹⁴⁰

BM Kurulu'nun 1997 sayılı kararı, UNEP'in organlarını dört ana başlık altında belirlemiştir. Bu organlar şunlardır: Yönetim Kurulu, BM bünyesinde kurulacak olan Çevre Sekreterliği'ni yönetmek üzere seçilecek İcra Direktörü, Çevre Fonu ve Koordinasyon Kurulu Konseyi. Bu kararda, her bir organın görevleri ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Yönetim Kurulu, UNEP'in politika ve stratejilerini belirleme, programları yönlendirme ve bütçe sürecini denetleme gibi görevleri yerine getirir. İcra Direktörü, Çevre Sekreterliği'nin yönetiminden sorumludur ve UNEP'in günlük operasyonlarını yönetir. Çevre Fonu, çevre projelerine finansal destek sağlama ve kaynakları yönetme konusunda önemli bir rol oynar. Koordinasyon Kurulu Konseyi ise UNEP ile diğer BM kurumları ve uluslararası organizasyonlar arasındaki işbirliğini sağlar ve koordinasyonu destekler. Bu şekilde, BM Kurulu'nun 1997 sayılı kararı, UNEP'in organlarının işleyişini ve sorumluluklarını belirlemektedir. 1997 sayılı kararda yer almasa da, her yıl bakanlar düzeyinde kurulan ve BM Genel Kurulu tarafından onaylanan bir küresel çevre forumunun kurulmasına karar verilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca, UNEP'in yapısının oldukça karmaşık ve parçalı olduğu söylenebilmektedir. UNEP ofisi çatısı altında, UNEP'in çeşitli çevre sorunlarıyla ilgilenen ve sorumlu yöneticilere raporlama yapan departmanları, bölge ofisleri, irtibat ofisleri, merkezi olmayan ofisler ve işbirliği merkezleri gibi birçok birim bulunmaktadır. Şube ve konferans sekreteryası gibi bazı birimler merkeze aittir.¹⁴²

3.1.1. 1997 (XXVII) Sayılı Kararda Öngörülen Organlar

1997 (XXVII) sayılı karar, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1972 yılında kabul edilen ve UNEP'in yapısını ve işleyişini belirleyen bir karardır. Bu kararda, UNEP'in temel organları ve görevleri hakkında düzenlemeler bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Röben, V. (2000). Uluslararası Çevre Hukuku Kurumları, Uluslararası, Bölgesel ve Ulusal Çevre Hukuku, Kluwer Law International, The Hague, 2000, s. 98

¹⁴¹ A.g.e.52, s. 1-3

¹⁴² A.g.e.71, 1-128

- **Yönetim Konseyi**

Genel Kurul, üye devletlerin eşit bölgesel temsil ilkesine dayanarak seçilen temsilcilerinden oluşur. Her üye devlet, üç yıllık bir dönem için temsilcilerini seçer. Genel Kurulun toplam üye sayısı 58'dir. Bu temsilciler, üye devletlerin çeşitli bölgelerinden seçilir ve eşit bölgesel temsili sağlamak amacıyla dağılım gerçekleştirilir. Bu dağılım, farklı coğrafi bölgelerin ve ülkelerin Genel Kurulda adil ve dengeleyici bir şekilde temsil edilmesini sağlamayı hedefler. Bu sayede, Genel Kurulda üye devletlerin eşit katılımı ve farklı bölgelerin çıkarlarının gözetilmesi amaçlanmaktadır. Diğer ülkelerin yanı sıra 16 Afrika ülkesi, 13 Asya ülkesi, 6 Doğu Avrupa ülkesi, 10 Latin Amerika ülkesi ve 13 Batı Avrupa ülkesi temsilcisinin seçilmesi kararıyla eşitlik ilkesi sağlanmıştır. 1997 sayılı Karar uyarınca, Konseyin görev alanı aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:¹⁴³

- Uluslararası işbirliği sağlamak ve çevre alanında gerektiğinde tedbirler önermek.
- Birleşmiş Milletler sistemi içindeki çevre programlarının yönetimi ve koordinasyonu konusunda genel rehberlik sağlamak.
- Birleşmiş Milletler Sisteminde Çevre Programlarının Yürütülmesi için İcra Direktörü'nün sürekli olarak raporlarını alması ve gözden geçirmesi gerekmektedir.
- Gelişmekte olan çevre sorunlarına yönelik başlıca uluslararası endişeleri dikkate alarak hükümetleri bu konuda ilgili önlemler almaya teşvik etmek ve küresel çevre durumunu incelemeye devam etmek.
- Uluslararası bilim camiası ve diğer ilgili grupların çevresel bilgi ve teknik yönleri elde etmelerini, değerlendirmelerini ve paylaşımlarını kolaylaştırmak.
- Gelişmekte olan ülkelerdeki çevre programlarının ve projelerinin ek maliyetlerini dikkate alarak ulusal ve uluslararası çevre politikalarının etkilerini daha fazla incelemek ve bu programların ilerleme planlarının ve ulusal önceliklere uygunluğunu sağlamak.

¹⁴³ A.g.e.136, s. 194-195

- Çevre Fonu'nun kaynaklarını ve bütçesini gözden geçirerek onaylamak.¹⁴⁴

Kurul ayrıca ECOSOC aracılığıyla BM Genel Kurulu'na raporlama yapmaktadır. ECOSOC, çevre politikasının koordinasyonu ve BM yöntemi içindeki ekonomik ve sosyal öncelikler açısından görüşlerini açıklayabilmektedir.

1997 sayılı kararda belirtilmeyen ancak pratikten doğan iki yapı daha vardır. Bunlardan ilki, BM Genel Kurulu tarafından önerilen bakanlar düzeyinde bir Küresel Çevre Forumu'nun 1999 yılında onaylanmasının ardından oluşturulan Küresel Çevre Bakanları Forumu'dur. Yönetim Kurulu çerçevesinde her yıl özel toplantılar düzenlemektedir. Bu forum, UNEP'in çevresel sorunları belirleme ve fikir birliği oluşturma kapasitesine yardımcı olmaktadır.¹⁴⁵

Konsey bünyesinde oluşturulan diğer bir yapı ise Konsey'in ikincil organı olarak oluşturulan Daimi Temsilciler Komitesi'dir. Özellikle Yönetim Kurulu kararlarının müzakeresi, değerlendirilmesi ve izlenmesi Sekretarya tarafından hazırlanan bütçenin görüşülmesinde ve taslak çalışma programında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, bu komiteler ortaya çıkan raporların geçerliliğini sağlamak ve tavsiyelerde bulunmak için gözden geçirebilir. Komite ayrıca, sekreterlikten alınan verilere dayanarak karar taslakları hazırlayabilmektedir.

Konsey'in çalışmaları Haziran 2014'e kadar devam etmiş ve BM Genel Kurulu'nun A/RES/67/251 kararıyla BM Çevre Konseyi olarak atandığı belirtilmiştir.¹⁴⁶

• Çevre Sekreterliği

Çevre politikasına odaklanarak ve BM sistemi içinde etkin bir yönetim sağlamak amacıyla, küçük bir Sekreterlik birimi kurulmasını ve UNEP İcra Direktörünün, BM Genel Kurulu tarafından seçilecek olan Sekretarya Başkanı olarak atanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle sorumlu yöneticinin rolü, genel olarak UNEP Yönetim konseyini desteklemek, BM sistemi içindeki çevre programlarını yönetim Konseyi'nin rehberliği altında koordine etmek, bunların etkililiğini doğrulamak ve ECB'nin rehberliği çerçevesinde uygulanmasını sağlamaya yardımcı olmaktır. Yönetim

¹⁴⁴ A.g.e.144, s. 1

¹⁴⁵ A.g.e.61, s. 1-10

¹⁴⁶ A.g.e.151, s. 98

Konseyi'ne sunulan görüşlere dayanarak, planın uygulanmasıyla ilgili orta ve uzun vadeli teklifler, tavsiyeler ve raporlar sunmak, çevre ile ilgili BM programlarında kullanılmak üzere çevre konularında çeşitli görevleri yerine getirmek ve çevre fonlarının yönetimi gibi yönetim kurulunca verilen diğer görevleri yerine getirmektir. Çevre Sekreterliği ve İcra Direktörü, UNEP'in yönetim organlarıdır ve İcra Direktörü, yetkisi dahilinde UNEP'i temsil etmektedir.¹⁴⁷

- **UNEP Ofisleri**

Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere Birleşmiş Milletler Çevre Konseyi'nin yönetim organının değişmesinden sonra, Birleşmiş Milletler Çevre Meclisi ve Daimi Temsilciler Komitesi hala karar alma organları olarak varlıklarını sürdürmektedir; ancak, rolleri ve yetkileri değişmemiştir. Çevre Sekreterliği gerçeklere dayanarak belirlenirken, programın finansmanı Çevre Fonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Hesabı'nın düzenli bütçesi ve Küresel Çevre Aracısı tarafından sağlanmaktadır.

Önceki bölümlerde UNEP Ofisine yapılan kısa atıfta, UNEP'in ana sektörleri ve tematik birimleri arasında değerlendirme ve erken uyarı, politika uygulama, çevre, sanayi, teknoloji ve ticaret, bölgesel işbirliği, çevre hukuku ve sözleşmeleri, iletişim ve farkındalıkta bulunmaktadır. Bölge ofisleri ve irtibat büroları coğrafi olarak farklı yerlerde bulunurken, işbirliği merkezleri, konferans sekreterlikleri ve bilimsel danışma grupları, çeşitli çevre sorunlarıyla ilgilenen ve programları uygulayan uzmanlaşmış kuruluşlar olarak kabul edilebilmektedir.¹⁴⁸

3.1.2. UNEP'in Görevleri

Rio Konferansı'nın sonuçlarından biri olarak, UNEP Gündem 21'in görevleri dört ana bölümde düzenlenmiştir. Bu bölümler şunlardır: ekonomik ve sosyal boyutlar, kalkınma kaynaklarının yönetimi ve korunması, aktif grupların güçlendirilmesi ve dağıtım mekanizmaları. Gündem 21, sürdürülebilir kalkınma için belirlenen hedefleri içermekte ve bu hedeflere ulaşmak için yapılması gereken faaliyetleri açıklamaktadır. Sosyal ve ekonomik boyutlar bölümü, insan refahı, yoksulluğun azaltılması, sağlık,

¹⁴⁷ Ivanova, M. (2007). Geriye Bakarak İlerlemek: UNEP Tarihinden Öğrenimler, Küresel çevre yönetişimi: Mevcut tartışmaya ilişkin perspektifler, 1-47, 2007.

¹⁴⁸ Kasto, J. (1995). Modern Uluslararası Çevre Hukuku, Kall Kwik Centre, Kingston, 1995, s. 51

eğitim gibi konulara odaklanarak toplumsal gelişimi desteklemeyi hedefler. Kalkınma kaynaklarının korunması ve yönetimi bölümü, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmeyi ve çevresel etkileri azaltmayı amaçlar. Aktif grupların güçlendirilmesi bölümü, kadınlar, gençler, yerli halklar ve sivil toplum gibi grupların katılımını ve etkisini artırmayı hedefler. Dağıtım mekanizmaları bölümü ise kaynakların adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasını ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasını amaçlar. UNEP Gündem 21, sürdürülebilir kalkınma alanında ilerlemek ve küresel çevresel sorunları ele almak için bir yol haritası sunar. UNEP, Uluslararası Kuruluşlar Anlaşması'nın 38, 21-23. maddelerinin uygulama mekanizmasının bir parçasıdır. UNEP ve Yönetim Konseyi'nin rolünün güçlendirilmesi gerektiğini belirten birkaç maddeden oluşmaktadır:¹⁴⁹

- Katalitik rollerin güçlendirilmesi,
- Çevre alanında uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ve uygun olduğunda kılavuz ve tavsiyelerin hazırlanması,
- Doğal kaynakların ve çevre ekonomisinin hesaplanmasını iyileştirmek,
- Çevresel izleme, değerlendirme ve erken uyarıyı güçlendirmek ve uygulamak,
- Bilimsel nitelikteki araştırmaları koordine etmek ve geliştirmek,
- Devletlere ve Birleşmiş Milletler kurum, program ve kuruluşlarına çevresel bilgi ve verileri yaymak,
- Çevre bilincinin ve koruma önlemlerinin artırılması,
- Uluslararası çevre mevzuatının geliştirilmesi,
- Çevresel etki değerlendirmelerinin yaygın olarak uygulanmasının sağlanması,
- Çevreye duyarlı teknolojiler konusunda bilgi alışverişinin teşvik edilmesi,
- Alt-bölgesel ve bölgesel çevre koruma işbirliğinin güçlendirilmesi ve programları desteklemek ve bu anlamda hükümetlere teknik, yasal ve kurumsal düzeyde tavsiyelerde bulunmak,

¹⁴⁹ A.g.e.42, s. 1-10

- Hükümetlerin ve kalkınma ajanslarının çevresel kaygıları kalkınma politikaları ve programlarına entegre etmelerine yardımcı olmak,
- Çevreyi geliştirmek acil durum değerlendirmesi ve yardım sağlamaktır.

Önceki bölümde daha ayrıntılı olarak tartışıldığı gibi, BM sistemiyle ilişkili hemen hemen tüm uluslararası kuruluşların çevresel sorumlulukları veya sorumluluk alanları vardır. Tüm bu örgütlerin karmaşıklığı ve bağımlılığı göz önüne alındığında, UNEP'in “katalizör” niteliği giderek daha önemli hale gelmektedir. Başlangıçta bu misyonla tanımlanan UNEP, zamanla çevre konularının koordinasyonu için temel kurum haline gelmiştir; yapının belirlediği kararlar, uygulamanın çevre politikasına ve devletlerin hassasiyetlerine bağlı olduğu esnek bir hukuk niteliğindedir.¹⁵⁰

3.1.3. UNEP'in Çalışmaları

UNEP, çok taraflı çevre sözleşmelerinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu sözleşmeler, çevre hakkının korunması ve sürdürülebilirlik amacıyla uluslararası toplum tarafından kabul edilen taahhütlerdir. UNEP, lider bir otorite konumunda bulunarak, ortaya çıkan, var olan veya gelecekte ortaya çıkabilecek çevresel sorunlara ilişkin politikaların görüşülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu sözleşmelerin müzakerelerine ve uygulanmasına yönelik teknik destek sağlamakta, politika oluşturma sürecinde bilimsel ve teknik bilgi sunmakta ve taraflar arasında işbirliğini teşvik etmektedir. UNEP'in liderliği ve koordinasyonu, uluslararası çevre politikalarının şekillenmesinde ve çevre sorunlarına çözüm bulunmasında önemli bir etkiye sahiptir.¹⁵¹

3.1.3.1. UNEP'in Katkıları ve Uluslararası Antlaşmalar

UNEP, hükümetlere teknik, yasal ve kurumsal tavsiyeler sağlayarak ulusal düzeyde yasal ve kurumsal çerçevelerin genişletilmesini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu yetki, Gündem 21'in bir parçası olarak UNEP'e verilmiş olup, uluslararası çevre metinlerine katkıda bulunmasını sağlamaktadır. UNEP'in önemli faaliyet alanlarından biri, sektörel anlaşmaların sekretarya hizmetlerini sağlamaktır. Bu şekilde, UNEP,

¹⁵⁰ A.g.e.162, s. 51

¹⁵¹ A.g.e.17, s. 1-78

çeşitli sektörel anlaşmalara taraf olan ülkeler arasında iletişimi kolaylaştırır, anlaşmaların uygulanmasını destekler ve ilgili taraflar arasındaki işbirliğini güçlendirir. Ayrıca, UNEP, ülkelerin çevresel politika ve yasalarını geliştirmelerine yardımcı olacak teknik, yasal ve kurumsal tavsiyeler sunarak ulusal düzeyde çevresel koruma çabalarını desteklemektedir. UNEP'in himayesi altında geliştirilen ve kabul edilen çeşitli uluslararası anlaşmalarda, çevre ve kalkınmayı bütünleştiren yasal tepkilere yer verilmektedir. Örneğin, deniz kirliliği ile ilgili konuları ele alan bölgesel denizcilik sözleşmeleri bu anlamda önemlidir. UNEP'in katıldığı veya sekretarya hizmeti sağladığı en önemli uluslararası metinler arasında Montreal Protokolü, Basel Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi yer almaktadır. UNEP, bu sözleşmelerin müzakerelerinde aktif bir rol oynamış ve sekreterlik görevini üstlenerek sürekli destek sağlamıştır. UNEP, uluslararası çevre stratejisi ve işbirliğinin gelişmesine önemli katkılar sağlamış ve çevre biliminin ilerlemesine büyük ölçüde destek olmuştur.¹⁵²

Montevideo Programı

1981 yılında başlayan ve 1982'de Yönetim Konseyi tarafından kabul edilen Çevre Yasasının Daha Fazla Geliştirilmesi ve Periyodik Gözden Geçirilmesi için Montevideo Programı, UNEP'in çevre için kapsamlı bir orta vadeli fırsatlar kataloğu oluşturmasını sağlamıştır. Bu program çerçevesinde UNEP, en sorunlu alanlarda “küresel sözleşmelere yol açabilecek ilkeler ve kılavuzlar” geliştirmeye karar vermiştir. Montevideo Programı, uluslararası hukuka göre bağlayıcılığı olmayan yönergeler yayınlamaktadır; ancak UNEP'in uluslararası çevre hukuku üzerindeki artan etkisi, zamanla Montevideo gündemine olan ilginin ve ulusal katılımın artmasına yol açmıştır.¹⁵³

Montevideo Programı dört ana seriden oluşmaktadır ve ilk üç seri tamamlanmıştır, dördüncü seri ise 2010 yılından başlayarak on yıl sürmesi planlanmaktadır. Bu program, uluslararası çevre hukukunun düzenli olarak geliştirilmesi ve gözden geçirilmesi için bir çerçeve yaklaşımı ve program oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca,

¹⁵² Timoshenko, A. Berman, M. (1996). Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Greening International Institutions Earthscan Publications, Londra, 1996, s. 1-40

¹⁵³ .A.g.e.167, s. 1-40

orta vadeli bir çevre hukukunun geliştirilmesini ve uygulanmasını kolaylaştırmayı hedefler. Bu çerçevede karasal deniz kirliliği, tehlikeli atıkların taşınması, ozon tabakasının korunması ve bertarafı gibi konularla ilgili uygulamalar ve stratejiler geliştirilmiştir. Bu şekilde, uluslararası çevre hukukunun güncel ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi ve çevresel sorunların etkili bir şekilde ele alınması sağlanmaktadır. Program, uluslararası düzeyde işbirliğini teşvik ederek, çevresel koruma çabalarını koordine etmeyi ve ilgili taraflar arasında uyumlu bir yaklaşımı teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İkinci Montevideo Programı, çeşitli alanlarda çalışmaları öneren bir çevre programıdır. Bu program, çevresel acil durumlarda kıyı yönetimi, uluslararası işbirliği, toprak koruma, sınır aşan hava kirliliği, potansiyel olarak zararlı kimyasalların uluslararası ticareti, suların kirlenmeden korunması, yasal ve idari çevre kirliliği ve çevresel etki çalışmaları gibi sekiz alanda faaliyetleri içermektedir. Bu çalışmalar, çevresel sorunların ele alınması, korunması ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması amacıyla yapılmaktadır. İkinci Montevideo Programı, bu belirli alanlarda işbirliği ve eylemlerin teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Bu şekilde, uluslararası düzeyde çevre koruması ve sürdürülebilirlik için etkili politika ve önlemlerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Program, ülkeler arasında bilgi paylaşımını artırarak, iyi uygulamaların yayılmasını teşvik etmekte ve çevresel hedeflere ulaşmak için ortak bir çaba sağlamaktadır.¹⁵⁴

Üçüncü Montevideo Programı ise çevre hukukunun gelişimi ile ilgili teorileri ve uygulamaya dayalı bilgileri yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Dördüncü Montevideo Programı ise çevre hukukunda karşılaşılan ana sorunları belirlemeye ve diğer belirli alanlarda araştırmalar yapmaya devam etmektedir. Bu program kapsamında temsilci vasıtasıyla devlet ve devlet dışı aktörlerin bir araya gelerek çevre hukuku sorunlarını ve öncelikli eylem alanlarını tartışmaktadır.¹⁵⁵

3.2. Çevre Konusunda Uluslararası Örgüt Yoksunluğu ve Yapılan Çalışmalar

İnsanlar devam ettirilebilir kalkınma kaygılarının merkezindedir. Devam ettirilebilir kalkınma, insanların ihtiyaçlarını karşılamayı ve yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen

¹⁵⁴ A.g.e.162, s. 51

¹⁵⁵ A.g.e.52, s. 1-3

bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, insanların sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan dengeli bir şekilde gelişmelerini ve gelecek nesillere sağlıklı bir dünya bırakmalarını amaçlamaktadır. İnsanların temel hakları, refahı ve yaşam kalitesi, devam ettirilebilir kalkınmanın ön planda tuttuğu unsurlardır. Bu nedenle, insanların gereksinimlerinin karşılanması ve yaşamlarının sürdürülebilir şekilde iyileştirilmesi, devam ettirilebilir kalkınmanın merkezinde yer almaktadır.

Uluslararası örgütler, çevresel konuların ele alınması ve devam ettirilebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için önemli bir rol oynamaktadır; ancak çevre konularında uluslararası örgütlerin yetersiz olduğu ve daha fazla çaba gerektiği de bir gerçektir.

3.2.1. UNEP Yapısının Eksik Tarafları

UNEP, temel çevre araştırmaları yapan bir kurumdur; ancak birçok yönden eleştirilmektedir. İlk olarak, uzmanlaşmış kurumların eksikliği, bağlayıcılığı olmayan kararların alınması ve ülkelerin bu kararları uygulayamaması gibi temel sorunlar endişe kaynağıdır. Aslında, UNEP'nin uzmanlaşmış bir kuruluş olmadan çalışması, UNEP'nin gölgesinde kalmasına neden olabileceği varsayılabilir. UNEP'nin dar ve belirsiz yetki alanı, sınırlı bütçesi ve siyasi desteği ve bağımsız bir uzman kuruluş yerine bir program olarak kurulması, küresel çevre politikasının etkili bir şekilde formüle edilememesinin ana nedenleri olarak gösterilmektedir.¹⁵⁶

Mevcut global çevre rejimi de eleştirilmektedir. Gündem 21 ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) gibi temel yasal metinlerin olmasına rağmen, küresel çevre rejimi parçalanmış bir yapıya sahip olması, bilimsel yönlendirmeleri, anlaşmaları müzakere eden tüm tarafların ihtiyaçlarına odaklanamaması ve ortak hedeflere yüzeyde ulaşamaması gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Bu metinlerin ortaya çıkışı, uluslararası bir çevre örgütünün varlığını gerektiren yenilikçilik ve saldırganlık ortamının ortaya çıkmasını hesaba kattığımızda, mevcut küresel çevre rejimi konusunda eleştiriler bulunmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Esty, D.C. Ivanova, M.H. (2001). Uluslararası Çevresel Çabaların İşe Yaraması: Küresel Çevre Örgütü Örneği, Küresel Çevresel Değişim Araştırma Topluluğu

¹⁵⁷ Whalley, J. Zissimos, B. (2000). Bir Dünya Çevre Örgütü? Küreselleşme ve Bölgeselleşme Çalışmaları Merkezi, Warwick Üniversitesi, CSGR Çalışma Belgesi No:63/00, Kasım 2000.

Yeni bir uluslararası çevre örgütünün kurulmasını savunan taraftarlar, mevcut küresel çevre yönetiminde üç eksiklik olduğunu vurgulamaktadırlar: siyasi alanda koordinasyon eksikliği, gelişmekte olan ülkelerde yetersiz kapasite geliştirme ve uluslararası çevre standartlarının ilerletilmesinde başarısızlık. Bu nedenle, yeni bir uluslararası çevre örgütü kurulması, bu eksikliklerin giderilmesine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.¹⁵⁸

3.2.2. Öngörülen Çözüm Konuları ve Önerileri

Bir önceki bölümde BM sistemine atıfta bulunulmuş ve BM'nin organları ve ihtisas kuruluşlarına değinilmiştir; ancak, UNEP'in bir organ veya uzman kuruluş unvanı olmaması ve benzersiz doğası ile karmaşık çalışma yapısı göz önüne alındığında, soru UNEP'in uluslararası çevre konularını ele almak ve uluslararası çevre politikalarını oluşturmak için yeterli ve gerekli olup olmadığıyla ilgilidir. UNEP'in amacı, kendi dışındaki sistemleri tanıtmak ve desteklemektir.¹⁵⁹

- **UNEP Yapısının Revize Edilmesi Hakkında Görüşler**

UNEP'in yapısal ve kurumsal sistemlerini modernize etmek için iki tür öneride bulunulmuştur. İlk öneri, UNEP'i bir programdan çıkararak, özel bir kuruluş olan UNEO (Birleşmiş Milletler Dünya Çevre Örgütü) olarak yeniden yapılandırmak; ancak, UNEP'in sorumluluk ve yetkilerinin kapsamında köklü değişiklikler yapmak yerine, mevcut yapının ve işlevlerin korunarak alınan kararların daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için bir yapı oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca, Nairobi'de UNEP genel merkezinin kurulması eleştirilmekte ve bu durumun programa getirdiği mali yük ve diğer uzmanlaşmış kuruluşların merkezlerine olan uzaklık nedeniyle koordinasyon zorluklarına yol açtığı vurgulanmaktadır.¹⁶⁰

UNEP'i yeniden canlandırmak için ikinci, daha radikal bir fikir ise UNEP, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu ve ana anlaşma sekreterlerini bir araya getiren UNEP Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü'nü yeniden yapılandırmaktır. Bu öneri, UNEP'in dönüşümünde bir çekişme noktası olarak görülmektedir. Bu yapıda taraflar

¹⁵⁸ A.g.e.167, s. 1- 40

¹⁵⁹ A.g.e.174, s. 1-63

¹⁶⁰ A.g.e.158, s. 1-47

arasındaki anlaşmazlıkları çözecek, çevre, kalkınma ve çevre konulu çok taraflı anlaşmaları tek bir çatı altında toplayacak ve WTO'ya benzer bir yapı oluşturacak mekanizmalar bile düşünülebilmektedir; ancak ülkelerin genellikle çevre ve kalkınma konularında ortak bir zemin bulmakta zorlandıkları için, böyle bir önerinin uygulanması açıkçası zorlu olacaktır.¹⁶¹

- **UNEP'in Kaldırılması ve Farklı Bir Kurumun Getirilmesi Hakkında Görüşler**

UNEP'in kaldırılması ve yeni bir kuruluş oluşturulmasıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler arasında ortak bir zemin bulunamamıştır. İşte bu konuda öne sürülen bazı öneriler:

- **Dünya Çevre Örgütü (WOE) adı verilen bir kuruluşun oluşturulması:** Bazı söz sahipleri, WOE'nin iki ana organa sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yapıda, çevre standartlarını belirleyen ve koordine eden bilimsel bir organ ile uyuşmazlık çözümü kurumu bulunmaktadır.¹⁶²
- **İşbirlikçi, merkezi veya hiyerarşik modellerden birini seçerek yeni bir küresel çevre örgütü oluşturulması:** İşbirliği modeli, kuruluşun bütçesinin artırılması, mali ve insan kaynaklarının artırılması ve bağımsız tüzel kişiliğe sahip bir BM kuruluşu olarak kurulması öngörülmektedir. Bu modelde, koordinasyon yerine işbirliğine odaklanılması tavsiye edilmektedir.¹⁶³
- **Merkezi model:** Mevcut dağıtık ve merkezi olmayan yapı yerine, çevre anlaşmalarını kapsayan bir rejimi içeren bir yapı önerilmektedir. Bu modelde, çevre anlaşmalarının müzakerelerinde gelişmekte olan ülkelerin kolaylaştırılmasına yönelik özel bildirim ve uyuşmazlık çözüm sistemleri bulunmaktadır.
- **Çevrenin korunması ve kamu yararına hizmet etmesi gereken bir kurumun diğer kuruluşları geçmesi:** Bu modelde, çevre mevzuatı ve uygulamasının zirvesi

¹⁶¹ A.g.e.87, s. 100-202

¹⁶² A.g.e.174, s. 63

¹⁶³ Biermann, F. (2000). The Case for a World Environment Organization, Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 2000, 42: 9, 22-31, s. 24.

olarak kabul edilen bir ajans yer alır. Ancak, bu öneri daha çok teorik bir öneri olarak kabul edilmektedir.

- **Çevre güvenliği komitesinin oluşturulması:** Bu öneride, bağlayıcı bir uluslararası çevre düzenlemesinin uygulanmasına yönelik bir yapı önerilmektedir. Bu yapıda, çevre güvenliği konseyinin temel görevleri ortak değerleri korumak, çok taraflı çevre anlaşmalarını yönetmek, çevre programlarını onaylamak ve Birleşmiş Milletler sistemi içinde koordinasyon sağlamaktır.

Bu öneriler arasında ortak bir görüş birliği sağlanamamış ve her biri farklı avantajlar ve zorluklar içermektedir. Dolayısıyla, UNEP'in kaldırılması ve yeni bir kuruluş oluşturulması konusunda uluslararası toplum arasında geniş bir tartışma ve değerlendirme süreci gerekmektedir.

- **UNEP Yapısının Korunması Hakkındaki Görüşler**

Yeni bir dünya çevre örgütünün oluşturulmasına karşı çıkanlar, uluslararası çevre yönetiminin örgütsel sorunlardan ziyade çevre sorunlarının çözümünde odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası bir örgütün kurulması, çevre sorunlarının çözümünü zorlaştırabilir. Öte yandan, Rio+20 zirvesinde sürdürülebilir kalkınma alanında siyasi bir forumun oluşturulması kararı alınmıştır.¹⁶⁴

UNEP'in rolünün güçlendirilmesi ve yapısının yenilenmesi gerektiği, 1997 Nairobi Deklarasyonu ve Rio+20 zirvesinde vurgulanmıştır. UNEP, uluslararası çevre politikasını şekillendirme, yasal standartları belirleme ve çok taraflı anlaşmaları hazırlama ve yönetme konusunda çabalar göstermektedir. Ancak uluslararası toplumun yeni bir küresel çevre örgütüne ihtiyacı olduğu konusu tartışmalıdır. Bu noktada, sınır aşan çevre sorunlarını ele alacak ve yaptırım uygulama yetkisine sahip bir mekanizmanın olmaması bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, uluslararası çevre hukukunda genel kabul görmüş ilke ve kuralları belirleyen bir metnin eksikliği de dikkate alınmalıdır. Montevideo projesinin bu eksikliği giderip gidermeyeceği ise belirsizliğini korumaktadır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Runge, C.F. (2001). A Global Environment Organization (GEO) and the World Trading System: Prospects and Problems, Working Papers 14448, University of Minnesota, Center for International Food and Agricultural Policy, 2001.

¹⁶⁵ A.g.e.52, s. 1-3

BÖLÜM 4

SONUÇ

Uluslararası çevre hukuku ilkelerinden türetilen uluslararası çevre hukukunun temel kuralları, uluslararası konferansların karar ve beyannameleri, çok taraflı çevre anlaşmalarının taraflarının toplantı kararları ve uluslararası kuruluşların çevre çalışmaları, uluslararası çevre hukukunun önemli alternatif hukuk kaynaklarıdır. Bu durumda, çevrenin uluslararası boyutu açıkça bir kaynaktan gelmemekte olup birden fazla ve karmaşık ağlardan gelmektedir. Bu gözlem, çevrenin yaşamın tüm yönleriyle bağlantılı olması ve tüm çevre araştırmalarını toplayacak ve yönetecek merkezi bir organizasyonun olmamasıyla ilgilidir. Çünkü çevre, uluslararası kuruluşların hemen hemen tüm çalışma alanlarında var olan bir sorundur. 1972'de Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, uluslararası bir çevre çerçevesinin temellerini atmıştır. Bu temeller atılırken, genel görev, insan çevresinin bozulmasını önlemek ve iyileştirilmesini sağlamak için yapılması gerekenlerle sunulmaktadır. Aslında Stockholm'de ortaya çıkan sahne, uluslararası kuruluşların çevre konularını nasıl ele alması gerektiğini ilk kez gösterdi. Bu, Birleşmiş Milletler sistemi içinde çevrenin muhafaza ve gelişmesini sağlamak için sürdürülebilir kurumsal düzenlemelere yansımaktadır.

UNEP, uluslararası çevre hukuku alanında yukarıda belirtilen tüm aktörlere yardımcı olmayı ve araştırmaları hızlandırmayı taahhüt etse de, uluslararası çevre hukuku alanında birleşik ve bütünleşik bir misyon ve organizasyona sahip değildir. Programın bütçesini, yetkisini ve çalışma kapsamını güçlendirmek için zaman içinde bazı adımlar atılmış olsa da, programın bu aşamasındaki temel amaç, çevre gündeminin unsurlarını küresel bir çerçeve içinde uyumlu hale getirmektir. Bununla birlikte, BM sistemi çerçevesinde etkili bir rol oynadığı söylenebilir.

UNEP'in bağımsız bir kuruluş veya BM kuruluşu olmaması bir niyet beyanıdır. Bu anlamda program, yetkileri ve sınırları baştan belirlenmiş dar bir çerçeve içinde çalışmaktadır. 2012'de Rio+20 zirvesinde kabul edilen metin, UNEP'in güçlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur, ancak program bütçesinin ve

yönetim organının yetkisini korumak önemlidir. UNEP'in çevre yasasını teşvik etme görevi, Montevideo Programı aslında anılan Çevre Yasasının Geliştirilmesi ve Periyodik Gözden Geçirilmesi Programıdır. Çevre Hukukunda Dördüncü Sıcak Konular Programı kapsamında bölgesel,ulusal ve uluslararası düzeyde katılımcı ülkeler ile STK'ların görüşleri alınmış, raporlar hazırlanmış ve çevre konularında BM Genel Kurulu'na katılım sağlanmıştır; ancak bu raporlar, politika yapıcılar çevre hukuku alanındaki güncel gelişmelerden haberdar etmenin ötesine geçmemektedir.

Çok taraflı çevre anlaşmaları, uluslararası çevre hukukunun en dinamik yönlerinden birini oluşturmaktadır. Bu anlaşmalar iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, tehlikeli atıklar, deniz kirliliği gibi çevre konularında uluslararası düzeyde geniş kapsamlı anlaşmalara yol açmıştır. Ayrıca halkın katılımı, bilgiye erişim ve adalet erişim gibi yatay olarak örtüşen konuları da içermektedir. Bu anlaşmaların metinleri ve Taraflar Konferansı tarafından alınmış kararlar, uluslararası çevre hukukunun gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

UNEP, bazı anlaşmaların hazırlanmasında teknik yardım sağlamış ve bazı anlaşmaların sadece sekretaryasını üstlenmiştir. UNEP, bu anlaşmalara destek sağlamak amacıyla bilgi ve uzmanlık sağlamakta, tarafların işbirliğini kolaylaştırmakta ve anlaşmaların uygulanması için çalışmaktadır. UNEP'in rolü, anlaşmaların oluşturulmasında veya uygulanmasında doğrudan karar verici bir rol oynamaktan ziyade, teknik ve koordinasyon desteği sağlamak şeklindedir.

UNEP'in mevcut yapısı, merkezi bir çevre yapılanmasının gerekliliği, görev ve yetki sınırları ve teşkilatlanma modeliyle ilgili çeşitli eleştirilere ve önerilere maruz kalmıştır. Bu koşullar altında ifade edilen görüşler desteklenemez. Bazıları doğru bir resim bile çizememiştir. Bazı öneriler ise, uygulamada yönetilmesi zor veya karmaşık olan genişleyen yapıların inşa edilmesini içermektedir. Öte yandan, bazı fikirler, halihazırda kurulu ve iyi işleyen uluslararası organizasyon yapılarının çevre konularına aktarılmasına dayanmaktadır.

Çevrenin önemi, 1972'den itibaren giderek artmış ve artık çevresel, ekonomik ve kalkınma konularını içermektedir. Son zamanlarda iklim değişikliği, su sorunları ve atık yönetimi gibi konular, ekonomi ve kalkınma hedeflerine doğrudan etkileri

nedeniyle ülkelerin gündeminde üst sıralarda yer almaktadır. Bu durum, çevre çalışmalarının sağlam ve odaklı bir yapı ile yürütülmesini gerektirmektedir. Yukarıdaki gelişmeler dikkate alındığında, UNEP'in mevcut yapısıyla küresel liderlik rolünü uyumlu bir şekilde sürdüremediği görülmektedir. Bununla birlikte, böyle bir yapıyı oluşturmanın ön koşulu, mevcut UNEP yapısının gerçekçi bir analizi ile açıkça tanımlanmış faaliyet alanları ve yetkililerdir. Tabii ki, uluslararası toplumun bu yönde adım atma iradesi de esastır. Eğer merkezi bir çevre teşkilatı oluşturulacaksa, tüm çevre sözleşmelerinin sekretaryalarının öncelikle bu yeni yapıya organik ve organizasyonel olarak entegre olması gerekmektedir. Çünkü çevre hukukunun en dinamik alanlarını bu organizasyon altında birleştirmek önemlidir. Ayrıca çevre kuruluşları, diğer kuruluşların karar alma ve çevre araştırmalarının merkezinde yer almalıdır.

OECD çevre değerlendirmesi, çevresel organizasyonun özel bir örneği olarak hizmet edebilir. Bir diğer önemli nokta da çevre kuruluşunun yönetim organının karar metninin hukuken bağlayıcı olmasıdır. Bu da bizi mahkeme veya uyuşmazlık çözüm mekanizması olmasa bile bir kuruluşun en az bir uyum mekanizmasına sahip olması gerektiği sonucuna götürmektedir. Tüm çevre belgelerini ve metinlerini bu organizasyonun yönlendirmesiyle hayata geçirmek, bir yandan çevre konularını bir araya getirmek anlamına gelmektedir. Ayrıca, merkezi çevre kuruluşları, çevre politikası ve programlarının ana kaynağıdır ve çevre konularını bütüncül bir bakış açısıyla ele almaları gerekmektedir. UNEP ile program yapısının güçlendirilmesine yönelik ortak karara rağmen, çevre politikası ve uluslararası çevre hukukundaki gelişmeler, gelecekte bir örgütlenme ihtiyacına ilişkin tartışmayı yeniden alevlendirmekle tehdit etmektedir.

KAYNAKÇA

- AİHM, (2004). Yıldızöner Davası AİHM Kararları, Büyük Daire, No: 48939/99, 30.11.2004, Türkiye
- Akipek, S. (1999). The Problem of Harmonization of Turkish Legislation with Approved International Treaties, AUHFD, 1999, c. 48, h. 1-4, p. 15-22.
- Algan, B. (2007). Protection of Economic, Social and Cultural Rights, Seçkin Publishing, Ankara, 2007, p. 220-250.
- Altun, F. (2017). Uluslararası Kuruluşların Afet Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin İncelenmesi, Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 1, 32 - 54, 23.06.2017
- Annan, K. (2015). UNECE-UNEP, Sağlıklı Çevre Hakkınız, ECE/MP.PP/5, Birleşmiş Milletler Yayını, Satış No. E.06.II.E.9, ISBN 92-1-116943-7
- Arsava, A.F. (1986). Soft Law, United Nations Turkish Association Yearbook 1985, United Nations 40th Anniversary Gift, United Nations Turkish Association Publications, Ankara, 1986, p. 41-52.
- B.M. (2007). Çevresel Demokrasi, Erişim Girişimi Avrupa, Macaristan, 2007, s.1.
- Basel, (2003). Tehlikeli Atıkların Denizaşırı Hareketlerinin ve Bertaraflarının Kontrolü Sözleşmesi, 2003
- Başak, C. (2021). International Organizations, Seçkin Publishing, Ankara, 2012, p. 1-50.
- Başlar, K. (1992). International Environmental Law and World Environment Summit, Journal of Ecology, Issue: 3, 1992, p. 1-20
- Biermann, F. (2000). The Case for a World Environment Organization, Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 2000, 42: 9, 22-31, s. 24.
- Birnle, P.W. Boyle, A. Redgwell, C. (2009). International Law And The Environment, Oxford University Press, New York, 2009.
- Birnle, P.W. Boyle, A.F. (2004). Uluslararası Hukuk ve Çevre, Oxford University Press, New York, 2004, s. 1-38.
- Bozkurt, E. Kütükçü, M.A. Poyraz, Y. (2012). International Law, Yetkin Publications, 7th Revised Edition, Ankara, 2012, p. 93.

- Cullet, P. (1995). İnsan Hakları Bağlamında Çevre Hakkının Tanımı, 13 Holland Quarterly of Human Rights (1995), s. 1-26.
- Dinç, G. (2008). Environment and Human According to the European Convention on Human Rights, TBB Publication, Ankara, 2008, p. 1-3
- DPT, (2007). Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı, 2007-2013 Kamuda İyi Yönetişim İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın no: DPT: 2721, ÖİK: 674 Ankara,
- Esty, D.C. Ivanova, M.H. (2001). Uluslararası Çevresel Çabaların İşe Yaraması: Küresel Çevre Örgütü Örneği, Küresel Çevresel Değişim Araştırma Topluluğu
- Fitzmaurice, M. (2007). Pulp Mills on the River Uruguay, Journal Judiciaire De La Haye Volume: 2, Numéro, p. 14, 2007
- Games, E.S. (1991). Kirleten Öder İlkesi: Ekonomik Eşitlikten Çevresel Ethosa, 26 Tex. Int'l L. J, s. 495. 1991
- GEF, (2021). GEF Report to the Stockholm Convention on COP10, Global Environment Facility, Marc., 2021 www.thegef.org/gef/instrument (Erişim Tarihi: 13.03.2023).
- Gümüş, B. Buluş, A. (2020). International Environmental Issues and Contribution of William Nordhaus to Environmental Economics. Alanya Academic Perspective, 4(3), Page No. 1015-1031.
- Gündüz, A. (2009). Uluslararası Hukuk Temel Belgeleri Örnek Kararlar, Beta Baskı, 5. Baskı, İstanbul, Ekim 2009, s. 180-205.
- Güneş, A.Ş. (2006). Gabcikovo-Nagymaros Davası, AÜHFD, Yıl: 2006, C. 55, S. 1-91.
- Hamamcı, C. Keleş, R. (2005). Environmental Policy, Imge Bookstore, Ankara, 2005, p. 100-202
- Hasgüler, M. Uludağ, M.B. (2010). Interstate and Non-Governmental International Organizations-History-Organs-Documents-Policies, Alpha publications, İstanbul, 2010, 4th Edition, p.1
- IMO, (2018), "Marine Environment", International Maritime Organization, <http://www.imo.org/>, Erişim Tarihi (10.12.2022)
- IUCN, (2018). Uluslararası Çevre İşbirliğine Yönelik Kurumsal ve Mali Düzenlemeler, www.iucn.org/about/ (Erişim Tarihi.: 13.03.2023).

- Ivanova, M. (2005). UNEP'i Küresel Çevre için Çapa Kuruluşu Olarak Değerlendirmek: UNEO Tartışması için Dersler. Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi Çalışma Belgesi Serisi No: 5, s.1.
- Ivanova, M. (2007). Geriye Bakarak İlerlemek: UNEP Tarihinden Öğrenimler, Küresel çevre yönetişimi: Mevcut tartışmaya ilişkin perspektifler, 1-47, 2007.
- Kaboğlu, İ (1989). Çevre Hakkı Üzerine: Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri, İnsan Hakları Yıllığı, c. 10-11, y. 1989, s. 119 vd.
- Kaboğlu, İ. (1995). On the Right to the Environment: Reflections of a State Council Decision, Human Rights Yearbook, c. 10-11, p. 1989, p. 1-119
- Kanlı, İ.B. (2021). The Development of the Right to the Environment as a Right of Solidarity and Its Analysis in Turkey Anadolu University Journal of Social Sciences, 2021, p 6-8.
- Kaplan, A. (1997). Global Environmental Issues and Policies, Mülkiyeliler Vakfı Publications, Ankara, 1997, p. 1-50.
- Kasto, J. (1995). Modern Uluslararası Çevre Hukuku, Kall Kwik Centre, Kingston, 1995, s. 51
- Kavruk, H. (1994). Environmental Mindset and Environmental Organization in Turkey, Ant, İSSUE 690, June
- Keleş, R. Hamamcı, C. (2005). Environmental Policy, Imge Bookstore, Ankara, 2005, p. 100-202
- Keskin, F. (2005). United Nations and Türkiye, Ekin Publications, Ankara, 2005, p. 1-7
- Kıss, C. (2007). Environmental Democracy, The Access Initiative Europe, Hungary, 2007, s.1.
- Kravchenko, S. (2007). Innovations in Compliance with the Aarhus Convention and Multilateral Environmental Agreements, Colombian Journal of International Environmental Law and Policy, Vol.18: 1, 2007, p.1.
- Lee, M. (2005). AB Çevre Hukuku: Zorluklar, Değişim ve Karar Verme, Hart Publishing, Oxford, 2005, s. 156.
- Meray, S.L. (1978). Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler, Ankara Üniversitesi Basımevi, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1978, s. 264 vd.
- Najam, A. (2003). The Case Against a New International Organization, Global Governance, 9 (2003), 1-380

- OECD, (2008). Uluslararası Yatırım Küresel Forumu VII, 27-28 Mart 2008, OECD Yatırım Bölümü, Paris
- OECD, (2011). Better Policies for Better Lives, OECD at 50 and Beyond, OECD, 2011, p. 1-8.
- Osce, (2023). Environmental activities Organization for Security and Co-operation in Europe, www.osce.org/environmental-activities (Erişim Tarihi: 13.03.2023).
- Öktem, E. (2013). Convention on International Trade in Wild Animal and Flora Species (CITES), Official Gazette dated 20.6.1996 and numbered 22672. Customary International Law, Beta Publishing, Istanbul, 2013..
- Özdek, E.Y. (1993). The Right to the Environment as a Human Right, TODAIE Publications, Ankara, 1993. p: 1-115
- Özer, D.K. (2009). Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları, USAK Yayınları, No:32, Ankara, 2009, s. 1-53.
- Özkan, I. (2011). Avrupa Birliği Kamu Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 194-195.
- Pallemaerts, M. (1997). International Environmental Law from Stockholm to Rio: A Step Back to the Future? Translated by Bülent Duru, AÜSBFD, Year: 1997, Volume 52, Issue: 1-4, p. 1-632
- Pazarcı, H. (1983). Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 528, Ankara, 1983, s. 1-250
- Pazarcı, H. (1998). International Law Lessons, Book I, Turhan Bookstore, 5th Edition, Ankara, 1998, p.1-103.
- Pazarcı, H. (2005a). International Law Courses, I. Book, Turhan Bookstore, Ankara, 2005, p. 1-510.
- Pazarcı, H. (2005b). Lake Lanoux Arbitration, (FRANCE v. SPAIN) (1957) 12 R.I.A.A. 281; 24 I.L.R. 101 Arbitral Tribunal.1 November 16, 1957. s. 471
- Pepe, O. (2004a). Environmental Atlas of Turkey, Ministry of Environment and Forestry, General Directorate of EIA and Planning Ankara, p. 2.
- Pepe, O. (2004b). World Sustainable Development Summit Johannesburg Implementation Plan, Prepared by: National Environment and Development Programme, Foreword, Ankara, 2004, p. 1.

- REC, (2010). Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye, Ankara, Kasım 2010, s. Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları
- Röben, V. (2000). Uluslararası Çevre Hukuku Kurumları, Uluslararası, Bölgesel ve Ulusal Çevre Hukuku, Kluwer Law International, The Hague, 2000, s. 98
- Runge, C.F. (2001). A Global Environment Organization (GEO) and the World Trading System: Prospects and Problems, Working Papers 14448, University of Minnesota, Center for International Food and Agricultural Policy, 2001.
- Sadeleer, N.D. (2002). Siyasi Sloganlardan Yasal Kurallara Çevresel İlkeler, Oxford University Press, 2002, s.75
- Sands, P. (2003). Principles of International Environmental Law, Cambridge University Press, second edition, Cambridge, 2003, p. 1-147.
- Sands, P. (2008). Çevresel Uyuşmazlıkları Dava Etme: Mahkemeler, Tribunaller ve Uluslararası Çevre Hukukunun Progresif Gelişimi, Uluslararası Yatırım Üzerine OECD Küresel Forumu VII, 27-28 Mart 2008, OECD Yatırım Bölümü,
- Sharon, B. (2006). Çevresel İlkeler ve Politikalar- Disiplinlerarası Bir Yaklaşım, A UNSW Press 2006, s.
- Timoshenko, A. Berman, M. (1996). Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Greening International Institutions Earthscan Publications, Londra, 1996, s. 1-40
- Topbaş, P.N.T. (2011). WHO Kapsamında Uyuşmazlık Çözümü: Türkiye Deneyimi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13/3 (2011), s. 1-128.
- Topçu, F.H. (2008). Globalization and International Environmental Policies: The Problem of Transition from Management to ‘Governance’, Turhan Bookstore, Ankara, 2008, p. 222
- Turgut, N. (1993). Çevre ve Vatandaş: Çevrenin Korunmasında Vatandaşın Rolü, Savaş Yayınları, Ankara, 1993, s. 1-49
- Turgut, N. (2001). Environmental Law, Savaş Publishing House, renewed 2nd edition, Ankara, 2001, p.1-152.
- Turgut, N.Y. (2009). Environmental Policy and Law, Image Publishing House, Ankara, 2009, p.1- 90.

- Turpancı, A. (2018). Ankara University Institute of Social Sciences Department of Public Law International Law The Role Of International Organizations In The Development Of Environmental Law 2018. Ankara, p 1-78.
- Tütüncü, A.N. (1997). Trail Smelter Arbitrator's Decision as a Case Study in Coding Law and Summary of the Decision, Istanbul University Law Faculty Journal, Vol 55, No 4, 1997, p. 1-338
- U.N. (1992). Conference in Rio de Janeiro, 3-14 June 1992
- UNECE, (2004). Aarhus Sözleşmesi No. ECE/MP.PP/WG.1/2005/4 tarih ve 26 Kasım 2004, Sözleşme Taraflarının Çalışma Toplantısı
- UNEP, (2000). Malmö Declaration and Nua Nua Declaration Are The Most Important Outputs In Terms Of Strengthening Its Role, <https://tr.scribd.com/document/42613226>
- UNEP, (2005). Register of International Treaties and other Agreements in the Field of the Environment, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2005.
- UNEP, (2006). International Environmental Law Training Manual, United Nations Environment Programme, Nairobi, 2006, p. 1-10
- UNEP, (2007). Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları Müzakerecileri İçin Kılavuz, Birleşmiş Milletler Çevre Programı, Nairobi, 2007, s. 1-7
- UNEP, (2010). Malmö Deklarasyonu (2000), <https://tr.scribd.com/document/42613226/Malmo-Ministerial-Declaration> (Erişim Tarihi: 13.12.2022).
- UNEP, (2012). İlk 40 Yıl: Bir Anlatı, UNON Publications, Nairobi, 2012,
- UNEP, (2013). BM Çevre Programı (UNEP) Yönetim Konseyi/Küresel Bakanlar Çevre Forumu (GC27/GMEF) Yirmi Yedinci Oturumu 18-22 Şubat 2013
- UNEP, (2018). Organization Profile, <http://staging.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf>
- Veinla, H. (2008). EC Hukukunda Entegrasyon İlkesinin Kapsamı ve Özü ve Estonya'daki Uygulaması, http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2008_2_4.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2022)
- Whalley, J. Zissimos, B. (2000). Bir Dünya Çevre Örgütü? Küreselleşme ve Bölgeselleşme Çalışmaları Merkezi, Warwick Üniversitesi, CSGR Çalışma Belgesi No:63/00, Kasım 2000.